9(47.925
Б-40

573-42
468
13

2004

ԸՆՏԻՐ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ

ԵՂԻՇԷ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ—Арм ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
18191-55

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ–Арм. ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎ. ԱՆ

Rizzardini dis. Gerol. Bozza inc.

ԵՂԻՇԷԻ ՄԻՐՈՅ

Վաստ

Ջատերազմն Պարգևանեց

Ի ՎԷՆԷՏԻԿ

1828

ԹԻ. 4031

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм. ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ԵՂԻՇԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՎԱՍՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ

ԵՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ASSADOUR A. BEDIKIAN
Panagurischté (Bulgarie)

Ի ՎԷՆԵՏԻԿ
Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ
ՌՄՀԷ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм. ССР
им. А. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ԱՌ ԵՂԲԱՐՍ

Որ ընդ արիւնոռոգ մարգս Աւարայրի մինչեւ տակաւին 'ի վերայ վարդագոյն ճապաղեաց դիւցազինդ սիրայնոյ և արիագունդ պսակակցացն , անտի Թեւածեալ 'ի շաւարշական ախորժ հովանիս՝ զտապ սրտիդ խնդրես հանգուցանել յորոճս աստուածեղէն իմաստից , Որդի վեհմախօս՝ միշտ քաղցրաբարբառ 'ի լուր հայրենեաց , խոնարհեսցի ունկնդ հեշտալուր 'ի պաղատախառն ուղերձ , որ 'ի Հանդրէն վտարանդի ալեաց նուաղ ալերախն առ քեզ սլանայ մրմունջ որդեգորով՝ 'ի նուէր փոխարէնի հայրականաց

քոյոց վաստակոց ծնօղ եղելոյդ գե-
ղածաղիկ շնորհի անբիծ ախորժա-
կաց հայկազանց, հօմերական մըր-
ցող նուագաց, ո՛վ մեծ 'ի բարերարս
հայկեան դպրութեանց և 'ի խրա-
խոյս աստուածապաշտ կարգաց
հանդիսի, ոսկի քանդակաց արժա-
նաւոր յուշերժ արձանաց. զոր թէ
ոչ կանգնեցին յոլով դարք հաստա-
հարուստք՝ փոխան ընկալցիս յա-
նօսրութենէ զգրուագ բանի, որ
քանզի դու քեւ պատուիս՝ զքեզ
ընծայէ քեզ 'ի քոյին բարգաւա-
ճանս, և քեւ 'ի մեր՝ եթէ ճանա-
չող միայն իցեմք փառաց հայրենա-
կանաց, որ յոսկեղէն տառիցդ փայ-
լատակեալ ընիկ ճաճանչ թորգո-
մեան պարծանաց 'ի լոյս աշխարհի։

Աղէ միանգամ, Հայր, հաշտ ա-
կամբ ակնարկեա 'ի սա, և գեղեց-
կասէր աչացդ լիցի արժանի։

ԵՂԻՇԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՎԱՍՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ

ԵՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԴԱՒԹԻ ԵՐԻՑՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՀԱՅՑԵԱԼ

RESADOUR A. BEDIRIAN Panagurischte (Bulgarie)

ԲԱՆՆ վասն որոյ պատուիրեցեր՝ արարի, ո՛վ քաջ. վասն Հայոց պատերազմին հրամայեցեր, յորում բազումք առաքինացան քան զակաւս: Ահա նշանագրեցի յայսմ եւթն յեղանակս. առաջին զժամանակն, երկրորդ զիրացն պատահումն յիշխանէն արեւելից, երրորդ

զմխաբանութիւն ուխտին եկեղեցւոյ, չորրորդ զերկպառակութիւն ոմանց բաժանելոց 'ի նմին ուխտէ, հինգերորդ զյարձակումն արեւելեայց, վեցերորդ զընդդիմանալն Հայոց պատերազմաւ, եւթներորդ զյերկարումն իրացն խռովութեան։

Յայսմ յեւթն գլուխս կարգադրեալ եւ եդեալ ծայրալիր պարապմամբ զսկիզբն եւ զմիջոցն եւ զկատարածն. զի հանապազորդ ընթեռնուցուս, լսելով զառաքինեացն զքաջութիւն եւ զյետս կացելոցն զվատթարութիւն, ոչ յանձին կարօտութիւն երկրաւոր առատ գիտութեանն լման, այլ այցելութիւն երկնաւոր տնտեսութեանն՝ որ մատակարարէ յառաջգիտութեամբ զհատուցումն երկոցունց կողմանցն, որ երեւելեօքն զաներեւոյթն գուշակէ։

Այլ դու, ո՜վ մեծ 'ի գիտութեանն Աստուծոյ, առ ի՞նչ արդեւք հրամայեսցես, քան եթէ հրամայիցիս լուադունացն։ Որպէս երեւի ինձ եւ քեզ եւ այնոցիկ որ դե֊

գերեցին յիմաստութիւն՝ երկնաւոր սիրոյ է նշանակս այս, և ոչ երկրաւոր փառասիրութեանն. որպէս և ասացին ոմանք 'ի քաջ պատմագրացն. Զուգութիւն է մայր բարեաց, անզուգութիւն ծնօղ չարեաց: Որպէս և մեր խակ հայեցեալ 'ի սուրբ սէր քոյդ հրամանիդ, ոչ ինչ դանդաղեալ վեհերեցաք հայեցեալ 'ի մեր տգիտութիւնս: Քանզի բազում ինչ է սրբութիւն՝ սատար լինել անօսրութեան, որպէս աղօթք՝ գիտութեան, և սէր սուրբ՝ միաբան օգտից:

Զոր և մեր ընդ հրամանին քում ընկալեալ, յօժարութեամբ ձեռնարկեցաք զայս ինչ, որ է մխիթարութիւն սիրելեաց և յոյս յուսացելոց, քաջալերութիւն քաջաց, կամակարութեամբ յարձակեալ 'ի վերայ մահուան, առաջի տեսանելով զզօրագլուխն յաղթութեան, որ ոչ ումեք ոանհար լինի թշնամութեամբ, այլ անդ ուսուցանէ զիւր անպարտելի զօրութիւնն: Եւ ահա ո ղք կամեսցի՝ ընդունի իբրեւ զնա-

հաստատէ առաքինին : Եւ քանզի բազմադիմի է նահատակութեանց անուն, և նա բազմադիմի շնորհս բաշխեաց ամենեցուն . զոր և մեծ իսկ քան զամենայն՝ սէր սուրբ յաննենգմտաց գիտեմք :

Այս պարզութիւն զմերոյն բերէ զնմանութիւն . զոր և մեր 'ի քեզ տեսեալ , մուացաք զմեր բնութիւնս : Եւ ահա վերաբերեմք ընդ քեզ ճախրելով , և իբրև բարձրաթռիչս եղեալ՝ զամենայն մխատակար մրրկածին օդովքս անցուցանիցեմք . փոքր 'ի շատէ ծծելով յանապական վերին օդոյն՝ առնուցումք զգիտութիւն 'ի փրկութիւն անձանց և 'ի փառս ամենայաղթ եկեղեցւոյ : Ուստի բազում սուրբ պաշտօնեայքն զըւարթութեամբ կատարեսցեն զըսպաս վիճակին իւրեանց , 'ի փառս հօրն բոլորեցուն . ուր ընդ նմին սուրբ Երրորդութիւնն ցնծացեալ բերկրեսցի յանտրտմական յիւրում էութեանն :

ԱՌԱՋԻՆ ՑԵՂԱՆԱԿ

Ժամանակին ։

ԱՐԴ որովհետեւ ընկալաք ըզհրամանն պատուիրանին յաննախանձ քոյոց բարուց ընութեանդ, սկսցուք ուստի արժան է սկսանել. Թէպէտ և ոչ յօժարիցեմք զթշուառութիւն մերոյ ազգիս ողբալ։ Ահա ոչ ըստ կամաց արտասուալից ողբովք ճառագրեմք զբազում հարուածս, յորում պատահեցաք և մեք իսկ ականատեսք լինելով։

Քանզի 'ի բառնալ ազգին արշակունեաց, տիրեցին աշխարհին Հայոց ազգն Սասանեայ պարսկի, որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուցն. և բազում անգամ մարտընչէր ընդ այնոսիկ, որ ոչ ընդ նովին օրինօք մտանէին, սկիզբն արարեալ յամացն Արշակայ արքայի որ.

դուոյն Տիրանայ, թոռորդւոյն Տրդատայ, և կուռէր մինչև յամն վեցերորդ Արտաշիսի արքային Հայոց, որդւոյն Ստահրաշապհոյ: Եւ իբրև զնա ևս մերժեաց ՚ի թագաւորութենէն, ՚ի Նախարարսն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և գանձն յարքունիս պարսկաց երթայր, սակայն այրուձին Հայոց բովանդակ ՚ի ձեռն Նախարարացն առաջնորդէր ՚ի պատերազմի: Վասն որոյ և աստուածպաշտութիւնն բարձրագլուխ կամակարութեամբ երեւելի լինէր յաշխարհին Հայոց՝ ՚ի սկզբան տէրութեանն Շապհոյ արքայից արքայի մինչև յամն յերկրորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որդւոյ Վռամայ. զոր եգիտ սատանայ իւր գործակից, և զամենայն մթերեալ թոյնսն թափեաց ՚ի բաց, և ելից զնա իբրև զպատկան դարան դեղովք: Եւ սկըսաւ եղջեւր ածել անօրէնութեամբ, և դոռալով հող հանէր ընդ չորս կողմանս երկրի. և թշնամի և հակառակորդ երևեցուցանէր իւր

զհաւատացեալքս 'ի Քրիստոս, և նեղեալ տագնապէր խաղաղասէր կենօք:

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովութիւն, արիւնհեղութիւն, վասն այնորիկ տարբերէր, եթէ յմ թավեցից զզաւնութիւն թիւնից, կամ ո՛ւր բացարեցից զբազմութիւննետեցն: Նա առ յոյժ յիմարութեան իբրև զգազան մի կատաղի յարձակեցաւ 'ի վերայ աշխարհին Յունաց. եհար մինչ 'ի քաղաքն Մծբին, և զբազում գաւառս Հոռոմոց աւերեաց ապականեաւ, և զամենայն եկեղեցիս հրձիգ արար. կոտորեաց զայր և զգերի, և ահաբեկ արար զամենայն զօրս աշխարհին:

Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր, քանզի խաղաղասէր էր 'ի Քրիստոս, ոչ կամեցաւ ելանել ընդ առաջ պատերազմաւ. այլ այր մի Անատոլ անուն, որ էր նորա սպարապետ արևելից, առաքեաց առ նա բազում գանձիւք: Նա այլք պարսիկք, որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին 'ի քաղա-

քին կայսեր, կալաւ և եդ 'ի ձեռս նորա : Եւ զամենայն զոր ինչ ասաց 'ի ժամանակին՝ կատարեաց ըստ կամաց նորա, և արգել զնա 'ի բազում բարկութեննէն. և դարձաւ անդրէն յիւր քաղաքն Տիզբոն :

Եւ իբրեւ ետես անօրէն իշխանն, եթէ յաջողեցաւ չարութիւնն նորա, սկսաւ այլ եւս խորհուրդ յաւելուլ, իբր ոք զի 'ի հուր բորբոքեալ յաւելլով բազում նիւթս փայտից : Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր, անտի աներկեւղ հաստատեցաւ, վասն այնորիկ դըրդուեցոյց զբազումս 'ի սուրբ ուխտէն քրիստոնէից, էր՝ զոր բանիւք սպառնալեօք, էր՝ զոր կապանօք և տանջանօք : Էր՝ զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր. յափշտակութիւն առնէր ընչից և արարոց, և մեծաւ անարգանօք տանջէր զամենեսեան : Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ վայրատեալ ցրուեցան 'ի բազում կողմանս, 'ի խորհուրդ կոչէր զպաշտօնեայս ձախակողմանն, որք կալեալ էին 'ի կռապաշտութեանն անլու-

ծանելն հանդուցիւք, վառեալք և ջեռեալք իբրև զհնոց առ այրել զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ ։

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բնակեալ 'ի կեանս իւրեանց իբրև 'ի թանձրամած խաւարի, և ոգիքն արգելեալք 'ի մարմնի իբրև զկենդանի 'ի գերեզմանի, յորս ամենևին չծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն Քրիստոսի ։ Նա և արջք օրհասականք ընդ վախճանել շնչոյն հզօրագոյնք կռուին. յորոց և իմաստունք տեղի տուեալ փախչին 'ի նոցանէ ։ Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէրութեանն. եթէ հարկանին՝ չզգան, և եթէ հարկանեն՝ չիմանան. իբրև ոչ գտանի արտաքին թշնամի, ընդ անձինս իւրեանց մարտ եդեալ կռուին ։ 'Ի դէպ իսկ ելանէ բան մարգարէին 'ի վերայ նոցա. Այր, ասէ, առ քաղցի իւրում շրջեսցի և կերիցէ զկէս անձին իւրոյ. Նման սմին և Տէր ինքնին ասէ. Ամենայն տուն և թագաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի, ոչ կարէ կալ հաստատուն ։

Արդ զի՞ կոծիս, զի՞ մրցիս, զի՞ այրիս, զի՞ բորբոքիս, զի՞ շիջանիս. զի՞ կոչես 'ի խորհուրդ զայնոսիկ, որ զոգւոյն ձեր 'ի ձէնջ քաղեալ՝ հանեալ է զանապականդ յապականութիւն, և զապականելի մարմինդ գիշաքարշ արարեալ՝ իբրև զազիր մեռելոտի 'ի բաց ընկեցեալ: Ապաքէն զայդ կամիս, զի ծածկես զխորհուրդ ամբարշտութեան. տեսջիր յորժամ յայտնեսցի, ապա դիտասցես զեր կատարածի դորա:

Ասեն մոգքն. Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտէրութիւն և զյաղթութիւն, և ոչ ինչ կարօտեն նոքա մարմնաւոր մեծութեան, բայց եթէ 'ի մի օրէնս դարձուցանես զամենայն ազգս և ազինս, որ են 'ի տէրութեան քում. յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնազանդեալ մտցէ ընդ օրինօք քովք: Արդ ըզբանս զայսոսիկ վաղվաղակի կատարեա դու, արքայ. զօր գումարեա և գունդ կազմեա, խաղա գնա դու յաշխարհն Քուշանաց. և զամենայն ազգս ժողովեա և անցո ընդ

պահ դուռն 'ի ներքս • և դու անդէն արա քեզ բնակութիւն : Յորժամ արգելուս և փակես զամենեսեան 'ի հեռաւոր օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոց • և որպէս երբեմն մեզ 'ի դենխս մերում, տիրես դու և երկրին Քուշանաց, և Յոյնք իսկ ոչ եղանեն ընդ քոյ իշխանութիւնդ : Բայց միայն զաղանդ քրիստոնէից բարձ 'ի միջոյ :

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն թագաւորին և մեծամեծացն, որ էին 'ի նմին բանի • հրովարտակս գրէր, ընդադեսպանս առաքէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ : Եւ այս է պատճէն հրովարտակին :

ԱՐ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ՝ Արեաց և անարեաց, բազմացի 'ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ • դուք ողջ լերուք, և մեք մեզէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ :

Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց, և առանց գործոյ պատերազ-

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм. ССР

մի՝ սիրով մարդասիրութեամբ նուա-
ճեցաք զամենայն երկիրն մեզ 'ի ծա-
ռայութիւն. դուք զբարի զմտաւ
ածէք, և անսպառ լերուք յուրա-
խութեան. բայց բան զայս կատա-
րեցէք վաղվաղակի, զոր ասեմքս:
Մեք 'ի մօտ եղաք անվրէպ խորհր-
դովք խաղաղ գնալ յաշխարհն ա-
րեւելից, աստուածոցն օգնականու-
թեամբ դարձուցանել 'ի մեզ զտէ-
րութիւնն Փռուշանաց. դուք երբե-
զհրովարտակս զայս տեսանէք, ան-
խափան վաղվաղակի այրեւձի գու-
մարեցէք առաջի քան զիս, յանդի-
ման լերուք ինձ յԱպար աշխարհին:

Ըստ այսմ պատճենի հրովար-
տակ եհաս յաշխարհն Հայոց, 'ի
Վրաց և յԱղուանից և 'ի Լփնաց,
'ի Ծօդէից և 'ի Կորդուաց, յԱղձ-
նեաց և բազում այլ տեղեաց հե-
ռաւորաց, որոց ոչ էին օրէնք եր-
թալ զայն ճանապարհ յառաջ ժա-
մանակաւ: Գունդ կազմէր 'ի Հայոց
մեծաց զազատ և զազատորդի, և
յարքունի տանէ զոստանիկ մար-

դիկ. ըստ նմին օրինակի 'ի Վրաց և յԱղուանից և յաշխարհէն Լփնաց, և որ այլ ևս 'ի կողմանց կողմանց հարաւոյ, մերձ 'ի սահմանս տաճկաստանի և 'ի Հռոմոց աշխարհն և 'ի Կորդուաց և 'ի Գդացն և 'ի Ծօդէիցն և յԱրզնարզևն. որք էին ամենեքեան հաւատացեալք 'ի մի կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի:

Եւ անմեղութեամբ ոչ գիտացեալ զերկդիմի միտս Թագաւորին, խաղացին գնացին յիւրաքանչիւր աշխարհաց ըղջմտութեամբ և անտրտում խնդութեամբ և տիրասէր խորհրդովք, կատարեալք զապաս զինուորութեան աներկբայ վաստակովք: Բարձին ևս ընդ իւրեանս սուրբ կտակարանս բազում պաշտօնէիւք և բազմագոյն քահանայիւք: Բայց հրաման տուեալ աշխարհի՝ ոչ իբրև յականկալութիւն կենաց, այլ իբրև 'ի վճարումն վախճանի. յանձն առնելով միմեանց զոդիս և զմարմինս: Զի թէպէտ և խորհուրդ Թագաւորին չէր յայտնեալ նոցա, սակայն կարծիք 'ի մտի

էին ամենեցուն. մանաւանդ իբրեւ բեկեալ տեսին զզօրութիւնն Յու-նաց առաջի նորա, յոյժ հարեալ խոցեցան ՚ի խորհուրդս իւրեանց:

Բայց քանզի պատուիրականք էին սուրբ կտակարանացն Աստու-ծոյ, հանապազ յիշէին զպատուի-րակն ՚ի Պաւղոսէ, եթէ ծառայք հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց. մի՛ սուտակապաշք և առ աչս աչառելով, այլ սրտի մտօք ծառայել իբրեւ Աստուծոյ, և մի՛ իբրեւ մարդկան. քանզի ՚ի Տեառնէ է հատուցումն վաստակոց ձերոց: Եւ ամենայնիւ այսու բա-րեմտութեամբ յուղարկեալք յաշ-խարհէ և յանձն եղեալք սուրբ Հոգւոյն, յանդիման լինէին, փու-թով կատարեալ զհրամանն, և զա-մենայն արարեալ ըստ կամաց նորա: Յոյժ ուրախ լինէր Թագաւորն, իբր-այն եթէ կատարեցան կամք կար-ծեաց նորա. և ահա առնէր ընդ-նոսա զայն ինչ, զոր պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա խրատեցին:

Արդ իբրեւ ետես Թագաւորն

զամենայն կազմութիւն և զկազմութիւն գնդին բարբարոսաց, որք սրտի մօրք եկեալ էին 'ի վաստակ այրունի, առաւելապէս ուրախ եղեւ առաջի մեծամեծացն և ամենայն բազմութեան զօրաց իւրոց ։ 'Ի վերին երեսս թաքուցանէր զկամս մտաց իւրոց, և ակամայ առատապէս պարգեւէր զնոսա ։ Խաղաց գնաց միանգամայն 'ի վերայ տէրութեան Հոնաց աշխարհին, զոր Վռուշանն անուանեն . և զերկեամ մի կռուեալ, ոչ ինչ կարաց ազդել նոցա ։ Ապա արձակեաց զմարձիկսն յիւրաքանչիւր տեղիս, և զայլսն փոխանակ նոցա առ իւր կոչէ նովին պատրաստութեամբ ։ Այսպէս ամ յամէ սովորութիւն կարգեաց, և իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց, սկսեալ 'ի չորրորդ ամէ տէրութեանն իւրոյ մինչեւ յամն մետասաներորդ թագաւորութեանն ։

Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ հաստատուն կացին Հոնաց յուխտին իւրեանց՝ զոր եդին ընդ նմա, և դադարեցին Խայլընդուրք ելանել ընդ

պահակն Ճորայ, և յամենայն կող֊
մանց խաղաղութեամբ բնակեաց աշ֊
խարհ նորա, և՚ի նեղ եւս արկ զթա֊
գաւորն Հոնաց, քանզի աւերեաց
զբաղում գաւառս նորա, և յաջո֊
ղեցաւ տէրութիւն նորա, աւետիս
առաքեաց ընդ ամենայն ատրուշանս
աշխարհին իւրոյ. ցրուք ապխտակօք
և գխաւոր նոխազօք առատացոյց
զբոհս կրակին, և խիտ առ խիտ
թանձրացոյց անդադար զպաշտօն
պղծութեան իւրոյ. պատկօք և պա֊
տուովք մեծարեաց զբաղումս ՚ի մո֊
գաց և զբազմագոյնս ՚ի մոգպետաց:
Նա եւս հրաման յափշտակել ըղ֊
քրիստոնէից ինչս և զստացուածս,
որք էին ՚ի մէջ պարսկաց աշխարհին:

Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձ֊
րացաւ ՚ի միտս իւր, ՚ի վեր քան ըղ֊
մարդկային բնութիւնս ընդվզեալ
ապարթանէր, ոչ միայն յիւր ՚ի
մարմնական պատերազմացն, այլ
մեծ ումն զինքն կարծէր քան զբնու֊
թիւն հայրենի կարգին. վասն այ֊
նորիկ կեղծաւորութեամբ թագու֊
ցանէր զինքն ըստ կարծեացն, և որ֊

պէս երեւէր իմաստնոյն՝ յանմահից իմն կարգի դնէր զինքն ։ Եւ յորժէր ցասուցեալ ընդ անունն Քրիստոսի , յորժամ լսէր՝ թէ տանջեցաւ , խաչեցաւ , մեռաւ և թաղեցաւ ։

Իբրեւ այսպէս օրըստ օրէ 'ի սոյն միտս ցնորեալ դանդաչէր , մի ումն մանկագոյն 'ի Նախարարացն Հայոց ընդդէմ բանս եդ և ասէ ․ Արքայ քաջ , դու ուստի՞ գիտես այսպիսի բանս խօսել զՏեառնէ ։ Նա պատասխանի թագաւորն և ասէ ․ Իմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրսն մոլորութեան ձերոյ ։ Նա պատասխանի անդրէն պատանեակն և ասէ ․ Ընդէ՞ր ցայդ վայր , արքայ , միայն ետուր ընթեռնուլ ․ այլ յառաջ եւս մատո զկարդացումն , և լուես անդ զյարութիւնն, զյայտնութիւնն առ բազումս , զվերացումն յերկինս , զնստելն ընդ աջմէ հօր , զխոստումն երկրորդ գալստեանն՝ զհրաշակերտ յարութիւնն առնելով բոլորեցունց , զհամառօտ հատուցմունսն արդար դատաստանին ։ Իբրեւ լուաւ

զայս Թագաւորն, խոնարհեալ վեր ՚ի վայր ծնծաղեցաւ, ասէ. Ամենայն այդ խաբէութիւն է: Եւ պատասխանի զինուորն Քրիստոսի և ասէ. Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչարանքն նորա, հաւատարմագոյն եւս լիցի քեզ երկրորդ ահաւոր գալուստն նորա:

Եւ զայս լսելով Թագաւորին՝ բորբոքեցաւ իբրեւ զհուր հնոցին ՚ի Բաբելոն, մինչեւ իւրքն իսկ անդէն դեռ եւս իբրեւ զքաղդէացին այրեցեալ լինէին: Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրտմտութեանն եհեղ յայրն երանելի, որում անուն էր Գարեգին: Կապեալ ոտիւք և կապեալ ձեռօք զերկեամ մի տուաւ ՚ի չարչարանս, և հանեալ ՚ի բաց զտէրութիւնն ՚ի նմանէ, և ընկալաւ զվճիռ մահու:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Իրաց պատահման յիշխանէն արեւե-ւէջ ։

ՍՈՐՈՑ ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն, յայժ ընդ ահիւ անկեալ է բնութիւն մարմնոյ․ յամենայն հողմոյ շարժի և յամենայն բանէ խռովի և յամենայն իրաց դողայ․ երազագէտ է այնպիսին 'ի կեանս իւրում, և յանգիստ կորուսանէ յուղարկի 'ի մահուան իւրում ։ Որպէս և ասաց ոմն 'ի հնումն․ Մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է ։ Որ զմահ ոչ գիտէ, երկնչի 'ի մահուանէ․ իսկ որ գիտէ զմահ, ոչ երկնչի 'ի մահուանէ ։

Եւ այս ամենայն չարիք մնանեն 'ի միտս մարդոյ յանուսումնութենէ ։ Կոյր զրկի 'ի Ճառագայթից

արեգական, և տգիտութիւն զոկի 'ի կատարեալ կենաց․ լաւ է կոյր աչօք քան կոյր մտօք։ Որպէս մեծ է հոգի քան զմարմին, այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոց։ Եթէ ոք կարի առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ, և մտօքն աղքատագոյն, այնպիսին ողորմելի է քան զբազումս․ որպէս և տեսանեմք իսկ, ոչ միայն 'ի չափաւոր մարդիկ, այլ որ մեծն է քան զամենայն։ Թագաւոր՝ որ ոչ ունի զիմաստութիւն աթոռակից իւր, ոչ կարէ 'ի վիճակին իւրում վայելուչ գոլ։ Իսկ եթէ առ երկրաւորս այսպէս, որչափ ևս առաւել առ հոգեւորն։ Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն, իսկ մարմնոյ և հոգւոյ միտք են կառավար․ և որպէս առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր աշխարհս։ Թագաւոր ոչ միայն զիւրն տացէ պարտիս, այլ և որոց եղեւ պատճառք 'ի կորուստ։

Բայց մեք թէպէտ և ոչ ունիմք հրաման բամբասել զիշխանն, և ոչ գովողք կարեմք լինել այնմիկ՝ որ

աստուածամարտ լինին։ Այլ զանցս իւրացն պատմեմ՝, որ 'ի նմանէ ընդ-սուրբ եկեղեցիան անցանէր, և ոչ դանդաղիմ. ոչ բամբասանէր մտօք, այլ ճշմարտութեամբ գէլս իւրացն ասելով ոչ լուեցից. ոչ 'ի կարծ ընդ-տուցեալ, և ոչ 'ի լուր զարթու-ցեալ. այլ ես ինքնին 'ի տեղւոջն պա-տահեցի և տեսի, և լուայ զձայն բարբառոյ յանդգնաբար խօսելով. իբրև զհողմն սաստիկ՝ զի բախիցէ զծով մեծ, այնպէս շարժէր և տա-տանէր զամենայն բազմութիւն զօ-րաց իւրոց։ Եւ հանդէս առնէր ա-մենայն ուսմանց, և ընդաճէր զա-մենայն մոգութիւնն և զքաւդէու-թիւնն և զամենայն ուսմունս աշ-խարհին իւրոյ։ Արկանէր 'ի նեղքս և զքրիստոնէութիւն կեղծաւորու-թեամբ, և ասէր զայրացեալ մտօք. Հարցէք, քննեցէք, տեսէք. թող որ լաւն է՝ ընտրեալ կալցուք։ Եւ փութայր որ ինչ 'ի մոլին էր, թէ վաղվաղակի կատարեսցէ։

Իսկ 'ի կողմանց կողմանց քրիս-տոնէայքն որ 'ի զօրուն էին, իմա-

ցան զհուրն՝ որ 'ի ծածուկն վա-
ռեալ բորբոքէր, և կամէր հրդեհել
զլերինս և զդաշտս առ հասարակ ։
Ջեռան և նոքա անծախական հը-
րովն, և սաստկապէս պատրաստե-
ցան 'ի փորձութիւն գաղտնի մեքե-
նայիցն ։ Սկսան այնուհետև բարձր
բարբառով, սաղմոսիւք և երգովք
հոգևորօք և մեծապայծառ վար-
դապետութեամբ յայտ յանդիման
մեծի բանակին զպաշտօնն ցուցա-
նէին. և աներկեւղ առանց զանգի-
տելոյ՝ ո ոք և երթայր առ նոսա՝ ու-
սուցանէին կամակար ։ Եւ Տէր յա-
ջողէր նոցա նշանօք և արուեստիւք.
քանզի բազում հիւանդք ընդու-
նէին զբժշկութիւն 'ի հեթանոսա-
կան զօրուէն ։

Իսկ անօրէնն իշխանն իբրեւ գի-
տաց, եթէ յայտնեցաւ խորաման-
կութիւն խորհրդոցն, և պատրաս-
տեալ հուրն՝ մինչ չեւ ուրուք 'ի նա
փչեալ, վառուածն նորա յայտնի ի-
մացաւ երկիւղածաց Աստուծոյ,
սկսաւ ծածուկ նետիւք խոցոտել
զմիտս իւրոյ չարութեանն. և ան-

բժշկական վէրս յոգնս և 'ի մարմինս տեսանէր: Մերթ շանթէր գալարէր իբրև զօձ թիւնաւոր, մերթ պարզէր գոչէր իբրև զառեւծ զայրացեալ· գելոյր, գլորէր, տապալէր երկդիմի մտօք, զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր, վասն զի ոչ էին համագունդ 'ի միում վայրի առ նմա, սկսաւ այնուհետև յառաջ կոչել զկրսերս յաւագաց և զանարգս 'ի պատուականաց և զտգէտս 'ի գիտնոց և զանարիս 'ի քաջ արանց. և զի՞ մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն զանարժանն յառաջ մատուցանէր, և զամենայն զարժանաւորսն յետս տանէր· մինչև ըզհայր և զորդի քակէր 'ի միմեանց:

Թէպէտ և ընդ ամենայն ազգս տունէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարտընչէր· քանզի տեսանէր զնոսա ջերմագոյնս յաստուածպաշտութեան· մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, և անմեղութեամբ ունէին զսուրբ քարոզու-

թիւն Առաքելոցն և զմարգարէից ։ Պատրէր զոմանս 'ի նոցանէ ոսկւով և արծաթով, և զբազումս այլով եւս առատ պարգեւօք ․ իսկ զոմանս ագարակօք և մեծամեծ գեղօք, և զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծամեծօք ․ և այլ եւս անթիւ յոյս ոգւոցն առաջի դնէր ։ Եւ այսպէս հրապուրէր և յորդորէր հանապազ ․ Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալջիք, և զձեր մոլորութիւնդ սրտի մտօք դարձուսջիք 'ի ճշմարտութիւն երեւելի մերոյ դից օրինացս, 'ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, առաւել եւս զանցուցից ։ Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեսեան, խօսելով ընդ նոսա 'ի պատճառս սիրոյ ․ զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ ըստ առաջին խորհրդեան խրատտուացն ։ Եւ զայս առնէր 'ի չորրորդ ամին մինչեւ 'ի մետասան ամն իւրոյ թագաւորութեանն ։

Եւ իբրեւ ետես, եթէ ոչ ինչ յառաջեցաւ ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմ յոլովագոյն գործէին, քանզի տեսանէր զքրիստոնէութիւն՝ որ օր քան զօր յորդեալ տարածանէր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր ճանապարհին ընդ որ ինքն անցանէր, սկսաւ հաչել և մաշել և հառաչելով յոգւոց հանել: Յայտնեաց ակամայ զծածուկ խորհուրդսն, եւ հրաման բարձր բարբառով և ասէ. Ամենայն ազգ և լեզուք՝ որ ընդ իմով իշխանութեամբ՝ դադարեսցեն յիւրաքանչիւր մոլոր օրինացն, և միայնոյ եկեսցեն յերկրպագութիւն արեգական, զոհս մատուցանելով և աստուած անուանելով, և սպաս տանելով կրակի. 'ի վերայ այսր ամենայնի և զմոգութեան եւս օրէնս կատարելով. զի մի՛ ինչ ամենեւին պակաս առնիցեն: Զայս ասելով քարոզ կարգայր 'ի մեծի կարաւանին, և պատուէր սաստիկ 'ի վերայ դնէր ամենեցուն. և դեսպանս ստիպաւ արձակէր յամենայն ազգս հե-

ուաւորս , զդոյն պատուէր հրամա-
նի առ ամենեսեան արկանէր ։

Արդ 'ի սկզբան երկոտասան ամի Թագաւորութեանն իւրոյ գունդ-կազմէր անհամար բազմութեամբ , յարձակեալ հասանէր յերկիրն իտալական ։ Զայս տեսեալ Թագաւորին Փռուշանաց , ոչ հանդուրժէր ելանել ընդ առաջ նորա պատերազմաւ . այլ խոյս տուեալ 'ի կողմանս ամուր անապատին , Թագստեամբ ապրէր ամենայն զօրօքն իւրովք ։ Իսկ սա ասպատակ արձակէր գաւառաց , տեղեաց , վայրաց . առնոյր զբազում բերդս և զքաղաքս , կուտէր զգերին , զառ և զապուռ և զաւար , ածէր հասուցանէր յերկիրն իւրոյ տէրութեանն ։ Եւ անդ-այնուհետեւ յընդունայն եղեալ 'ի նոյն խորհուրդս , հաստատէր 'ի կարծիս մոլորութեան , ասելով ցպաշտօնեայս ամբարշտութեանն . Զի՞նչ հատուցուք մեք աստուածոցն փոխանակ այս մեծի յաղթութեանս , որ ոչ ոք կարէ ելանել ընդդէմ մեր պատերազմաւ ։

Յայնմ ժամանակի միաբան մովքն
և քաղդեայքն բարձին զձայնս իւ-
րեանց և ասեն. Աստուածքն՝ որ
ետուն քեզ տէրութիւն և զյաղ-
թութիւն 'ի վերայ թշնամեաց քոց,
ոչ ինչ են կարօտ խնդրել 'ի քէն
յերևելի պատուականացս, այլ
զի բարձցես զամենայն ուսմունս
մոլորութեան մարդկան, և 'ի մի
դարձուցես օրէնս զպաշտօնական
պատուիրանին: Հաճոյ թուեցաւ
բանն առաջի թագաւորին և ամե-
նայն մեծամեծացն, և մանաւանդ
որ էին առաջնկայք օրինացն: Խոր-
հուրդ 'ի մէջ առեալ, յաղթէր
խրատն: Անդէն 'ի ներքոյ պահ
դրանն արգելոյր զբազմութիւն այր-
ուձիոյն Հայոց և Վրաց և զԱ-
ղուանից, և զամենեցուն՝ որ էին
հաւատացեալ սուրբ աւետարանին
Քրիստոսի: Եւ հրաման սաստիւ 'ի
վերայ դռնապանացն առնէին, թէ
որ յարեւելս առ մեզ գայցեն՝ թող-
ցեն. իսկ յարեւելից յարեւմուտս
անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրեւ արգել և փակեաց զնո,

տա յամուր և յամել դաւադրիղն, որ 'ի յերաւի աստցի ամուր և անէլ, քանզի չէք անդ տեղի փախըստի և թաքստի, վասն զի շուրջանակի թշնամիք են բնակեալ, յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր 'ի նոսա, և մեծաւ չարչարանօք և պէս պէս տանջանօք վատթարէր զբազումս 'ի նոցանէ, և ստիպէր ուրանալ զՃշմարիտն Աստուած և խոստովանել զերևելի տարերս: Իսկ զօրականքն առ հասարակ գեղեցիկ խորհրդով, քաջապէս զօրութեամբ միաբան աղաղակէին և ասէին. Վկայեն երկինք և երկիր, ոչ երբէք հեղգացեալ եմք յարքունի վաստակս, և ոչ խառնեալ վատութիւն ընդ արութիւն քաջութեան. 'ի զուր անողորմ էն հարուածքս ի վերայ մեր: Եւ բազմանայր գոչումն աղաղակի նոցա, մինչև ինքնին թագաւորն ականատես լինէր նոցին յանդիմանութեան, և անդէն վաղվաղակի երդմամբ հաստատէր և ասէր. Ոչ թուլացուցից ձեզ, մինչև կատարեսջիք զկամս հրամանաց իմոց:

Եւ ահա իշխանութիւն առեալ չարաչար սպասաւորացն, զի զչորս զինուորսն 'ի բուն աւագացն մատուցեն 'ի փորձութիւն տանջանացն: Զառաջեաւ դատեալ բազում հարուածովք, նովին կապանօք անցին 'ի տեղիս արգելանին: Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առ ժամանակն թողութիւն արարեալ, և զամենայն վնասուն պատճառս արկանէր զկապելովքն. և զայս առնէր սատանայական խրատուն:

Եւ յետ երկոտասան աւուր հրաման տայր ընթրիս կազմել առատութեամբ և աւելի քան զաւուրց սովորութիւն. և կոչէր զբազումս 'ի զինուորական քրիստոնէից: Եւ 'ի ժամ դահուն պատրաստութեամբ զիւրաքանչիւր տեղիս շնորհէր նոցա զբազմականին: Եւ սիրով խոնարհութեամբ խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջնում կարգին. զի թերևս հաւանեսցին ուտել զմիս զոհեալ, զոր ոչ էր երբէք օրէն ուտել քրիստոնէից: Իբրև ոչ կալան յանձին ամենեքին, ոչ ինչ կարի

տխրեաց • այլ հրամայեաց՝ նոցա մատուցանել զտօնօրական կերակուրն, այլ առեալ զինեօքն յաւելուր 'ի տաճարին զխրախութիւն ։ Եւ անտի 'ի դուրս ելեալ 'ի սրահն արքունի, արգելլին զոմանս 'ի նոցանէ ձեռս յետս կապելով, և զխոնջանունսն կնքելով, և զգուշութեամբ պահելով, էր որ զերկուս աւուրս, և էր որ զերիս ։ Եւ բազում և այլ ևս յանարժան հարուածս չարչարէին, զոր և ոչ ընդգրով իսկ արժանի համարեցաք արկանել ։ Եւ զոմանս 'ի նոցանէ հեռացուցին, և քարշեցին յազնուական պատուոյն անարգեալ ։

Եւ գունդս գունդս դարձեալ գումարէին 'ի նոցանէ յերկիրն 'ի հեռաւոր, յամուրս անապատին 'ի մարտ պատերազմի թշնամեացն արքայի • և բազմաց իսկեւիսկ անդէն հասանէր վախճան մահու սրով ։ Եւ զամենեցուն զկարգեալ թոշակսըն նուազեցուցանէին, և քաղցիւ և ծարաւով տառապեցուցանէին զնոսա • և ձմերոցի տեղիս՝ զդժնեայ

զվայրան հրամայէին նոցա ․ և անարգս և վատթարս յաչս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին ։ Իսկ նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ խնդութեամբ ընդունէին զամենայն չարչարանսն վասն անուանն Քրիստոսի և մեծի յուսոյն, որ առաջի պատրաստեալ կայ պատուիրանապահ համբերողացն ։ Որչափ չարութիւն զանարգութիւն բազմացուցանէր, նոքա եւս քան զեւս զօրանային 'ի սէրն Քրիստոսի ․ մանաւանդ զի բազումք 'ի նոցանէ զգիրս սուրբս ուսեալք էին 'ի մանկութենէ, զանձինս մխիթարէին և զընկերսն քաջալերէին ․ և աշխարոյ զպաշտօնն ունէին և բազմացուցանէին ։ Վասն որոյ և 'ի հեթանոսաց՝ որոց հեշտ և ցանկալի ձայնքն թուէին, քաջալերէին զնոսա, և առէին բանս մխիթարութեան, իբր թէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճգնել, քան յայդպիսի օրինաց ուրանալ ։

Բայց սակայն թէպէտ և նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ զօրութեամբ խնդային ըստ ներքին մար֊

գոյն, արտաքին տեսիլն կարի ողորմ էր յօտարութեան: Այնպիսի պատուական ընտրութիւն հասեալ էր 'ի չարաշուք անարգութիւն, և հայրենի ազատութիւնն չարաչար կայր 'ի ծառայութեան մարդախոշոշ բռնաւորին, որ և ընդ հեթանոսաց օրէնս անցանէր արխնահեղութեամբ. և ամենեւին չկարծէր, թէ գուցէ այսր ամենայնի վրէժխնդիր գոյ յերկինս: Նա և ոչ զերկրաւոր վաստակս ուրուք յիշէր. և որ մեծն քան զամենայն է ըստ մարմնաւոր կարգի, քանզի գոյին ոմանք 'ի նախարարացն Հայոց, որոց զեղբարս նորա սնուցեալ էր մայրենի կաթամբ իւրեանց, առաւել եւս քան զամենեսեան՝ զնոսա դատէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ եւս չարութիւն խորամանկեաց: Զմի ոմն 'ի հաւատարիմ ծառայից իւրոց 'ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց, որում անունն էր Դենշապուհ. որ եկեալ հասեալ հրամանաւ արքունի, զողջոյնս բերեալ զմեծ թագաւորին, և խաղաղասէր

կեղծաւորութեամբ աշխարհագիր առնել ամենայն երկրին Հայոց 'ի թողութիւն հարկաց և 'ի թեթևութիւն այրեւձիոյ :

Թէպէտ 'ի վերին երեսս կեղծաւորէր, այլ 'ի ներքոյ խորհուրդք չարագոյն ցուցանէին : Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյն արկանէր ընդ ծառայութեամբ. երկրորդ, միայնակեացք քրիստոնեայք՝ որ բնակեալ էին 'ի վանորայս, ընդ նովին աշխարհագրաւ արկանէր. երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրացոյց. չորրորդ, բանսարկութեամբ զնախարարեանն արկ ընդ միմեանս, և յամենայն տան արար խռովութիւն : Եւ զայս ամենայն առնէր, թերևս զմիաբանութիւնն քակեսցէ, և զուխտն եկեղեցւոյն ցրուեսցէ, և զմիայնակեացսն փախուսցէ, և զչինականսն վատնեսցէ. և առ յոյժ աղքատութեանն՝ ակամայ դիմեսցեն յօրէնս մոգուց : Եւ եւս չարագոյն հնգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իբրև զհայր վերակացու

համարեալ էր աշխարհականացն և քրիստոնէիցն . գրգռեաց յարոյց զամբաստանութիւն 'ի վերայ նորա , և հանեալ զնա 'ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն , և մեւս եւս մոգպետ դատաւոր աշխարհին , զի զեկեղեցւոյն փառսն աղաւաղեսցեն :

Բայց սակայն թէպէտ և ամենայն գործքս այս դժնեայ էին , չեւ էր ուրուք ձեռնարկեալ յայտնի յեկեղեցին . վասն այնորիկ ոչ ոք ընդդիմացաւ նմա , թէպէտ և էր ծանրութիւն հարկացն : Քանզի ուստի արժանն էր առնուլ հարեւր դահեկանաւ չափ , կրկին առնուին . նոյնպէս և եպիսկոպոսաց և երիցանց դնէին , ոչ միայն շինաց , այլ և աւերակաց : Նա բնաւ ոչ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մըտից և սակից , բաժից և հասից լերանց և դաշտաց և մայրեաց : Ոչ ըստ արքունի արժանաւորութեանն առնուին , այլ հինաբար յափշտակելով . մինչեւ ինքեանք իսկ մեծապէս զարմանային , թէ ուստի այս

ամենայն գանձ ելանէ , զիա՞րդ չէին կայցէ աշխարհն :

Եւ իբրեւ տեսին, թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոգաց և մոգպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի դենին իւրեանց : Եւ է պատճէն նամակին այս :

ՄԻՀՐՆԵՐՍԵՀ վզուրկ հրամանատար Երան և տաներան , Հայոց մեծաց ողջոյն շատ :

Դուք գիտասջիք, ամենայն մարդ՝ որ ընակեալ է 'ի ներքոյ երկնի , և ոչ ունի զօրէնս դենի մազդեզն , նա խուլ է և կոյր , և դիւաց Հարամանոյ խաբեալ : Քանզի մինչ չեւ էին երկինք և երկիր, Զրուան մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազար ամ, և ասէր․ Թերեւս լիցի իմ որդի Որմիզդ անուն , որ արասցէ զերկին և զերկիր : Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի ․ մի վասն յաշտ առնելոյ , և ըզմեւսն եւս թերեւան ասելով : Իբրեւ գիտաց , եթէ երկու են յոր-

վայնխս, Որ վաղ եկեսցէ, ասէ, նմա տաց զթագաւորութիւնս ։ Իսկ որ էր 'ի թերահաւատութենէն յղացեալ, պատառեաց զորովայնն և ել 'ի դուրս ։ Ասէ ցնա Զրուանն. Ո՞վ ես դու ։ Ասէ. Որդին քո եմ Որմիզդ ։ Ասէ ցնա Զրուանն. Իմ որդին լուսաւոր է և անուշահոտ, դու խաւարային ես և չարաբեր ։ Եւ իբրեւ կարի դառնապէս ելաց, ետ ցնա զթագաւորութիւնն հազար ամ ։

Իբրեւ ծնաւ զմեւս եւս որդի, անուանեաց զնա Որմիզդ. եհան զթագաւորութիւնն յԱրհմնէ, և ետ ցՈրմիզդն. և ասէ ցնա. Ցայժմ ես քեզ յաշտ արարի, արդ դու ինձ արա ։ Եւ Որմիզդ արար զերկինս և զերկիր. իսկ Արհմն ընդդէմ չար գործեաց ։ Եւ այսպէս բարժանին արարածքս. հրեշտակք Որմզդի են, իսկ դեւքն Արհմնոյն. և ամենայն բարիք՝ որ յերկնից և այսր լինին՝ Որմզդի են, և ամենայն չարիք՝ որ անտի և այսր գործին՝ զայն Արհմն արար ։ Սոյնպէս յերկիրս որ ինչ բարի է՝ զայն Որմիզդն արար, և որ ոչն

է բարի՝ զայն Արհմն արար. որպէս զմարդ Որմիզդ արար, և զախտս և զհիւանդութիւնս և զմահ Արհմն արար: Եւ ամենայն թշուառութիւնք և պատահարք՝ որ լինին, և պատերազմունք դառնութեան՝ չարին մասին արարածք են: Իսկ յաջողութիւնք և տէրութիւնք և փառք և պատիւք և առողջութիւնք մարմնոց, գեղեցկութիւնք դիմաց և ճարտարութիւնք բանից և երկայնակեցութիւնք ամաց, այդ 'ի բարւոյն առնուն զգոյացութիւն. և ամենայն որ ոչ այդպէս է, 'ի նա չարին արարած խառնեալ է:

Եւ ամենայն մարդիկ մոլորեալ են, որ ասեն՝ եթէ զմահ Աստուած արար, և չար և բարի 'ի նմանէ լինին. մանաւանդ որպէս քրիստոնեայք ասեն, թէ Աստուած նախանձոտ է. վասն թզոյ միոյ ուտելոյ 'ի ծառոյն Աստուած զմահ արար, և զմարդն արկ ընդ այնու պատուհասիւ: Զայդպիսի նախանձ և ոչ մարդ առ մարդ ունի, թող թէ Աստուած առ մարդիկ. զի որ զայս

ասէ՝ Նա խուլ է և կոյր և 'ի դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

Դարձեալ մեւս եւս այլ մոլորութիւն ասեն. Աստուած, ասեն, որ զերկինս և զերկիր արար, եկն և 'ի կնոջէ ումեմնէ ծնաւ, որում անուն էր Մարիամ, և առն նորա Յովսէփ: Եւ զհետ այսպիսի մարդոյ մոլորեալ են բազումք: Եթէ աշխարհն Հռոմոց առ յոյժ յիմարութեան տգիտաբար մոլորեալ են, և զրկեալ են 'ի կատարեալ դենէս մերմէ, յանձանց պարմայեն զփասն իւրեանց. դուք եւս ընդէր զհետ նոցա մոլորութեանն ցնորիք: Այլ զոր օրէնս տէրս ձեր ունի, զնոյն և դուք կալարուք. մանաւանդ զի և առաջի Աստուծոյ վասն ձեր համարս ունիմք տալ:

Մի հաւատայք առաջնորդացն ձերոց, զոր նածրացիսդ անուանէք, քանզի յոյժ են խաբեբայք. զոր բանիւք ուսուցանեն, գործովք ոչ կարեն յանձն առնուլ: Միս ուտել ոչ ասեն մեղք, և ինքեանք ուտել ոչ կամին. կին առնել արժան է,

բայց լինքեանք և հայել 'ի նա ոչ կամին . կարասի որ ժողովէ , ասեն , մեղք են յոյժ , բայց զաղքատութիւն առաւել քան զյոյժ գովեն . յարգեն զթշուառութիւն , և պարսաւեն զյաջողուածս . ծաղր առնեն զանուն բախտի , և զփառաւորութիւն յոյժ այպանեն . սիրեն զանչքութիւն հանդերձից , և յարգեն զանարգս քան զպատուականս . գովեն զմահ , և պարսաւեն զկեանս . անարգեն զծնունդս մարդոյ , և գովեն զանորդութիւն : Եւ եթէ լսէ ոք դոցա և 'ի կանայս ոչ մերձենան , աշխարհի վախճան վաղվաղակի հասանէ :

Այլ ես ոչ կամեցայ զամենայն բառ մասանց ընդ գրով արկանել առ ձեզ . զի բազում այն լինչ է , զոր խօսին դոքա : Որ չարագոյն ևս է քան զոր գրեցաքդ , զԱստուած 'ի խաչ ելեալ 'ի մարդկանէ քարոզեն , և զնոյն մեռեալ և թաղեալ , և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս : Ո՞չ ահա ձեզէն իսկ արժան էր անդրէն դատաստան առնել վասն

այդպիսի անարժան ուսմանց։ Դեւք որ չարք են, ոչ ըմբռնին և տանջին 'ի մարդկանէ, թող թէ Աստուած արարիչ ամենայն արարածոց. զոր ձեզ ամօթ է ասել, և մեզ կարի անհաւատալի բանք ։

Արդ երկուիրք կան առաջի ձեր. կամ արարէք բան առ բան նամակին պատասխանի, և կամ արիք 'ի դուռն եկայք, և յանդիման լերուք մեծի հրապարակին ։

Անուանք եպիսկոպոսացն, որք պատախանեցին նամակին ։

ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս Այրարատոյ, Սահակ եպիսկոպոս Տարօնոյ, Մելէտ եպիսկոպոս Մանազկերտոյ, Եղնակ եպիսկոպոս Բագրեւանդոյ, Սուրմակ եպիսկոպոս Բզնունեաց, Տաճատ եպիսկոպոս Տայոց, Թաթիկ եպիսկոպոս Բասենոյ, Վասու եպիսկոպոս Տարուբերանոյ, Երեմիա եպիսկոպոս Մարդաստանի, Եւղաղ եպիսկոպոս Մարդոյ աղւոյ, Անանիա եպիսկո-

պոս Սիւնեաց , Մուշեայ եպիսկոպոս արծրունեաց , Սահակ եպիսկոպոս ռշտունեաց , Բասիլ եպիսկոպոս Մոկաց , Գադ եպիսկոպոս Վանանդայ , Եղիշայ եպիսկոպոս ամատունեաց , Եզրայր եպիսկոպոս անձեւացւոց , Երեմիաս եպիսկոպոս ապահունեաց :

Այս ամենայն եպիսկոպոսք և բազում քորեպիսկոպոսք և պատուական երիցունք 'ի տեղեաց տեղեաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եկեղեցւոյ միաբանք և միահաւանք , միահամուռ ժողովեալք 'ի Թագաւորանիստ քաղաքն յԱրտաշատ , հաւանութեամբ մեծամեծ նախարարացն և ամենայն բազմութեամբ աշխարհին տային նամակին պատասխանի :

ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս հանդերձ ամենայն միաբանելովքս 'ի մեծամեծաց մինչեւ ցփոքունս՝ Միհրներսեհի մեծի հազարապետին Արեաց և անարեաց՝ բազում խաղաղասէր մտօք բազմացի ողջոյն առ քեզ և

ամենայն մեծի սպասհիդ Արեաց։

'Ի նախնեաց ունիմք սովորութիւն աստուածատուր պատուիրանաւ՝ աղօթս առնել 'ի վերայ կենաց թագաւորի, և անձանձրոյթ խնդրել յԱստուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեսցէ զտիեզերական իշխանութիւնդ, զոր աւանդեալ է դմա յԱստուծոյ. զի 'ի դորա յերկար խաղաղութեամբն և մեք առողջութեամբ և աստուածպաշտութեամբ կատարեսցուք զկեանս մեր։

Վասն Նամակիս, որ քո 'ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ոմն 'ի մոգպետաց, որ կատարելագոյն էր 'ի դենիդ ձերում, և դուք առաւել քան զընութիւն մարդկան 'ի վեր համարելիք զնա, հաւաստաց նա յԱստուած կենդանի յարարիչն երկնի և երկրի, և բան առ բան ելոյծ և իմացոյց ձեզ զօրէնս ձեր։ Եւ իբրև ոչ կարացին բանիւ զդէմ ունել նորա, քարկոծեալ մեռաւ յՈրմզդէ արքայէ։ Եւ եթէ հաւատարիմ համարիցիս

զմեր բանս լսել, 'ի բազում տեղիս այդր աշխարհիդ ձերոյ գտանին գիրք նորա • ընթերցիր, այտի տեղեկանաս :

Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ աներեւոյթ են, եւ ոչ յանկեան ուրեք աշխարհի քարոզի • այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով եւ ընդ ցամաք եւ ընդ կղզիս • ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ եւ ընդ արեւելս, այլ եւ ընդ հիւսիս եւ ընդ հարաւ եւ 'ի միջոցս լի է հոծութեամբ : Ոչ 'ի մարդ ապաստան, եթէ վերակացուաւ տարածեսցի ընդ աշխարհս • այլ ինքն յինքենէ ունի զհաստատութիւն : Ոչ առ այլովքն վատթարօքն վեհ երեւի, այլ 'ի վերուստ յերկնուստ ունի զանսուտ օրէնադրութիւնն • ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, եւ չէք այլ ոք բայց 'ի նմանէ, ոչ երիցագոյն եւ ոչ կրտսերագոյն : Ոչ սկիզբն առեալ յումեքէ լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշտնջենաւոր • ոչ 'ի տեղւոջ ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի • ոչ 'ի ժամանակի իմեք,

այլ ժամանակք 'ի նմանէ գոյացան. ոչ միայն քան զերկինս երիցագոյն, այլ և քան զկարծիս մտաց մարդկան և հրեշտակաց: Ոչ ձևանայ 'ի տեսիլ տարրեղէն, և ոչ անկանի ընդ տեսլեամբ ական. և ոչ միայն ձեռին չզննի, այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականաց, այլ և ոչ ընդ անմարմին հրեշտակացն. բայց եթէ ինքն կամի՝ իւրոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ ոչ աչաց տեսանի. և մտաց՝ ոչ երկրաւորացս, այլ որ յԱստուած են հաւատացեալ ճըշմարտիւ:

Եւ անուն նորա արարիչ երկնի և երկրի. իսկ յառաջ քան զերկին և զերկիր, որպէս ինքնագոյ՝ ինքնանուն է: Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս յորժամ կամեցաւ՝ սկիզբն արար լինելոյ, ոչ յընչէ, այլ յոչընչէ. զի ինչ՝ նա միայն է, և այլս ամենայն 'ի նմանէ ընչացաւ: Ոչ եթէ իբրեւ յետոյ իմացաւ և արար, այլ մինչ չեւ արարեալ էր նորա՝ 'ի կանխս գիտութեանն իւ-

բում տեսանէր զպարարածս․ որպէս և այժմ մինչ չեւ է գործեալ մարդոյ բարի ինչ կամ չար, Աստուծոյ յայտնի է անգործք մարդկան։ Այնպէս և յայնժամ մինչ չեւ էր, ոչ խառն ՚ի խուռն ինչ ճանաչէր զանեղսն, այլ կարգեալ և յարմարեալ կային առաջի նորա իւրաքանչիւր մասանցն տեսակքն․ իսկ մարդկան և հրեշտակաց՝ և տեսակքն և որ ՚ի տեսակին լինելոց էին։

Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ կարէր խափանել զնորա բարերարութիւնն մեր չարութիւնս․ որպէս և եղեւ իսկ, և ունիմք դատաւոր զաջն արարչին։ Ձեռք, որ զերկինս և զերկիր հաստատեցին, նոյն և տախտակս քարեղէնս փորագրեցին և ետուն մեզ դպրութիւն՝ որ ունի զօրէնս խաղաղականս և փրկականս․ զի գիտասցուք զմի Աստուած արարիչ երեւելեաց և աներեւութից․ ոչ այլ և այլ, իբր թէ ոմն բարի և ոմն չար, այլ մի և նոյն համակ բարի։

Բայց եթէ թուիցի քեզ չար ինչ

գոլ յարարածս Աստուծոյ, աստ համարձակ. զի Թերեւս ուսցիս զճշմարիտն բարի: Զդեւս չար ասացեր. գոն և դեւք բարի, զոր և դուք և մեք հրեշտակս անուանեմք. եթէ կամին՝ և դեւք բարի լինին, և եթէ կամին՝ և հրեշտակք չար լինին: Այդ և 'ի մարդիկ երեւին, և առաւել 'ի միոյ հօր որդիս. է որ հնազանդ և հպատակ է հօրն, և է որ չարագոյն քան զսատանայ: Նա և ինքն իսկ մարդն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար և երբեմն բարի. և որ բարին էր՝ նոյն և չարացաւ, դէպ եղեւ՝ զի դարձեալ անդրէն 'ի բարին շըրջեցաւ, և բնութիւն մի է:

Բայց այն՝ որ ասեն, եթէ վասն Թզոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մագաղաթ քան զԹուզ. ապա եթէ բան Թագաւորին նկարի 'ի նմա, ո պատառէ զնա՝ մահու ընդունելի զպատուհաս. իսկ արդ չար արժա՞ն է ասել Թագաւորին. քա՛ւ, ես ոչ ասեմ. այլ խրատ 'ի գործ արկեալ

զայլս ուսուցանեմ : Յայնժամ էր Աստուած նախանձոտ, թէ չէր պատուիրեալ չուտել 'ի ծառոյ անտի . ապա եթէ յառաջագոյն զգուշացաւ, զգութ բնական սիրոյն իւրոյ յայտնեաց 'ի նմա : Իսկ արհամարհելով մարդ՝ ընկալաւ զպատիժս մահուն :

Բայց այն, զոր ասացեր, եթէ Աստուած 'ի կնոջէ ծնաւ, յայդմ չէր արժան քեզ խորշել և փախչել . զի ահաւասիկ Արհմն և Որմիզդ 'ի հօրէ ծնան և ոչ 'ի մօրէ . որում եթէ քաջ միտ դնես, և ոչ դու յանձն առնուս : Նա մեւս եւս այլ ծաղրագոյն քան զայդ . Միհր աստուած 'ի կնոջէ ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւրում ծնողին անկցի :

Այլ ակաւիկ մի եթէ 'ի բաց թողացուցանէիր զվիքումն տէրութեանդ, և ընկերաբար գայիր 'ի պայքար, գիտեմ՝ զի իբրեւ այլովք ամենայնիւ յոյժ իմաստուն ես, և վասն ծննդեան Տեառն մերոյ 'ի սուրբ կուսէն՝ ոչ աւելաբանութիւն համարէիր, այլ առաւել

քան զարարչութիւնն յոչընչէ զաշխարհս՝ մեծագոյն զվերջին փրկութիւնան խնամայիր, ազատութեան մարդոյն զյանցաւորութիւնն գնէիր, և բարերարութեանն Աստուծոյ՝ զազատութիւնն 'ի ծառայութենէ ։

Քանզի յորժամ լսես, եթէ յոչընչէ արար Աստուած զամենայն աշխարհս, բանիւ ծնունդ իմաջիր զարարածս ։ Իսկ քանզի Աստուած որ զայս մեծ մարմին առանց չարչարանաց ծնաւ, ապաքէն իբրեւ զհայր գութ ունի ընդ սմա ։ Զի որ ինքն անապական է, և զարարածս առանց ապականութեան ծնաւ. իսկ սա կամօք գլորեալ ապականեցաւ, և անձամբ եւս ոչ կարէր կանգնել կալ 'ի վերայ ոտից ։ Վասն զի էր 'ի հողոյ, անձամբ անձին արարեալ, անդրէն 'ի նոյն բնութիւն դարձաւ. և իբրեւ ոչ եթէ յօտար զօրութենէ չարի ինչ ընկալաւ ուրուք զպատիժս պատուհասին, այլ 'ի յիւրմէ հեզգութենէն չլսել բարերար պատուիրանին, խրատեցաւ ծա-

ուայական մասնն մահուամբն , զոր կրեաց յանձն իւր ։

Արդ եթէ զմահ չար աստուածն արար , զի՞նչ գոյացութիւն երեւի մահու 'ի միջի . և ոչ ինչ ։ Բայց զբարի Աստուծոյ զարարածսն խանգարեաց ։ Եթէ այդ այդպէս է , նմա և բարի իսկ առնել ոչ մարթի , այլ կիսագործ ապականացու ։ Եւ որոյ աստուծոյ արարածքն ապականելիք են և եղծանելիք , նմա անեղծ Աստուած չմարթի առնել ։ Տե՛ օն անդր թողէք զյիմարութեան զբարբանջմունսդ ։ Միոյ աշխարհի երկու դեհապետք ոչ լինին , և ոչ միոյ արարածոց երկու աստուածք ։ Եթէ ժպրհեսցին և լինիցին երկու թագաւորք միոյ աշխարհի , աշխարհն եղծանի և թագաւորութիւնքն խանգարին ։

Աշխարհս նիւթեղէն է , և նիւթքս որիշ որիշ են և ընդ միմեանց հակառակ . մի է արարիչ հակառակորդացս , որ ածէ զսոսա 'ի սիրելութիւն հաւանութեամբ . որպէս մալեալ կակղէ զջերմութիւն՝ օդոյս հա-

56 Բ

ւանութեամբ , և զապատուամ՝ պնդութեան՝ հրոյն եռանդմամբ . սոյնպէս և մանրամաղ փոշիացեալ հողս՝ ջրոյն խոնաւութեամբ զանգանի , իսկ զ'ի վայր ծորելն բնութեան ջրոյն՝ սալայատակ տրամացեալ հողոյն կափմամբ :

Զի եթէ միաբանէին տարերքս , գուցէ ոք 'ի կարճամանաց և Աստուած անապական զսոսա կարծէր . և թողեալ զարարիչն՝ արարածոյս զերկրպագութիւն մատուցանէր . վասն այնորիկ որ արար զսա , զգուշացաւ յառաջագոյն . զի հայեցեալ մարդիկ 'ի յանդիմանութիւն ապականացու տարերացս , անապական միայն զկառավար սորա խմասցին , զմի և ոչ զերկուս . զնոյն արարիչ չորեքկին նիւթոյս , յորմէ ամենայնքըս ծննդագործին հրամանաւ արարողին իւրեանց : Եւ շրջագայութեամբք չորեք յեղանակք կատարեալք՝ գործեն զտարեւոր սպասաւորութիւնն . և չորեքեան հայէն կամաց անկանրկելոյ արարչին իւրեանց . և անզգայութեամբ լծեալ

են 'ի գործ հարկաւորութեանն չյափշտակելով զկարգ պատուոյն 'ի միմեանց :

Եւ ահա պարզաբար ասացեալ դիւրատար լուսաւորութիւն 'ի յականջս ամենեցուն: Զի այն որ հուրն է, գոյացութեամբ և զօրութեամբ խառնեալ է յերկին եւս մասունս. իբրեւ գտանի ջերմութիւնն յոլովագոյն 'ի քարինս և յերկաթս, և սակաւագոյն 'ի յօդ և 'ի ջուր, և ինքն առանձինն ուրեք ոչ երեւի : Իսկ ջրոյն բնութիւն գոյ առանձինն, գոյ և 'ի խառնուածսն երիցն եւս մասանցն. յոլովագոյն 'ի հողաբոյս և սակաւագոյն 'ի յօդ և 'ի հուր : Իսկ օդն թափանցանց է ընդ հուրն և ընդ ջուրն , և 'ի ձեռն ջրոյն ընդ կերակուրս աճեցականս :

Եւ այսպէս խառնեալ են տարերքս այս, և գոյացեալ իբրեւ զմի մարմին , և ոչ կորուսեալ զիւրաքանչիւր բնութիւնս, և ոչ երբէք ըղկայան առեալ հակառակութեամբ, հայելով 'ի մի իշխանն միխառնն, որ զխառնուածսն յարմարեալ կազմէ

տու 'ի բնակութիւն կենդանեաց ամենեցուն, և տեւողութիւն յարակայութեան բոլոր աշխարհիս ։

Իսկ եթէ տու անբան աշխարհս այսպէս հոգ տանի Աստուած, որչափ եւս առաւել տու բանաւոր աշխարհս մարդս ։ Զոր և ձեր ումն քաջ յիմաստնոցն ասաց, եթէ Միհրն աստուած մայրածին էր 'ի մարդկանէ, և թագաւոր աստուածազաւակ է, և համհարզ քաջ եւթներորդաց աստուածոց ։ Նա եթէ հաւատալ արժան է առասպելաբանութեանդ, զոր դուք և գործովք իսկ կատարեալ ցուցանէք 'ի դենիդ ձերում, մեք ոչ եւս առասպելացն հաւատամք ․ այլ աշակերտք եմք մեծին Մովսէսի մարգարէին, ընդ որում Աստուած խօսեցաւ 'ի մորենւոջն 'ի Սինէ, և դէմ յանդիման օրէնս գրեաց և ետ նմա ․ և ծանոյց զնիւթեղէն աշխարհն իբրեւ զարարածս, և զիւր աննիւթ էութիւնն՝ արարիչ նիւթոյս յոչընչէ ․ և զերկիրս երկրաւորօքս և զերկինս երկնաւորօք ծանոյց նմա, զի գործք ձեռաց

Նորա են ։ Բնակիչք երկնի՝ հրեշտակք, և բնակիչք երկրի՝ մարդիկ․ բանաւոր՝ մարդ և հրեշտակ միայն, և Աստուած 'ի վեր քան զերկինս և զերկիր ։

Եւ ամենայն արարածք անբանութեամբ կատարեն զհրամանս պատուիրանի նորա, ոչ երբէք անցանեն ըստ եդեալ սահմանն իւրեանց․ բայց մարդ և հրեշտակ ազատ թողեալ 'ի կամս անձին իւրոյ, քանզի մտաւորք են, եթէ կայցեն 'ի հրամանի նորա, անմահք են և որդիք Աստուծոյ ։ Զբոլոր արարածս առեալ է 'ի ծառայութիւն, զերկիրս մարդկան և զերկինս հրեշտակաց․ ապա եթէ ստունգանիցեն և անցանիցեն ըստ հրամանաւ, զընդդէմն գործեսցեն Աստուծոյ, յիւրաքանչիւր պատուոցն զանարգանս ընկալցին․ զի երեւեսցի տէրութիւնն անբամբաս, և յանցաւորքն ամօթալից յանցանացն ։

Իսկ եթէ դու 'ի տգիտութեան վրիպեալ ես, ես որ հաստատուն գիտեմ՝ ոչ կարեմ՛ գալ զկնի քո մո֊

ըրութեանդ։ Եթէ աշակերտիմ ան-
ուսումնութեանդ, երկոքեանս յան-
գիւտ կորուստն մատնիմք, թերեւս
ես չարագոյն քան զքեզ· քանզի
վկայ ունիմ ինձ զինքնասաց ձայն
Աստուծոյ· Ծառայ, ասէ, որ ոչ
գիտէ զկամս տեառն իւրոյ, և ար-
ժանի գանի ինչ գործ գործէ, ըմ-
պել ըմպէ գան, այլ սակաւագոյն·
իսկ որ տեղեկագոյն է կամաց թա-
գաւորին, և յանցանէ ինչ առաջի
նորա, առանց բարեխօսի բազմապա-
տիկ տանջի։

Արդ աղաչեմ զքեզ և զամենե-
սեան՝ որ ընդ քոյով իշխանութեամբ
էն, մի՛ դու ընդ իս բազմապատիկ
տանջիր, և ոչ ես ընդ քեզ սակա-
ւագոյն· այլ ես և դու և ամենայն
բազմութիւնդ հանդերձ արի թա-
գաւորաւդ այնպէս աշակերտես-
ցուք աստուածային դրոց, զի 'ի
տանջանացն ապրեսցուք, և զդժոխս
արհամարհեսցուք, և յանշէջ հրոյն
զերծանիցիմք, և զարքայութիւնն
ժառանգիցեմք, և անցաւոր կենօք
զանանց մեծութիւնն անվախճան

ունիցիմք ։ Բայց յորմէ դուդ զար-
հուրեալ ես՝ դիւրահաւան լեր , և
վաղվաղակի աշակերտիս Ճշմարտու-
թեանն ։

Ոմն 'ի հրեշտակաց յանմահից
գնդէն ստամբակեալ և 'ի բաց գնաց
յերկնից , 'ի մեր աշխարհս եկեալ՝
պատիր բանիւք և սուտ խոստմամբ
զանլինելի յոյսն առաջի դնէր , իբ-
րեւ տղայ մանկան , անփորձ և ան-
կիրթ նորաթեք մարդոյն , 'ի վեր
հայեցուցանելով զմիտս նորա , ու-
տելով 'ի պտղոյ ծառոյն, յոր հուպն
չհրամայեաց երթալ , զի լիցի աս-
տուած ։ Իսկ նորա մոռացեալ զպա-
տուիրանն Աստուծոյ , խաբեցաւ
զկնի մոլար խաբէութեանն , կորոյս
զոր ունէր զփառս անմահութեանն,
և չեհաս երազայոյս կարծեացն ։
Վասն որոյ և մերժեալ 'ի կենաց
տեղւոյն, ընկեցաւ յապականելի աշ-
խարհս՝ յորում և դուքս էք բնա-
կեալ այժմ, և ցնորեալ մոլորիք զկնի
նորին խրատուն ․ ոչ եւս ուտելով
'ի պատուիրեալ ծառոյն , այլ զա-
րարածս աստուած ասելով , և ան-

խօս տարերցս երկիր պագանելով, և անորովայն դիւաց կերակուր մատուցանելով, և յարարչէն բոլորեցունց 'ի բաց լինելով:

Ոչ յագի չար խրատուն. այլ կամի՝ զի քան զինքն չարագոյնս արասցէ: Քանզի դեւքն ոչ եթէ բըռնաբար զոք վարեն 'ի կորուստ, այլ զմեզս քաղցրացուցանեն 'ի կամս մարդոյն, և ողոքանօք որսան զանուսմունս 'ի խաբէութիւն, որպէս բազում մարդիկ զընկերս իւրեանց 'ի գողութիւն և յաւազակութիւն. Իբր ոչ եթէ բռնի ինչ վարելով, այլ պատիր խաբէութեամբ տան գործել բազում չարիս, զոմանս 'ի կախարդութիւն և զոմանս 'ի պոռնըկութիւն և զոմանս յանթիւ 'ի բազում յայլ իրս աղտեղութեան: Եւ արդար դատաւորօք վրէժ առնուն մահու չափ. իբր ոչ եթէ բարի աստուծոյ դատաւորք լինեն բարեգործ, և չարին չարագործ. զի բազում անգամ է՝ զի 'ի բարի մարդկանէ չարք լինին, և յետոյ 'ի չարագունից անտի կատարելագոյն բարիք:

Եւ դատաւորք ստոյգ, որք դա֊տին զչարագործս, ոչ եթէ չարք անուանին և չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք և բարեգործք. և բնութիւն մի է, և ոչ երկու. իսկ 'ի միոջէ ան֊տի գործք երկուութեան երեւին. ոմանց սատակիչք, և ոմանց պար֊գեւատուք։ Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի 'ի ձեւն թագաւորական վճռակին խրատուն խնամ տանել իւրում իշխանութեանն, որչափ եւս առաւել Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ ընդ ամենեցուն կեանս կամի, և ոչ զմահ։ Իսկ ուր բազմացաւ յան֊ցաւորութիւն, տանջեաց զամենե֊սեան մահուամբ. իսկ ուր եղեւ ունկնդրութիւն հնազանդութեան, շնորհեաց պարգեւս անմահութեան։

Այն է Ճշմարիտ Աստուած՝ բո֊լորեցունց մեր արարիչ, զոր դու աներեւանակ արձակ բերանովդ ան֊ահ աներկեւղ համարձակ հայհոյ֊ես. Թողեալ զՅիսուս Քրիստոս զփրկական անունն, փանդուրակայ որդի անուանես, և մարդ մոլորե֊ցուցիչ կարծես. և զերկնաւոր փր֊

կութիւնն աղաւաղես և անարգես 'ի կորուստ անձին և բոլոր աշխարհիս ։ Զոր տալոց և հատուցանելոց ես զանանցական վրէժ տանջանացն յանշէջ հուրն սպառնացեալ գեհեննին, հանդերձ ամենայն գործակցօք քոյովք, առաջնովք և միջնովք և վերջնովք ։ Այլ մեք այսպէս գիտեմք զԱստուած, և 'ի նոյն հաւատամք 'ի յաներկբայս ։

Եւ որ արար զաշխարհս, նոյն եկն և ծնաւ 'ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, յառաջագոյն նկատելով մարգարէիցն, առանց իրիք պատճառանաց մարմնաւոր կարգի ։ Որպէս յոչընչէ արար զայս մեծամարմին աշխարհս, սոյնպէս առանց իրիք մարմնական միջնորդի առ զմարմինն յանփորձ կուսէն Ճշմարտիւ, և ոչ առաստուերագիր երեւմամբ ։ Էր Աստուած Ճշմարտիւ, և եղեւ մարդ Ճշմարտիւ. ոչ 'ի լինելն մարդ՝ կորոյս զաստուածութիւնն, և ոչ 'ի կալ մնալ Աստուած՝ աղաւաղեաց զմարդկութիւնն. այլ նոյն և մի ։ Այլ քանզի ոչ կարեմք տեսանել

զանտեսանելին և մերձենալ յան-
մերձենալին, եկն եմուտ ընդ մերում
մարդկութեամբս, զի և մեք մտցուք
ընդ նորա աստուածութեամբն ։ Ոչ
անարգանս ինչ համարեցաւ զգե-
նուլ զիւր ստեղծուած մարմինս,
այլ մեծարեաց իբրև աստուածա-
ստեղծ զիւր գործ ։ Ոչ առ. սակաւ
սակաւ շնորհեաց ինչ սմա զանմա-
հութեան պատիւն, իբրև զանմար-
մին հրեշտակաց, այլ միանգամայն
զբոլոր բնութիւնն մարմնով՝ շնչով
և հոգւով զգեցաւ, և միաւորեաց
ընդ աստուածութեանն. միութիւն,
և ոչ երկուութիւն. և այսուհետև
մի գիտեմք զաստուածութիւնն. որ
յառաջ էր քան զաշխարհս, նոյն և
այսօր ։

Այս Յիսուս Քրիստոս՝ որ յիւր
մարմինն փրկեաց զբոլոր աշխարհս,
սա եկն կամօք’ի մահ. և որպէս ինքն
աստուածութիւնն գիտէ, թանձ-
րացաւ յանարատ կուսէն, և ծնաւ.
և պատեցաւ ’ի խանձարուրս և ե-
դաւ ’ի մսուր, և շարժեաց ած զմոգ-
սըն յարևելից յերկրպագութիւն.

սնաւ իբրեւ զողայ կաթամբ, աճեալ և մեծացաւ ամս երեսուն, մկրտեցաւ 'ի Յովհաննէ 'ի յամըորդուոյն 'ի Յորդանան գետ: Արար նշանս մեծամեծս և զարուեստս 'ի մէջ Հրէից. մատնեցաւ 'ի քահանայից, դատապարտեցաւ 'ի Պիղատոսէ պոնտացւոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ, թաղեցաւ, յարեաւ յաւուր երրորդի. երեւեցաւ երկոտասան աշակերտացն և այլոց բազմաց աւելի քան զհինգ հարիւրոցն: Եւ շրջելովն ընդ նոսա զաւուրս քառասուն՝ վերացաւ յերկինս 'ի լեռնէն ձիթենեաց յանդիման իւրոց աշակերտացն, եւ և նստաւ 'ի հայրենի աթոռն: Խոստացաւ երկրորդ անգամ գալ ահաւոր զօրութեամբ յարուցանել զմեռեալս, նորոգել զբոլոր աշխարհս, տանել դատաստան արդար 'ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց, տալ պարգեւս արժանաւորաց, և հատուցանել պատիժս չարագործաց՝ որ այսմ ամենայնի բարերարութեանց ոչ հաւատան:

Յայսմ հաւատոց զմեզ ոչ ոք կա֊

րէ խախտել, ոչ հրեշտակք և ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամենայն ինչ և են դառն հարուածք: Ամենայն ինչք և ստացուածք մեր 'ի ձեռս քո, և մարմինք մեր առաջի քո կան. ըստ կամաց քոց արա զինչ և կամիս: Եթէ սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկրի այլ տէր փոխանակեմք ընդ քեզ, և ոչ յերկինս այլ Աստուած փոխանակեմք ընդ Յիսուսի Քրիստոսի, որ չէք այլ Աստուած բայց 'ի նմանէ: Ապա եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան այլ ինչ հարցանես, աւասիկ կամք, զբոլոր մարմին տուեալ 'ի ձեռս քո. վաղվաղակի արա զինչ և կամիս: 'Ի քէն տանջանք, և 'ի մէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո, և պարանոցք մեր: Չեմք ինչ լաւ մեք քան զառաջինսն, որ յայսր վկայութեան վերայ եղին զինքս և զստացուածս և զմարմինս իւրեանց:

Զի եթէ անմահք իսկ էաք, և մարթ էր մեզ մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի, արժան էր. քան-

զի և նա անմահ էր , և այնչափ սիրեաց զմեզ , մինչև մահ 'ի յանձն էառ , զի և մեք նորա մահուամբն յաւիտենականն մահուանէն ապրեսցուք : Եւ եթէ նա յիւր յանմահութիւնն ոչ խնայեաց , մեք զի կամօք եղաք մահկանացուք , կամօք մեռցուք վասն սիրոյ նորա , զի կամօք յանձն առցէ զմեզ յիւր յանմահութիւնն . մեռցուք իբրև ըզմահկանացուս , զի ընկալցի զմեր մահն իբրև զանմահից :

Այլ դու յայսր ամենայնի այլ զմեզ մի՛ հարցաներ . զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է ուխտ հաւատոց մերոց , եթէ պատրիցիմք իբրև զտղայս . այլ անլուծութեամբ ընդ Աստուծոյ , ուստի չիք հնար քակտել և 'ի բաց ելանել , ոչ այժմ , և ոչ յապա , և ոչ յաւիտեանս , և ոչ յաւիտենից յաւիտեանս :

'Ի սմին մեծի հաւանութեան ամենայն բազմութիւնն միաբանեալ 'ի մեծամեծաց մինչ ցփոքունս . անսասան երդմամբ եդին վկայութիւն՝

կենօք և մահու 'ի նմին կալ հաստատուն ։

Եւ իբրեւ եհաս նամակն յարքունիս, և ընթերցան 'ի մեծի խոնաստանի յանդիման ամենայն բազմութեան կարաւանին, բազումք այնոքիկ էին՝ որ իբրեւ լսէին՝ գովէին զպատասխանիսն ։ Թէպէտ և երկնչէին յահէ տէրութեանն, սակայն 'ի ծածուկ առ միմեանս զնոյն վկայութիւնս գովութեանց տային. առաւել քան ընդ ճարտարաբանութիւնն, ընդ համարձակութիւն աներկիւղութեանն զարմանային ։ Եւ բազումք աճապարեալք սկսան զտահել սնդապէս. և զնոյն շշնջիւն լսէին յամենայն շրթանց ։

Իսկ չարասէր մոգպետն հանդերձ մեծ հազարապետաւն չնչեաց չարախօսութիւն, և բորբոքեաց զթագաւորն իբրեւ զհուր անշիջանելի ։ Եւ սկսաւ կրճտել զատամունսն իբրեւ զօրհասական վիրաւոր. և յայս յանդիման ձայնարկեաց առ մեծ հրապարակին, և ասէ. Գիտեմ ես զչարութիւն բազմութեան մարդ֊

կանս , որ Թերահաւատէն 'ի մերոց օրինացս , և զկնի կախարդութեան մոլորեալ են անդարձութեամբ : Եւ իմ եղեալ է 'ի մտի , թէ ոչ ումեք Թողացուցից 'ի մեծամեծ հարուածոցն , մինչեւ ակամայ 'ի բաց կալցեն յայնպիսի վրիպական օրինաց . եթէ ոք կարի 'ի մերձաւորաց իցէ , զնոյն անցս և ընդ նոսա անցուցից :

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանիւս 'ի ներքս ընկէց , և ասէ ցթագաւորն . Առ ի՞նչ է քոյ այդ մեծ տրտմութիւնդ . զի եթէ կայսր չելանէ ըստ քո հրամանն , և Հոռոմք կան քեզ 'ի ծառայութեան , ո՞ր մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ : Տիրաբար հրաման տուր 'ի ներքս , և ամենայն որ զինչ և ասես՝ փաղփաղակի կատարի :

Եւ անդէն Թագաւորն 'ի ներքս կոչեալ զդպրապետն , հրամայէր գրել հրովարտակ . և ոչ եւս ըստ սովորութեանն , այլ բանս զայրագինս իբր առ ատելիս և անպիտանս , չյիշելով ամենեւին զմեծամեծ վաս-

տակս տիրասէր մարդկանն. այլ միայն կոչոյ հրաման տուեալ յականէ յանուանէ զարս՝ զոր ինքն ճանաչէր. որոց անուանքն են այս: 'Ի տոհմէն Սիւնեաց Վասակ անուն, 'ի տոհմէն արծրունեաց Ներշապուհ անուն, 'ի տոհմէն ռշտունեաց Արտակ անուն, 'ի տոհմէն խորխոռունեաց Գադէշոյ անուն, 'ի տոհմէն մամիկոնենից Վարդան անուն, 'ի տոհմէն Մոկաց Արտակ անուն, 'ի տոհմէն ապահունեաց Մանէճ անուն, 'ի տոհմէն ամատունեաց Վահան անուն, 'ի տոհմէն վահեւունեաց Գիւտ անուն, 'ի տոհմէն անձեւացւոց Շմաւոն անուն: Զայս նախարարքս յականէ յանուանէ կոչեցին 'ի դուռն արքունի. եւ կէսքն առ նմա իսկ էին 'ի կարաւանին, եւ այլքն 'ի կողմանց հիւսիսոյ 'ի Հոնաց պահակին. Թողեալ էր զոմանս 'ի նախարարացն անդէն յաշխարհին Հայոց:

Արդ թէպէտ եւ ոչ համագունդ 'ի միոջ վարի դիպեցան ամենեքեան, սակայն յառաջագոյն գիտացեալ

զխորհուրդս չարաբարոյ բռնաւո-
րին, և զհեռաւորսն ևս իբրև ըղ-
մերձաւորսն 'ի մէջ վայրի առ մի-
մեանս համարէին: Եւ 'ի ձեռն Յով-
սեփու եպիսկոպոսի նովին ուխտի
հաստատեալ խաղացին գնացին յիւ-
րաքանչիւր տեղեաց 'ի դուռն ար-
քունի: Եւ յոյժ փութային վասն
եղբարց և որդեաց և սիրելի դայե-
կանունց բնակացն, որ չարաչար
կային 'ի մեծի նեղութեանն: Վասն
որոյ և նոքա զանձինս 'ի մահ մատ-
նէին, ոչ ինչ զանգիտելով իբրև
զանարի վատասիրտս. այլ յոյժ քա-
ջութեամբ պնդէին զանձինս, զի
թերևս կարասցեն փրկել զնոսա 'ի
մեծամեծ հարուածոցն:

Եւ իբրև հասին 'ի դուռն ար-
քունի, և 'ի մեծի շաբաթու զատ-
կին յանդիման լինէին մեծի թագա-
ւորին: Բայց թէպէտ և տեսանէին
զեղբարս իւրեանց 'ի մեծամեծ վիշտս
տառապանաց, որ վասն անուանն
Քրիստոսի ճգնեալք էին պնդա-
պէս, ոչ ինչ տրտում և տխուր զե-
րեսս ցուցանէին հրապարակին: Եւ

որչափ նոքա զուարթագին երեւէին ամենեցուն , առաւել զարմանային չարասէրքն :

Եւ զի օրէնք էին յառաջ ժամանակաւ , յորժամ 'ի Հայոց այրուձի 'ի դուռն երթայր 'ի ձեռն պատուաւորի զօրագլխի ուրուք , այր ընդ յառաջ յղէր, և հարցանէր զողջոյն և զխաղաղութիւն Հայոց աշխարհին . և երկիցս և երիցս անդամ զնոյն առնէր , և զհանդէս գնդին ինքնին տեսանէր : Եւ յառաջ քան 'ի գործ պատերազմին հասանել , զգալն իսկ առ նա՝ մեծ շնորհակալութիւն համարէր . և առաջի աթոռակցացն իւրոց և ամենայն մեծամեծացն՝ ամենեցուն գովութիւն մատուցանէր . և յիշէր զնախնեացն զվաստակս , և զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա :

Իսկ այն օր և ոչ մի ինչ յայտանէ ամենեւին ինչ ոչ յիշեաց . այլ իբրեւ զչարադեւ մի՝ ոչ եւս դադարէր յուզել և շարժել զբուք ձմերայնոյ . որպէս և նմանեալ իսկ էր ծովածուփ ալէկոծ խռովութեան .

և ոչ դուզնաքեայ վեր 'ի վերոյ, այլ անդստին յանդնդոց բարձրանալ փրփրել կուտակել՝ վիշապաձայն որոտալով, գաղանաբար գոչելով առհասարակ գողացուցանէր զտիեզերական իշխանութիւնն, որպէս փլեալ տարածանիցն համատարած ամենայն 'ի վերայ լերանց, խորոց, ձորոց, ապականել միանգամայն զլայնութիւն դաշտացն վայելչութեան։

Մռնչելով բարբառ արձակեալ, և ասէ. Երդուեալ լիցի իմ յարեգակն, 'ի մեծ աստուածն, որ ճառագայթիւքն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբն կենդանածնէ զամենայն գոյացեալսն. եթէ ոչ վաղիւ ընդ առաւօտն, ընդ երեւումն սքանչելոյն, ընդ իս զիւրաքանչիւր ծունր նմա ոչ կրկնեսջիք՝ խոստովանելով զնա աստուած, ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նեղութիւնս չարչարանացն 'ի վերայ ածելով, մինչեւ ակամայ կատարեսջիք զկամս հրամանաց իմոց։

Իսկ հաւատացեալքն հաստա-

տեալք 'ի Քրիստոս , ոչ 'ի սատանա-
մանեաց ձմերայնւոյն հովանայլին , և
ոչ 'ի տապոյ խորշակին ջեռնուլին ,
և ոչ յահագին ձայնէն սարսէին ,
և ոչ 'ի սպառնալեաց տանջանացն
զանգիտէին . այլ 'ի վեր հայեցեալք՝
զզօրութիւնն Քրիստոսի յօգնակա-
նութիւն եկեալ տեսանէին . և զը-
ւարթագին դիմօք և համեստ բա-
նիւք յառաջ մատուցեալ՝ տային սպա-
տասխանի թագաւորին .

Խնդրեմք 'ի քէն , արքայ քաջ ,
ունկն դիր սակաւ բանից մերոց , և
քաղցրութեամբ լուր զոր ասելոցս
եմք : Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ
զժամանակն Շապհոյ արքայից ար-
քայի , որ էր հայր հաւուն քո Յազ-
կերտի . և ետ նմա Աստուած զեր-
կիրն Հայոց 'ի ժառանգութիւն ստ-
վլին օրինօք , որով և մեք իսկ վարիմք
այժմ , և հարքն մեր և հաւքն հարցն
մերոց կացին նմա 'ի ծառայութեան
վաստակս . և սիրով կատարէին զա-
մենայն հրաման բանի նորա , և բա-
զում անգամ 'ի նմանէ մեծապար-
գեւք լինէին : Եւ յայնց ժամանա-

կաց մինչեւ 'ի քո հայրենի աթոռդ՝ եւ մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք. բայց թերեւս քեզ լաւագոյն քան զառաջնոցն ։

Զայս ասելով ցուցանէին զքաջութիւն արութեանցն լաւագոյն քան զառաջնոցն ըստ զինուորութեան կարգի ։ Իսկ զմոլից եւ զսակից , եւ որ այլ եւս էին հարկ աշխարհին, բազմագոյն քան առ հարբն նորա երթայր յարքունիս, նա եւ 'ի սուրբ եկեղեցւոյն , որ էր ազատ 'ի Քրիստոս ըստ կարգի Նախնեացն մերոց խակզլանէ , եւ դու ընդ հարկաւ եդիր. եւ մեք առ սէր քոյդ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք քեզ ։ Արդ վասն է՞ր յուղեալ լցէ ցասումնս այս 'ի վերայ մեր. ասա դու մեզ զպատճառս վնասուն. եթէ օրէ՞նքն մեր պատճառք լիցեն անվաստակ լինելոյ առաջի քոյ ։

Իսկ չարադեւն լի ամենայն նենգութեամբ՝ զերեսս 'ի մի կոյս դարձուցեալ, եւ ասէ. Վնաս համարիմ ընդունել 'ի գանձ արքունի զհարկս աշխարհին ձերոյ, եւ անօգուտ զքա-

ջութիւն արութեան ձերոյ. քան-
զի ազխատաբար մոլորեալ էք՚ի ճշմա-
րիտ օրինացս մերոց, և զաստուածս
անարգէք և զկրակ սպանանէք և
զջուրս պղծէք, և զմեռեալս՚ի հող
թաղելով զերկիր ապականէք, և
քրպիկար չառնելով ոյժ տայք Հա-
րամանոյ. և որ մեծ քան զամենայն,
զի հանապազ՚ի կանայս ոչ մերձե-
նայք. և մեծապէս լինի դիւաց խըն-
դութիւն, չխրատելով ձեր և չպա-
հելով զամենայն կարգս մոգաց: Տե-
սանեմ զձեզ իբրեւ զխաշինս ցր-
րուեալս և զվայրատեալս յանապա-
տի. և յոյժ զեղջ է մտաց իմոց,
թէ դուցէ աստուածքն բարկացեալ
վասն ձեր՝՚ի մէնջ վրէժ առնուցուն:
Այլ դուք եթէ կամիք կեալ և կե-
ցուցանել զանձինս ձեր և մեծարա-
նօք անդրէն յուղարկիլ, զոր ասա-
ցի՝ վաղիւ վաղվաղակի կատարեցէք:
Յայնժամ երանելի նախարարքն
առ հասարակ զձայնս իւրեանց բար-
ձին և ասեն յանդիման ամենեցուն.
Մի՛ դու, արքայ, և մի՛ զայդ այլ
առ մեզ ասեր. քանզի ոչ է եկեղե-

ցի չինուած մարդոյ, և ոչ տուրք ա֊
րեգական, որպէս դուդ այլ ընդ֊
այլոյ կարծես՝ թէ աստուած իցէ ·
ոչ միայն զի աստուած չէ, այլ և
կենդանի չէ ։ Այլ եկեղեցիք ոչ են
պարգեւք թագաւորաց, և ոչ ա֊
րուեստ ճարտարութեանց, և ոչ
գիւտք իմաստնոց, և ոչ աւար քա֊
ջութեան զինուորաց, և ոչ պատիր
խաբէութիւնք դիւաց · նա և բնաւ
իսկ ամենեւին զինչ և ասասցես
յերկրաւորացն, կամ 'ի վեհից կամ
'ի վատթարաց, բնաւ ուրեք եկե֊
ղեցի 'ի նոցանէ ոչ գտցի ։ Այլ շնորհք
են մեծին Աստուծոյ, ոչ միում ու֊
մեք 'ի մարդկանէ տուեալ, այլ ա֊
մենայն բանաւոր ազգաց, որք վի֊
ճակեալք են 'ի բնակութիւն 'ի ներ֊
քոյ արեգականս ։ Հիմունք նորա
եդեալ են 'ի վերայ հաստատուն վէ֊
մի · ոչ ներքինք շարժել կարեն, և
ոչ վերինք դրդուեցուցանել ։ Եւ֊
զոր երկինք և երկիր ոչ դողացու֊
ցանէ, մի՛ ոք 'ի մարդկանէ խրոխ֊
տասցի յաղթել նմա ։ Հա՛պա, որով
օրինակաւ զինչ կամիս առնել, կա֊

տարեա. պատրաստ եմք ամենեքեան առ ամենայն մեքենայս հարուածոցն տանջանաց, զոր սպառնացար. ոչ միայն 'ի չարչարել, այլ և 'ի մեռանել: Եւ եթէ դարձեալ ևս զնոյն բանս հարցանես, 'ի միոջէ միոջէ լուիցես առաւել քան զբոյն պատասխանի :

Յայնժամ դառնացեալ քան զմեղի Թագաւորն, փղուզանէր անդէն 'ի փորին զծով կամաւոր մաղձուն նորոյ. և ընդ քիթսն և ընդ բերանն առ հասարակ գոլոշի ջերմախառն ելանէր, իբրև 'ի սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ: Եւ առ չհանդարտել սրտին նորոյ՝ կոտորէր զզօրութիւն մարմնոյն, և ծակոտէր զբազմամթեր ամանս խորհրդոցն. ցրուէր և վանէր զամենայն խորհուրդս նենգութեան: Եւ զոր ոչ երբէք կամէր նորոց սիրելեացն յայտնել, ակամայ առաջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր և դնէր զամենայն կարգաւ :

Երեքկնէր և չորեքկնէր զանսուտ երդումն յարեգակն, և ասէր այս-

պէս. Ոչ կարէք աւերել զանխաբ
ամուրս իմ. և ոչ որում ցանկա֊
ցեալ էք՝ վաղվաղակի տամ գտա֊
նել ձեզ. այլ զամենեսեան զձեզ և
որ 'ի գնդիս են՝ չարաչար կապանօք
'ի սագաստան տամ անցուցանել
ընդ անճանապարհ տեղիս, որ և
բազումք 'ի ձէնջ 'ի խորշակէ յեր֊
թալն սատակիցին. և մնացեալքն
անկցին 'ի բերդս ամուրս և 'ի բան֊
դըս անելս: Եւ 'ի ձեր աշխարհն
առաքեցից զօրս անթիւս հանդերձ
փղօք, և զկին և զորդիս 'ի խու֊
ժաստան տամ խաղացուցանել. և
զեկեղեցիս, և զոր անուանէք վկայ֊
արանս՝ քակեցից, քանդեցից և յա֊
պականութիւն դարձուցից. և եթէ
ոք ընդդէմ դարձեալ գտցի, կոխան
եղեալ գազանաց՝ անողորմ մեռա֊
նիցի: Եւ զամենայն ասացեալս արա֊
րից և կատարեցից առ մնացորդս
աշխարհին:

Եւ վաղվաղակի հրամայէր զպա֊
տուական նախարարան հանել մե֊
ծաւ անարգանօք յերեսաց իւրոց.
և զգուշութեամբ հրաման տուեալ

դահճապետին՝ առանց կապանաց
յիւրաքանչիւր վանս պահել, և ինքն
զառածեալ անդրէն դառնայր ան-
մխիթար տրտմութեամբ զօթևանս
ագանէր։ Իսկ հաւատացեալքն ճշ-
մարտութեամբ 'ի Քրիստոս՝ ոչ ինչ
երկմտութեամբ թերահաւատէին
յառաջին խրատուէն 'ի սուրբ վար-
դապետացն իւրեանց. այլ տակա-
ւին խնդրէին հնարս իրացն, թէ
որպէս զանձինս և զխրելիս հանցեն
'ի մեծ նեղութենէն ։ Եւ բազում
անգամ ջանալով, և մեծամեծացն՝
որ օգնականք էին նոցա 'ի դրանն
արքունի՝ խոստմունս մեծամեծս ա-
ռաջի դնէին նոցա առ 'ի յոյս կա-
րասւոյ, և ոչ սակաւ գանձս առ
ժամայն ծախէին նոցա ։

Եւ իբրև յամենայն կողմանց եկն
փակեցաւ անել արգելան նոցա,
յայնժամ զխորհուրդն Աբրահա-
մու 'ի մէջ առեալ՝ աղաղակէին և
ասէին 'ի սիրտս իւրեանց. Ամենե-
ցուն մեր նուիրեալ և եդեալ զեղ-
բարս և զորդիս և զամենայն սիրե-
լիս ընդ կապանօք իբրև զՍահակ

'ի վերայ սուրբ սեղանոյն, ընկալ Տէր զկամաւոր պատարագս մեր, և մի՛ տար զեկեղեցի քո յայսմ կատականաց անօրէն իշխանիս այսորիկ:

Մի ոմն 'ի ներքին խորհրդակցացն արքայի 'ի ծածուկ ունէր զանքակ սէրն 'ի Քրիստոս, քանզի մկրտեալ իսկ էր յաւազանն կենդանի. և մեծապէս հոգ տանէր խնամից կենաց վշտացելոցն: Նա իբրև ստուգեաց ճշգրտիւ, եթէ զոր բազում սպառնացաւ թագաւորն՝ զամենայն չարիսն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց, թէպէտ և ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց 'ի նոցանէ ուսոյց զխրատ հնարից. զի առ անգամ մի 'ի նեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուսցեն:

Նա մինչ դեռ գունդ կազմէին, որ զնոսա չկօթակ արասցեն յանդարձ օտարութիւն, որպէս զբազում նախարարսն 'ի Վրաց աշխարհէն արարին, 'ի նմին ժամանակի գուժկան հասանէր 'ի կողմանցն Քուշանաց, եթէ գունդ հատաւ 'ի թշնամեացն, որ ելին աւե֊

րեցին զգաւառս բաղումս արքունի ։ Եւ այս լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից ։ Եւ անօրէնն ճեպեալ տագնապէր զայրուձին յառաջ արձակեալ, և ինքն փութով տռէպ զհետ երթայր ․ և 'ի խոր խոցեալ զխորհուրդսն՝ ցրուէր զառաջին հաստատուն երդումն ։

Իսկ երկիւղածացն Տեառն զայս տեսեալ, մեծաւ յուսով աղօթելով ասէին միաբան ․ Դու Տէր ամենայնի, որ գիտես զծածկեալս սրտից մարդկան, և յայտնի են առաջի քո ամենայն աներևոյթք խորհրդոց, և ոչ ինչ խնդրես վկայութիւն յերեւելեաց, որպէս զի և զանգործս մեր տեսին աչք քո ․ արդ առաջի քո հեղումք զխնդրուածս մեր ։ Ընկալ, Տէր, զծածկութիւն աղօթից մերոց, և կատարեա զմեզ 'ի հաճոյս պատուիրանաց քոց ․ զի ամաչեսցէ չարն, որ խորխտացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխանութեամբ անօրինին ։ Շարժեա, Տէր, զկամակոր խորհուրդն նենգաւորին, և խափանեցո զկամս ամբարշտու-

Թեան նորա, և դարձո զմեզ խաղաղութեամբ խորհրդոցն անդրէն 'ի սուրբ եկեղեցին. զի մի՛ յանկարծակի յափշտակեալ աւերեսցի չարաչար 'ի Թշնամեաց:

Եւ անձամբք իւրեանց զայս ուխտ եդեալ անքակութեամբ ընդ Աստուծոյ, զի հաստատուն կայցեն ըստ առաջին խորհրդոցն, պատգամ 'ի ներքս յղէին զնոյն խրատուն իւրեանց, իբր Թէ կատարեսցին կամք անօրէնութեան նորա:

Զայն իբրեւ լուաւ Թագաւորն, յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զդխան հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայից Աստուծոյ, և ահա մատուցանէին երկրպագութիւն արեգական, պատուեալ զնա զոհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն: Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն, եթէ անատուեր լոյսն արեգականն արդարութեան՝ սպառէր և մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, և եղծեալ ապականէին զամենայն խե-

զաթեւր կամս նորա ։ Եւ կուրացեալ ՚ի ճշմարիտ յայտնութենէն՝ ոչ ինչ իմացաւ զպատրանս խաբէութեանն, որով վրիպեացն ։ Հեղոյր արկանէր առաջի նոցա զպարգեւս երկրաւորս, և վերստին ամենեցուն զպատիւս և զգահս նորոգէր, յառաջ մատուցանելով և երեւելի առնելով ընդ ամենայն տիեզերական իշխանութիւնն ։ Եւ անբաւ առատութեամբ ագարակս և աւանս միում միում նոցա յարքունուստ շնորհէր. սիրելիս և բարեկամս կարդայր զնոսա. և առ հպարտ յանդգնութեան մտացն կամակորութեան՝ կարծէր եթէ փոխանակիցի ճշմարտութիւնն ընդ ստութեանն ։

Եւ զայս արարեալ, բազում այրուձի գումարէր ընդ նոսա, և ՚ի մոգացն ոչ սակաւս, աւելի քան զեւթն հարիւր վարդապետս յղէր ընդ նոսա, և զմեծ ոմն իշխան մոգպետ կացուցանէր ՚ի վերայ նոցա ։ Խոնարհէր և աղաչէր պատուիրելով, թէ մինչ ես ՚ի պատերազմէս

դարձեալ գայցեմ խաղաղութեամբ, ձեր արարեալ և կատարեալ իցէ զամենայն ըստ կամաց իմոց ։ Եւ այսպէս շքով և պատուով առաջնորդէր նոցա զերկարութիւն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց ։ Եւ ինքն աւետիս խնդալից առաքէր յատրուշանս բազումս , գրէր և ցուցանէր մոգաց և մոգպետաց և ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ որպէս դիցն օգնականութեամբ զգործ քաջութեան իմոյ յառաջ մատուցեալ ։

Իսկ խոհերականքն այնուհետեւ յարուցեալ յիւրաքանչիւր խաւարայն դարանաց՝ իղձք լինէին վաղվաղակի զհրամանն կատարել ․ ձայն արարեալ յաշխարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ գնալ յերկիրն արեւմտից ։ Եւ մինչ չեւ հասեալ էին յերկիրն Հայոց , փայտ ընկենուլին և վիճակս արկանէին , թէ ո՛ր լեզու որո՛ւմ դասու հասցէ յաշակերտութիւն ։ Զի առ հասարակ հրաման առեալ էր յարքունուստ , որպէս աշխարհին Հայոց՝ նոյնպէս

և Վրաց և Աղուանից և Լփնաց , Աղձնեաց և Կորդուաց և Ծօդէից և Դասան և որ այլ ևս ուրեք ուրեք 'ի ծածուկ յիշխանութեանն Պարսից ունէին զքրիստոնէութիւն : Եւ յանդգայ յարձակմամբ յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղեցեացն . և իբրև զդևս այնուհետև միմեանց պատահէին : Եւ լինէր գունդ զօրաց բազմաց , և չարասէրն սատանայ իբրև զօրավար 'ի մէջ նոցա երևէր , և անդադար յորդորելով զամենեսեան ձեպեալ փութացուցանէր : Կէտ եդեալ զժամանակն՝ զամիսն վեցերորդ , տագնապէին և ստիպէին արքունի հրամանաւ :

Մինչև 'ի նաւասարդէ նաւասարդ , ամ , յամենայն տեղիս՝ ուր իցեն ընդ իշխանութեամբ թագաւորին մեծի , բարձցին կարգ եկեղեցւոյ , փակեսցին և կնքեսցին դըրունք սուրբ տաճարացն , գրով համարով առցին նուիրեալ սպասքն յարքունիս , լռեսցեն ձայնք սաղմոսացն և դադարեսցեն ընթեր-

ցուածք անսուտ մարգարէիցն ։ Քահանայք մի՛ իշխեսցեն 'ի տունս իւրեանց ուսուցանել զժողովուրդս , և հաւատացեալքն 'ի Քրիստոս՝ այրք և կանայք , որ բնակեալ են յիւրաքանչիւր մենանոցս , փոխեսցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց ։

Դարձեալ և կանայք նախարարացն կայցեն զուսումն վարդապետութեան մոգացն ։ Ուստերք և դստերք ազատաց և շինականաց կրթեսցին 'ի հրապարակս նոցուն մոգաց ։ Կարճեսցին և արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնութեան , զոր ունէին 'ի նախնեաց ըստ կարգի քրիստոնէութեանն . այլ փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս առասցեն , զի աճեցեալ բազմասցին ազգք Հայոց ։ Դստերք հարանց լինիցին , և քորք՝ եղբարց . մարք մի՛ ելցեն յորդւոց , այլ և թոռունք ելցեն յանկողինս հաւուց ։

Պատարուճակք մի՛ մեռցին անյաղ, եթէ յօդեաց իցէ և եթէ յայծեաց և եթէ յարջառոց և եթէ 'ի հա-

ւուց և եթէ 'ի խողաց ։ Հայսք ա-
ռուանց փանդամի մի' զանգցին, ծխուղք
և քակորք 'ի կրակ մի' եկեսցեն ,
ձեռք առուանց գոմիզոյ մի' լուասցին .
ընջրիք և աղուեսք և նապաստակք
մի' մեռցին ։ Օձք և մողէզք , գորտք
և մրջմունք , և որ այլ եւս խառ-
նափնդոր բազմածծիք են , մի' կայ-
ցեն . այլ վաղ թուով համարով 'ի
մէջ բերցեն ըստ արքունի չափոյն ։
Եւ որ այլ եւս ինչ սպասք իցեն ,
կամ զոհից կամ սպանդից , ըստ տօ-
նական կարգին՝ տարեւոր թուա-
կանին , և ըստ կարծաթիւ մոխրա-
չափ կարգին ։

Զայս ամենայն որ ասացաք , առ
ժամանակ մի մինչեւ 'ի գլուխ տա-
րւոյ կատարեսցեն ամենեքեան . և
զայլն ամենայն առ յապա պատրաս-
տեսցին ։

Իսկ զայս ամենայն հրաման պա-
տուիրանաց առեալ մոգաց և մոգ-
պետաց , զոխ և զխիշեր փութային
հասանել յաշխարհն Հայոց . և առ
յոյժ խնդութեանն ոչ երբէք յագէ-
ին երկայնութեամբ ճանապարհին ։

ԵՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

Վասն միաբանութեան սուրբ ուխտին եկեղեցւոյ ։

ԹՈՒՊԷՏ և ոչ իցեմք բաւական ասել զամենայն չարիսն, որ անցք անցին անդէն 'ի կարաւանին ընդգունդն Հայոց, սակայն և ոչ լռել կամիմք ծածկելով զվիշտս նեղութեանն. այլ ասասցուք փոքր 'ի շատէ, զի ձայնակիցք լիցուք այնոցիկ, որք դառնապէս զմեզ ողբային. զի և դու իբրեւ լուիցես, ոչ սակաւ արտասուս հեղուցուս 'ի վերայ ազգին թշուառութեան ։

Զի ահա անդէն 'ի մեծ բանակին Պարսից՝ յազգաց ազգաց, որք են հաւատացեալ 'ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի, իբրեւ տեսին զշար յանձնառութիւնն Հայոց, յոյժ հարան 'ի միտս իւրեանց, և կործանեցան

անկան 'ի վերայ գլխոց նորեանց։ Բազումք 'ի նոցանէ թախծեալք 'ի սուգ ծանրութեան, հարեալ յոգիս և դառնացեալ յարտասուս եկին և յանդիմանեցին զնախարարեանն, և յոյժ դարովեցին զուխտ քահանայութեանն։ Զզուէին զամենեսեան և ասէին. Զի՞ առնիցէք զուրբ կտակարանսդ, և կամ յո՞ տանիցէք զսպաս տերունեան սեղանոյն. մոռանայցէ՞ք արդեւք զհոգեւոր օրհնութիւնսդ, և կամ ըռեալ դադարիցէ՞ք 'ի մարգարէական ձայնիցդ։ Կափուցէք զաչս յընթերցուածոց, և խցէք զականջս 'ի լսելոյ. միթէ զմտացդ անմոռացութիւն ո՞չ յիշիցէք. զի՞նչ առնիցէք զպատուիրեալսն 'ի Տեառնէ, Որ ուրացցի զիս առաջի մարդկան, յուրաստ եղէց և ես առաջի Հօր իմոյ, որ յերկինս է, և հրեշտակաց սրբոց։

Վարդապետք էիք առաքելական քարոզութեանցն, արդ աշակերտք լինիցիք մոլար խաբէութեանն։ Ուսուցիչք էիք ճշմարտութեանն, արդ ուսուցանէք զպատիր խաբէութիւն

մոդաց ։ Վարողք էիք արարչական զօրութեանցն, արդ զտարերս աստուածս խոստովանիք ։ Յանդիմանիչք էիք ստութեան, արդ և քան զսուտն ստագոյնք լինիցիք ։ 'Ի հուր և 'ի հողի էիք մկրտեալք, արդ 'ի մոխիր և յաճիւն թաթաւիցիք. կենդանի մարմնով և անմահ արեամբ էիք սնեալ, արդ 'ի ճենճեր զոհից և 'ի շարաւս աղտեղիս մրճոտիցիք ։ Տաճար էիք Հոգւոյն սրբոյ, արդ զոհարան դիւաց լինիցիք . քրիստոսազգեացք էիք 'ի մանկութենէ, արդ մերկացեալք 'ի փառացն դիւաբար արեգական կաքաւիցէք . ժառանգ էիք արքայութեանն, արդ անձամբ զանձինս արկէք 'ի ժառանգ գեհենին ։ Նոցա է պատրաստեալ հուրն անշէջ, ընդէ՞ր դուք ընդ նոսա այրեցեալ տոչորեցայք . նոցա պարարի որդն անմահ, իսկ արդ դուք պարարիցէք զմարմինս ձեր նմա 'ի կերակուր . խաւարն արտաքին նոցա թանձրացեալ պահի, դուք լուսազգեստք ընդէ՞ր յուղարկեցայք ընդ նոսա 'ի նոյն խաւար ։ Նոքա 'ի վա-

զընջուց հետէ էին իսկ կուրացեալք, դուք զկնի կուրացն կուրացարուք․ նոցա էր փորեալ զխորխորատն, դուք ընդէ՞ր լցէք յառաջադոյն։ Ե՞րբ ուսանիցիք զբազմաթիւ անուանս աստուածոցն նոցա, այն՝ որ չէք ուրէք 'ի միջի և ոչ մի։ Թեթեւացեալք 'ի ծանր բեռանց՝ անձին անձամբ առէք զբեռն ծանրութեան․ ազատեալք 'ի մանկութենէ՝ չարաչար մտէք յանազատելի ծառայութիւնն։

Եթէ գիտէիք և երեւէր ձեզ յայտնի, սուգ առին երկինք 'ի վերայ ձեր, և թաղծեցաւ երկիրս 'ի ներքոյ ոտից ձերոց։ Հրեշտակք 'ի վերուստ են ձեզ բարկացեալք, և 'ի յերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ ցասուցեալք։ Ողորմիմ ողորմիմ սիրելեաց ձերոց, և բազում անգամ ողորմիմ անձանց ձերոց։ Զի թէ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ 'ի ծառայութենէ, և դուք անձամբ զանձինս այլում 'ի ծառայութիւն արկանէիք, 'ի մեծ բարկութիւն բրդէիք զառաջին տէրն ձեր։ Իսկ արդ զի՞նչ

առնիցէք զաստուածասաստ հրա-
մանն. Ես եմ Աստուած, և չիք
այլ ոք բայց յինէն, և ոչ զկնի իմ
այլ ոք լիցի Աստուած. Աստուած
նախանձոտ եմ ես, հատուցանեմ
զմեղս հարց յորդիս, մինչև յեւթն
դար: Իսկ եթէ որդիքն արդարք վասն
հարցն մեղաց ընդունին զպատու-
կումն, իսկ յորժամ լինիցիմք որ-
դիքն իսկ մեղիցեն, ո՞չ ահա միան-
գամայն զանձանց և զհարց տայցեն
'ի միասին:

Դուք էիք մեր ամուր պարիսպ
ապաստանի. յորժամ աստի վտանգ-
հասանէր, առ ձեզ յանդորր եղա-
նէաք. արդ մեծ ամուրդ այդ հիմն
'ի վեր տապալեցաւ: Դուք էիք մեր
պարծանս առ թշնամին ճշմար-
տութեան, արդ դուք էք մեր նա-
խատինք առ նոյն թշնամիս: Ցայժմ
վասն ձերոյ ճշմարիտ հաւատոցն և
'ի մեզ փոքր 'ի շատէ խնայէին. և
արդ 'ի պատճառս ձեր և զմեզ ան-
ողորմ դատին: Ոչ միայն զանձանց
դատաստան տալոց էք առաջի ա-
հեղ ատենին Աստուծոյ, այլ և բազ-

մեզ ամենեցուն՝ որ 'ի ձեր պատճառս և զնոսա եւս չարչարեսցեն։

Զայս և առաւել քան զայն խօսեցան ընդ մեծամեծս աւագանւոյն, և յաւելլին ցաւս 'ի վերայ ցաւոց։ Յայտնել և ցուցանել նոցա զխորհուրդն ոչ կամէին, լռել և չառնել պատասխանի անհնար էր. հեղձամղձուկ եղեալ մեծապէս յարտասուս հարկանէին։ Ընդ նոյն դառնացեալ լսողք և տեսողք յանմխիթար սուգ լինէին ամենեքեան։

Յայնժամ ժամանակի քահանայքն՝ որ էին անդէն 'ի զօրուն, առ չժուժեալ սրտիցն բարկութեան քակեալ որոշեցան 'ի նախարարացն և յամենայն բազմութենէն. և զմի ոմն դեսպան ձիով առաքեցին փութապէս յաշխարհն Հայոց։ Գոյժ 'ի բերան առեալ և զօձիս պատառեալ, հասեալ 'ի ժողովս եպիսկոպոսացն, մեծապէս յարտասուս հարեալ, կայր և պատմէր զամենայն անցս չարչարանացն. այլ ոչ յայտնէր նոցա զծածկութիւն խորհըրդոյն։

Յայնմ ժամանակի սփռեցան եպիսկոպոսքն յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և առաքեցին զքորեպիսկոպոսս 'ի գեօղս և յագարակս և 'ի բաղում ամուրս լեռնային գաւառացն: Դրդեցին ժողովեցին ըզբազմութիւն արանց և կանանց, շինականաց և ազատաց, զքահանայից և զմենակեցաց. խրատ եդին, պնդեցին և արարին զամենեսեան զինուորս Քրիստոսի:

Եւ յառաջին բան խորհրդին այս հաստատեցաւ. Ձեռն եղբօր հարազատի 'ի մերձաւոր իւր լիցի՝ որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին Աստուծոյ. և մի՛ խնայեսցէ հայր յորդի, և մի՛ ակն առնուցու որդի հօր պատուոյն: Կին կռուեսցի ընդ առն ամուսնոյ, և ծառայ դարձցի ընդդէմ տեառն իւրոյ: Օրէնք աստուածային կացցեն թագաւոր 'ի վերայ ամենայնի, և 'ի նմին օրինաց ընկալցին յանցաւորք զպատիժս դատապարտութեան:

Եւ իբրև այս այսպէս հաստատեցաւ կազմեցաւ, երևեցան ա-

մենքեան զլինեալք և սաղաւար-
տեալք, սուր ընդ մէջ և վահան 'ի
ձեռին՝ ոչ միայն արանց քաջաց, այլ
և կանանց առնականաց։

Իսկ գունդն Հայոց ամենայն օգ-
նականօքն հանդերձ և մոգացն բազ-
մութեամբ յամսեանն չորրորդի ե-
կին հասին յաշխարհն Հայոց, 'ի
գեօղաքաղաք մի մեծ՝ որում անուն
էր Անգղ։ Բանակեցան, բոլորե-
ցան, զետեղեցան, և յամենայն կող-
մանց անդր ժողովեցան, և էին ան-
թիւ բազմութիւն։

Եւ եղև յետ աւուրց քանի և
հնգից, մոգպետն ինքնին մոգօքն
հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրու-
թեամբ՝ քակել զդրունս եկեղե-
ցւոյն յաւուր միաշաբաթուն. ըղ-
փորձ առնուլ կամէր զառաջարկու-
թեան գործոյն։ Իսկ սուրբն Ղև-
ոնդ երէց միաբանութեամբ առա-
ջին խորհրդակցօքն և բազում ուխ-
տիւ 'ի տեղւոջ անդ պատրաստա-
կան դիպեցաւ, ոչ ետ թոյլ։ Թէ-
պէտ և ոչ էր տեղեկագոյն մտացն
ամենեցուն նախարարացն, և ոչ

զօրութեան ուժոյ մոգպետին, ոչ
ինչ եկաց մնաց ամենայն եպիսկո-
պոսացն, և ոչ առ սակաւ մի համ-
բեր անօրէն իշխանին թողացուցա-
նել. այլ բազում ամբոխ աղաղակի
զօրացն և մոգացն հասուցանէր:
Քանզի վիրգս 'ի ձեռն առեալ՝ զկա-
ռափունս մոգացն և մոգպետին
ջարդեցին. փախստական յիւրա-
քանչիւր վանս արկանէին, և ին-
քեանք զպաշտօնն բարձրացուցեալ
յեկեղեցւոջն՝ զտերունական կա-
նոնն կատարէին, մինչև 'ի նոյն միա-
շաբաթին անդադար լինելով:

Եւ յետ այս տագնապալի խռովու-
թեանն՝ յամենայն կողմանց յաշ-
խարհէն Հայոց բազմութիւն արանց
և կանանց 'ի տեղին հասանէին: Եւ
անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ տա-
րակուսին. ոմանք զգերարտօսրն իբր
յաղբերականց հոսէին յաչաց իւ-
րեանց. այլք բարձրաձայն աղաղա-
կաւ՝ իբր այն թէ զերկինս դողա-
ցուցանէին. իսկ կէսքն խիզախե-
լով և 'ի զէնս ընթանալով՝ զմահ
քան զկեանս ընտրէին: Իսկ ոմանք

'ի սուրբ ուխտէ եկեղեցւոյն՝ զաւետարանն 'ի ձեռն առեալ, աղօթիւք առ Աստուած կարդային. և այլք ըղձանային զպատառումն երկրին, զի անձանց լիցի գերեզման: Եւ այսպէս շատ տագնապի 'ի վերայ մոգպետին հասուցանէին: Բազում անգամ աղաչէր զօգնականն իւր, զի 'ի մահուանէ կարասցեն զնա ապրեցուցանել, և ողջանդամ անդէն յարքունիս հասուցանել:

Այլ վասն գործոյն յոր եկեալն էր՝ սախալէր զնոսա և ասէր. Թող գրեմ և ցուցանեմ մեծ թագաւորին, զի 'ի բաց թողացուցանէ զայսպիսի իրաց առաջարկութիւն. զի եթէ ինքեանք աստուածքն եկեսցեն յօգնութիւն, չէ հնար օրինացս մոգութեան 'ի Հայս առնուլ զհաստատութիւն. որպէս զփորձ առի միաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ: Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մոգք, ոչ ինչ խնայէին սոքա 'ի նոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զարտաքինսն, այլ և յեղբարս և յորդիս և յամենայն մերձաւորս իւրեանց,

նա և ոչ յանձինս իւրեանց։ Մարդք, որք ոչ 'ի կապանաց զանգիտեն, և ոչ 'ի տանջանաց երկնչին, և ոչ 'ի ստացուածոց պատկառին. և որ յետին չար է քան զամենայն չարիս, մահ քան զկեանս ընտրեն. ո՞վ է որ կարէ նոցա դիմակաց լինել։

Լուեալ իսկ իմ էր 'ի նախնեաց մերոց, եթէ յաւուրս Շապհոյ արքայից արքայի, իբրեւ սկսաւ ուսումնդ այդ աճել և բազմանալ և ընուլ զամենայն երկիրն Պարսից, և եւս անդր յարեւելս հասանել, իսկ որ վարդապետքն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զԹագաւորն, զի մի՛ բնաւ ամենեւին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն, եւ հրաման սաստիկ, զի լռեալ դադարեսցէ քրիստոնէութիւնն։ Եւ որչափ նա կամեցաւ արգելուլ, եւս քան զեւս աճեցին և բազմացան, և հասին մինչեւ յաշխարհն Քուշանաց, և անտի 'ի հարաւակողմն մինչեւ 'ի Հնդիկս տարածեցաւ։

Եւ այնպէս աներկեւղ և համարձակք էին յաշխարհին Պարսից, մին-

չեւ յամենայն քաղաքս աշխարհին
եկեղեցի շինեցին, որ զանցուցանէր
պայծառութեամբ զթագաւորա֊
բնակ արքունեօքն: Շինէին և վկա֊
յարանս իմն անուանեալս, և զնոյն
զարդ եկեղեցեաց զարդարէին, և
յամենայն տեղիս՝ յապաստս և յան֊
ապաստս միայնանոցս շինէին: Եւ
իբրեւ ոչ ինչ երեւէր յայտնի օգ֊
նութիւն ուստեք, աճելով աճէին և
բազմանալով բազմանային. և մար֊
մնաւոր մեծութեամբք մեծանային:
Զպատճառս հարստութեան մեք
ինչ ոչ գիտէաք. բայց այսչափ ինչ
ճշմարտիւ իմանայաք, զի տիեզերք ա֊
մենայն զկնի ուսմանց նոցա գնային:
Թէպէտ և արկ 'ի նոսա թագա֊
ւորն զձեռն իւր խստութեամբ, և
զբազում կալաւ և չարչարեաց 'ի նո֊
ցանէ, և զեւս բազում մահուամբ
սատակեաց, դառնացաւ և ձանձ֊
րացաւ յանձն իւր, և զնոսա ոչ կա֊
րաց նուազեցուցանել 'ի բազմու֊
թենէն: Դարձեալ թէպէտ փա֊
կեաց և կնքեաց զդրունս եկեղե֊
ցեացն ընդ ամենայն աշխարհն Պար֊

սից, Նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին. և յամենայն տեղւոջ զիւրեանց օրհնան կատարէին: Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վկայարանս համարէին, և լաւագոյն զշինուածս մարդկեղէնս քան զհողեղէնս հաշուէին: Սուրք սպանողացն բթեցան, և նոցա պարանոցքն ոչ ձանձրացան. աւարառուք ստացուածոց նոցա աշխատեցան, և աւարն օրքան զօր աճեցեալ բազմացաւ: Սրտամտեալ էր թագաւորն, և յոյժ դառնացեալ դահիճք բարկութեանն. իսկ նոքա արթունք և զուարթունք, և խնդալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն, և սիրով տանէին զամենայն յափշտակութիւն ընչից իւրեանց:

Իբրև ետես թագաւորն եթէ դաւոհ տուեալ դիմեցին 'ի մահ իբրեւ խաշինք սուրբք յաղն երկնաւոր, արգել և կարճեաց 'ի նոցանէ զհարուածս տանջանացն. և հրաման ետ մոգաց և մոգպետացն, զի մի՛ ամենեւին ոք խուեսցէ զնոսա, այլ հաստատեալ կայցեն աներ-

[illegible]իւղութեամբ յիւրաքանչիւր ուս-
ա[illegible]ունս, մօգն և զանդիկն և Հրեայն
և քրիստոնեայն, և որ այլ բաղում
կեշտք են 'ի կողմանս կողմանս աշ-
խարհին Պարսից ։ Եւ ապա առ եր-
կիրն զխաղաղութիւն հաստատու-
թեամբ, և լռեալ դադարեցին ա-
մենայն խռովութիւնք յուզմանց ։
Քանզի ընդ մերոյ աշխարհին շարժ-
մանն՝ և արեւմուտք եւս մեծապէս
շարժեցան, և ամենայն տաճկաս-
տան ընդ նոսին խռովեցան ։

Զայն ահա 'ի լսելոյ գիտեմք․
բայց այս որ ես ինձէն աչօք տեսի,
թուի ինձ՝ թէ մեծագոյն եւս լինի
քան զառաջինն ։ Արդ դու որ մարդ-
պանդ ես աշխարհիս, պարտ է քեզ
հոգ յանձին ունել, գրել և ցու-
ցանել յորքունիս զմիաբանութիւն
բնութեանս, որպէս աներկիւղու-
թեամբ առ ոչինչ համարեցան ըզ-
հրամանս արքունի ։ Եւ եթէ չէր
մեր աճապարեալ և 'ի փախուստ
դարձեալ, միում 'ի մէնջ ոչ տային
ապրել ։ Եւ եթէ անդէն մարդիկ
այդպէս բռնացան, եթէ յանկարծ

զինուորս եւս ընդ ինքեանս միաբանեցուցանէին, ո՞ կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուգն յարձակմանդ ։

Ես ահա անտեղեակ էի անքակ ուխտի եկեղեցւոյդ 'ի միմեանց. զի այլ է՝ զոր լսէ մարդ, և այլ է՝ զոր տեսանէ հաստատուն խորովք աչօք ։ Դու որ 'ի մանկութենէ յայդմ օրէնս սնեալ էիր, և ճշմարտեալ գիտէիր զպնդութիւնդ մարդկանդ, եթէ առանց բազում արեան հեղլոյ դոքա մեզ ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէ՞ր ոչ զայդ ամենայն հաւաստեաւ յանդիման չառացեր ցԹագաւորն ։ Քանզի ամենայն նախարարացն աւագ դու էիր, և զբոլոր աշխարհս քեզ յանձն արարեալ էր մարզպանութեամբ. ընդէ՞ր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո ։ Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր, և ես գիտէի. զայս՝ գործ իմաստութեան ոչ գործեցեր ։ Ապա թէ ոչ, յայտ է եթէ դու 'ի նոցա բանի ես, և քոյով խորհրդով անցուցին զայս անցս ընդ իս և ընդ զօրս ։

Արդ եթէ այդ այդպէս է, և

քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւն, մի՛ ինչ պատկառեր դու երկնաւոր յարքայէ. ես գրեմ և ցուցանեմ 'ի դուռն մովպետան մովպետի և դերանդարձապետի և մեծ հազարապետին, զի ածցեն զարքայ 'ի հաւանութիւն, որպէս զի 'ի բաց թողացուցէ ըստ առաջին հրամանին, և 'ի կամս մարդկան ապաստան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդելցին ընդ օրէնս մոգութեանս. զի որք կալցին՝ սիրով երեւեսցին կատարեալ զհրամանս արքունի: Քանզի մարդ է աշխարհս, գուցէ յորժամ մնաս ինչ առնիցեն, և ինքեանք ցրուեալ վանեսցին յօտարութիւն. իսկ յորժամ աշխարհս թափուր լինիցի 'ի մարդկանէս, յայնժամ և քեզ գլխովին մեծապէս մնաս հասանէ յարքունուստ:

Եւ պատասխանի մարզպանն մովպետին, և ասէ. Ամենայն բանք խրատուդ՝ զոր ասացեր, ճշմարիտ են. բայց զառաջինն զոր չիմացաք՝ տեսեր, և մեծապէս զղջացաք այժմ: Բայց դու արդ զոր ասեմս արա, և

բարլոք թուեսցի քեզ. սակաւիկ մի երկայնամիտ լեր և զխորհուրդս քո արգել 'ի բաղմանց, բայց արանց՝ որոց ես ասեմ, նոցա յայտնեա. մինչեւ ես ինձ ոյժ ժողովեցից զօր 'ի Թիկունս ածելոյ, և զուխտ եկեղեցւոյդ Թերեւս կարացից երկփեղկել: Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, գիտեմ ապա թէ և զհրամանն արքունի կարող եմ կատարել:

Եւ անդէն հրոս հանեալ 'ի Սիւնեաց աշխարհէն, զեւր գունդն ընտուարացոյց 'ի Թիկունս օգնականութեան մոգաց և մոգպետին: Եւ ապա սկսաւ ասել. Ալէ դու անգամ մի հրովարտակ 'ի դուռն տուր վասն այրուձիոյն՝ որ յԱղուանան է տասն հազար, զի 'ի ձմերոց 'ի Հայաս եկեսցեն. և յորժամ զնոսա 'ի ձեռին ունիցիմք, չիք ոք որ եղծանել կարէ զհրաման արքունի:

Պատասխանի ետ մոգպետն և ասէ ցմարզպանն. Այդ խորհուրդ դարձեալ խմոց բանից ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեսցուք ընդ աշխարհիս, աշ-

խարհս 'ի բաց քանդել , և մեք 'ի պա֊
տուհասէ չապրիմք . անձանց վնաս ,
և արքունի մեծապէս զեան :

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենևին
ունկն դնել նմա մարզպանն , զի սոր֊
տի մտօք կալեալ էր զպարսկական
օրէնսն : Սկսաւ այնուհետև պատ֊
րել զոմանս կարասւով և զոմանս
ողոքական բանիւք . զաւմիկն ամե֊
նայն՝ ահեղ բանիւք սպառնացեալ
սրտաթափ առնէր : Հանապազորդ֊
առատացոյց զուղձիկան տաճարին ,
և յերկարէր զնուագան ուրախու֊
թեան , մաշելով զերկայնութիւն
գիշերացն յերգս արբեցութեան և
'ի կաքաւս լկտութեան . քաղցրա֊
ցուցանէր ոմանց զկարգս երաժշտա֊
կան և զերգս հեթանոսականս . մե֊
ծապէս գովութիւն մատուցանէր
օրինաց թագաւորին : Բերեալ էր
և յարքունուստ բազմութիւն կա֊
րասւոյ , և միում միում կաշառ֊
դաղս խթէր 'ի պատճառս պար֊
գևի և պատուոյ . և բազում նեն֊
գութեամբ զանմեղ մարդիկ հրա֊
պուրէր և յինքն արկանէր :

Իսկ զայս ամենայն իբրեւ տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն , եւս քաջ գրգեալ յորդորեցան 'ի նոյն միաբանութիւն . և հնարագէտ իմաստութեամբ ընդ երկուս բաժանեցին զբանակն : Մանաւանդ իբրեւ հաստատեալ գիտացին 'ի միտս իւրեանց, եթէ անօրէն իշխանն Սիւնեաց զօրհասական վէրան 'ի յոգին ընկալեալ էր , խորշեցան մերժեցան և 'ի բաց փախեան 'ի նմանէ :

Խորհուրդ արարեալ 'ի գիշերի միում ամենայն ուխտին բազմութեամբ , կոչեցին և զպարապեան զօրաց 'ի խորհուրդն . հարցին և քննեցին և 'ի վերայ հասին մտացն անշարժութեան , որոյ ոչ սակաւ մի թերացեալ էր 'ի սիրոյն Քրիստոսի : Եւ միաբան աղօթս արարեալ 'ի վերայ նորա , վերստին ընկալան զնա յառաքինութիւն : Եւ նովաւ որսացեալ զբազումս 'ի նոյն միաբանութիւն , որք ոչ էին քակեալ յառաջին միաբանութենէն , եկին և ժողովեցան գունդ զօրաց բազմաց : Եւ եւս առաւել հեռագոյն զատան

'ի մոգացն և 'ի մոգպետէն և յանօրինէն Վռամայ ։

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց և ափշեցոյց զմիտս մոգպետին, մինչեւ չետ նմա իմանալ զելս իրացն ։ Սկսաւ բաշխել մոգս 'ի տունս նախարարացն և մեծամեծ ուռճիկս կարգել, զոհել պատրուճակս, և բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յազածոյ, և երկիր պագանել արեգականն ։ Իբրեւ սկսաւ բազմանալ ընդ ամենայն աշխարհն այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդգնեցան և եւս կանայք փշտիպանացն յաւուր կիրակէի անցուցանել զճրագունս եկեղեցւոյն և պատառել զհանդերձս հաւատաւոր կանանցն ։

Զայս գոյժ աղմկի իբրեւ տեսին միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն 'ի ձեռն առեալ հասին և անկան առանց հարցանելոյ 'ի վանս սպարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց ։ Համբարձին զձայնս իւրեանց և ասեն. Աղաչեմք զձեզ զամենեսեան սուրբ ա֊

ւետարանաւս. եթէ ձերով խորհըր֊
դիւ գործէ զայն անօրէնութեան
չարիս մարզպանն և մոգպետն, նախ
զմեր պարանոցս հատէք, և ապա
յեկեղեցին ձեռնարկեցէք։ Ապա թէ
առանց ձեր կամաց նոքա զայն չարն
գործեն, այսօր խնդրեսցի վրէժդ
այդ 'ի նոցանէ :

Իսկ որք էին 'ի ներքս 'ի վանս սպա֊
րապետին՝ յոտն կացին, միաբան
համբարձին զձայնս իւրեանց առ Աս֊
տուած և ասեն. Դու Տէր սրտա֊
գէտ ամենեցուն, ոչ ինչ պիտի քեզ
վկայութիւն 'ի մարդկանէ. եթէ
խոտորեալ իցեմք 'ի քէն սրտի մտօք,
զայն դու ինքնին քաջ գիտես, այսօր
իսկ դատեա զմեզ ըստ մեղաց մերոց։
Ապա եթէ հաստատուն կամք յուխ֊
տի սուրբ աւետարանիս, դու Տէր
լեր մեր օգնական այսօր, և տուր
զթշնամիսն ճշմարտութեան 'ի ձեռս
մեր, զի արասցուք ընդ նոսա ըստ
կամաց մերոց :

Զայս իբրև ասացին, ամենեքեան
զգլուխ զգետնի հարկանէին. և ող֊
ջունեցան յաւետարանէն և յեպիս֊

կոպտսացն : Իսկ մի ոմն 'ի Նախարարացն որ անդր դիպեցաւ, էր 'ի Նոցա խորհրդի, և ոչ միաբանեաց ընդ նոսա 'ի մեծ վկայութիւնն. և անդէն առ ժամայն 'ի նոցունց 'ի տեղւոջն քարկոծեցաւ, և ահ մեծ անկաւ 'ի վերայ ամենեցուն :

Յայնժամ ամենեքեան 'ի նախանձ բարկութեան բրդեցան, մինչեւ ամենայն տեսողացն երկկամունքն դողային, որք առ ոչինչ համարեցան զպարգեւս արքունի, և առ ոտն հարին զհրամանս ահագինս : Ընթացան վաղվաղակի 'ի զէնս իւրեանց, վառեցան կազմեցան զգիշերն ամենայն, և ընդ ծագել արեգականն զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ 'ի բանակն արքունի : Գունդն առաջին յարեւելից կուսէ, և գունդն երկրորդ յարեւմտից կողմանէ, և գունդն երրորդ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ, շուրջանակի 'ի մէջ առեալ փակեցին զբազմութիւն բանակին. և զբազումս կոտորեցին, և զեւս բազմագոյնս կապեցին զերեւելի մարդիկ, և արկին 'ի բերդս ա֊

մուրս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ։ Եւ զառ և զապուռ զաւար բանակին 'ի մի վայր ժողովեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի ։

Իսկ զմարզպանն ձերբակալ արարեալ, և միաբանէր ընդ նոսա երդմամբ՝ հաստատուն կալ յուխտին, զղջանայր զառաջին քակումն 'ի նոցանէ ։ Անկանէր ապաշխարութեամբ յոտս սուրբ եպիսկոպոսացն, և աղաչէր խաղաղապատելով զի մի՛ մերժեալ ընկեցի առ 'ի նոցանէ ։ Կրկնէր և երեքկնէր զանսուտ երդումն առաջի բազմութեանն 'ի սուրբ աւետարանն, դնէր և կնքէր զերդումն և կապէր զաւետարանէն. և աղաչէր՝ զի յԱստուծոյ խնդրեսցի վրէժխնդրութիւնն, և մի՛ նոքա մարդկաբար սատակեսցեն զնա ։ Իսկ նոքա թէպէտ և հաստատեալ գիտէին զնենգաւոր կեղծաւորութիւնն նորա, և թէ խաբէութեամբ դառնայ անդրէն 'ի հին մոլորութիւնն, ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել 'ի նա վասն առաջին յանցանացն, այլ սուրբ աւետարանին

թողլին 'ի դատապարտութիւն ։

Իսկ որք եկեալ էին յաւարի առնուլ զսուրբ գանձս եկեղեցւոյն, ակամայ եղին զանձինս և զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն զօրացն. և եղծեալ ապականեցաւ հրաման թագաւորին ։ Եւ յաջողեալք զօրութեամբն Աստուծոյ՝ աղաղակէին և ասէին գոհանալով արք և կանայք և ամենայն ռամիկ բազմութիւնն. Պատրաստ եմք 'ի հալածել և 'ի մեռանել և յամենայն նեղութիւնս և 'ի չարչարանս վասն սուրբ եկեղեցեաց, զոր աւանդեցին հարքն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ գալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով վերստին ծնաք 'ի մի յոյս հաւատոյն մկրտութեամբ 'ի Քրիստոս Յիսուս. ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչարանօք և արեամբ նորոգել զանձինս ։ Քանզի հայր մեր՝ զսուրբ աւետարանն գիտեմք, և մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ. մի՛ ոք չար անջրպետ 'ի մէջ անկեալ, զմեզ քակեսցէ 'ի սմանէ ։

Ոչ երբեւէր այնուհետեւ առաւել տէր քան զծառայ, և ոչ ազատ փափկացեալ քան զգեղջուկ վշտացեալ․ և ոչ ոք քան զոք նուաղեալ 'ի յարութենէ։ Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց և ամենայն միաբանելոց 'ի Քրիստոս։ Քանզի առ հասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան, և զմի ագան զրահս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի․ միով գօտեաւ ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս արք և կանայք։

Ընկեցեալ կայր այնուհետեւ ոսկի, և ոչ ոք առնոյր իւր առանձինն արծաթ․ և արհամարհեալ առանց ագահութեան, անարգեալ պատուական հանդերձք առ 'ի զարդս մեծարանաց։ Նա՝ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաչս իւրեանց ստացողին․ տեսանէին զանձինս իւրեանց իբրեւ զմեռեալ դիակունս, և զիւրաքանչիւր գերեզմանս ինքեանք փորէին․ և կեանք իւրեանց 'ի մահ համարեալ էին, և մահք իւրեանց անշուշտ կեանք։

Բայց այս բարբառ ստէպ ստէպ ընթանայր. Քաջութեամբ միայն մեռցուք, զանուն և զոգիս եւեթ ժառանգեսցուք. զի կենդանի իցէ ՚ի մեզ Քրիստոս, որում դիւրին է միասանգամ նորոգել զմեզ ՚ի հողոյ և զամենայն զյառաջագոյն զննջեցեալսն, և հատուցանել ըստ իւրաքանչիւր զգործս իւրեանց:

Զայս և առաւել քան զոյնս խօսելով, և մխիթարելով զանձինս և զմիմեանս, դարձեալ միւսանգամ զինուորքն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց, և աղօթականքն անդադար լինէին յաղօթսն իւրեանց, և պահողքն ճգնէին ՚ի պահս իւրեանց: Ձայնք պաշտօնէիցն ՚ի տուէ և ՚ի գիշերի անհատ էին ՚ի սուրբ սաղմոսն. ընթերցուածք աստուածային կտակարանացն ոչ երբէք առնուէին դադարումն յամենայն ժամ. սոյնպէս և մեկնիչքն ՚ի մխիթարութիւն երկնաւոր վարդապետութեանն:

Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան ՚ի վերայ բերդիցն և

աւանաց, զոր ունէին պարսիկքն 'ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին զընակութիւնս նոցա: Առաջին զմեծն Արտաշատ հանդերձ աւանօք իւրովք. և առնուին զանմատոյց ամուրսն զԳառնի քաղաքն, զԱնին, զԱրտագերս, և զաւանս իւրեանց. զԵրկայնորդան և զԱրշնին, և զաւանս իւրեանց. զԲարձրաբերդն, զԽորանխան, զԾախանխան, զանկակածելի Ողականն, և ընդ նոսա և զաւանս իւրեանց. զԱրփանեալն, զՎանն աւան, ընդ նմին և զաւանսն իւր. զԳուեալն և զԿապոյտն, զՈրոտն և զՎասակաշատն:

Զամենեսին զայս իւրաքանչիւր գեղիւք և ագարակօք, զօրօք և զօրագլխօք 'ի նմին ամի առեալ տապալեցին, և 'ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս ընչիւք և ստացուածովք, հանդերձ պատուական գանձիւք և նոցին սպասուք: Տապալէին քանդէին զշինուածս նոցա, և այրէին կիզուին զտունս պաշտօնարկլի և պաշտաման կրակի: Որ-

բէին զպղծութիւն կռապաշտութեանցն, և առնուին զկահ և զկազմածս ատրուշանացն, բերէին և դնէին 'ի սուրբ եկեղեցւոջն. և 'ի ձեռն սուրբ քահանայիցն նուիրէին 'ի սպաս տէրունական սեղանոյն: Եւ փոխանակ մնոտի պաշտամանցն՝ զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զփրկական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, և զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սըրբութեամբ. պաշտօնեայս և քահանայս 'ի տեղւոջն կացուցանէին: Յուսով հաստատեալ խնդայր ամենայն երկիրն առ հասարակ:

Եւ մինչ դեռ յայսմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործնահատակութեանն, երևէր իմն 'ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի 'ի զօրացն Հայոց, յարեւելից կողմանէ աշխարհին, յարձակեցան ոմանք յԱտրպատական աշխարհն, և 'ի տեղիս տեղիս բազում վնաս արարին՝ առնլով և աւերելով և

քանդելով զբազում տարուշանս ։
Իսկ որ 'ի մեծ ամուրսն անկա֊
նէին, խաչանշան արարեալ 'ի վե֊
րայ զօրուն յարձակէին. որ և եր֊
կու մեծամեծ բերդացն պարիսպքն
առանց ուրուք մերձենալոյ անկեալ
կործանեցան. մինչեւ ամենայն բը֊
նակչաց երկրին զահի հարեալ 'ի մեծ
նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռօք
զկրակատունս այրէին. ուրանալով
զօրէնս մոգութեանն՝ խոստովանէ֊
ին 'ի սուրբ աւետարանն ։
Եւ այլ մեծամեծ աջողութիւնք
կատարէին 'ի ձեռն զօրականին.
քանզի ուր ոչ էր ակնկալութիւն,
եթէ զանուն Աստուծոյ ոք յիշես֊
ցէ, արհաւիրք մեծ անկանէին 'ի
վերայ նոցա. և ամենայն մարդ պատ֊
մէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս և
զարմանալիս ։ Այնպէս և աստեղք
'ի յերկինս երեւէին յոյժ լուսաւոր
պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յա֊
ռաջին բնութեանն ։ Եւ ամենայն
տղայք աշխարհին իբրեւ զարս պա֊
տերազմողս խիզախէին ։
Եւ ահա յետ աւուրց բազմաց

եկն եհաս հազարապետն Աղուանից սուրբ եպիսկոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տագնապաւ փութացուցանէր զզօրսն ասելով. Գունդ Պարսից, որ էր 'ի կողմանս աշխարհին Հոնաց, դարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր. և բազում եւս և այլ այրուձի որ 'ի դրանէ եկն: Եւ թող զայս ամենայն, այլ երեք հարիւր մոգ վարդապետ ածեալ ընդ իւրեանս, պատուակտեցին զաշխարհն, և զոմանս ոմանս յինքեանս արկին, և կամէին յեկեղեցին ձեռն արկանել. և հրամանաւ թագաւորին ստիպէին զամենեսեան և ասէին. Եթէ կամօք յանձն առնուք զօրէնսն, պարգեւս և պատիւս գտանէք 'ի նմանէ, և թողութիւն հարկացն յարքունուստ լիցի ձեզ. ապա թէ կամօք չառնէք, հրամանն ունիմք 'ի գեօղս և 'ի քաղաքս շինել ատրուշանս, և զվռամական կրակն 'ի ներքս դնել, և կացուցանել մոգս և մոգպետս օրէնսդիր ամենայն աշխարհիդ: Եւ եթէ ստամբակեալ ոք ընդդէմ դարձցի, ինքն

մահու պատուհաս ընդունի, և կին և որդիք այնպիսւոյն անաշխարհիկ եղեալ՝ յարքունիս երթիցեն ։

Իսկ գունդն Հայոց իբրև լուաւ զայս գոյժ դառնութեան, ոչ ինչ թուլացեալ լքան 'ի քաջութենէն. այլ դարձեալ համագունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն գուժաբեր հրեշտակացն, որ հասին առ նոսա ։ Եւ միաբան քաջալերս տուեալ, արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի զնոսա պատիր խաբէութեամբ կալցեն, զի խափանեսցին 'ի չար կամացն, չձեռնարկել 'ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. և զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ 'ի մէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք ելս խնդրէին ։

Յայնմ ժամանակի զմի ոմն 'ի մեծ նախարարացն, 'ի տոհմէն գնունեաց Ատոմ, Ձեպով առաքեցին յերկիրն արևմտից ցուցանել զայս ամենայն խորհուրդ զչարիմաց թագաւորին արևելից. միանգամայն և պատմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն, զոր գործովք կատա‿

րեցին՝ առ ոտն հարկանելով զհրա-
մանն ահեղ, և մեծապէս սաստա-
կուին 'ի վերայ մոգացն հատուցա-
նել. խնդրել 'ի նմանէ օգնականու-
թիւն սատարութեան, և եթէ նա
կամեսցի՝ նմա իսկ մտանել 'ի ծա-
ռայութիւն: Եւ այս է պատճէն
հրովարտակին, զոր գրեցին առ Թէո-
դոս կայսր:

ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս բազում
եպիսկոպոսակցօք խմովք և ամենայն
զօրք Հայոց, Վասակ մարզպան և
Ներշապուհ ռմբոսեան հանդերձ
սպարապետաւս և ամենայն մեծա-
մեծ նախարարօքս՝ առ մեծանունդ
Թէոդոս կայսր, բազմասցի ողջոյն
մեր առ քեզ և ամենայն զօրաց քոց,
որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ
ձերով տիրէք ծովու և ցամաքի, և
չէք ոք յերկրաւորացս՝ որ ձերում
անարգել տէրութեանդ ընդդէմ
դառնայցէ: Որպէս մեք իսկ ունիմք
զանսուտ յիշատակարանսն զառա-
քինի նախնեացն ձերոց. ունելով
զՆերովպէ՝ անցին և տիրեցին և ա-

սխացւոց կողմանցն ՚ի սահմանացն Սեիրայ մինչեւ ՚ի կողմանս Գադե-րոնի, եւ ոչ ոք գտաւ ստամբակեալ եւ ելանել ըստ ձեռն նոցա ։

Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ պատուակերտ մեծ եւ սիրելի զՀայոց աշխարհս անուանէին ։ Վասն որոյ եւ նախնին մեր Տրդատիոս յիշելով զառաջին սէրն ձեր, որ ՚ի տղայու-թեան փախուցեալ ՚ի Հայրասպան մարդախողխող Հօրեղբարցն իւրոց՝ ապրեալ սնաւ յերկրիդ Յունաց, եւ ՚ի ձէնջ թագաւորեալ տիրէր Հայ-րենի աշխարհիս, սոյնպէս եւ զՀա-ւատոն որ ՚ի Քրիստոս՝ ընկալեալ ՚ի սուրբ եպիսկոպոսապետէն Հռով-մայ, որ լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս Հիւսիսոյ. զոր եւ այժմ կա-մին ՚ի մէնջ կորզել Հանել խաւա-րասէր որդիքն արեւելից ։

Եւ մեք ՚ի ձեր քաջութիւն արու-թեանդ խիզախեալ, էր ինչ՝ որ ընդ-դէմ դարձաք նոցա Հրամանացն, եւ բազում այն է՝ որ արդ առաջի պատրաստեալ եմք ։ Ընտրեցաք ըղ-մահ աստուածպաշտութեամբ քան

զկեանս ուրացութեամբ. եթէ դուք եւս 'ի ձեռն առջիք զմեզ, ահա կրկին կենաց դիպեցաք և ոչ մի անգամ մահու ։ Եւ եթէ սակաւիկ մի հեղգայք, գուցէ բազում և այլ աշխարհաց հասանիցէ տապ բոցոյ սորա ։

Եւ իբրեւ յանդիման եղեն մեծի Թագաւորին, և ընթերցան զգիր պաղատանաց Հայոց աշխարհին և զյիշատակարանն Նախնեացն, բազում մատեանք 'ի մէջ եկեալ ընթերցան, որ զնոյն ուխտ հաստատութեան 'ի ներքս գտանէին ։ Եւ մինչ դեռ երանելին Թէոդոս հարցանէր զամենայն սինկղիտոսն, և հնարս իրացն կամէր գտանել խաղաղութեամբ, և հոգ տանէր մեծաւ յօժարութեամբ, զի մի՛ եկեղեցիքն արեւելից յափշտակեսցին յանօրէն հեթանոսացն, 'ի նմին ժամանակի հա՛ անդէն վաղվաղակի հասանէր վախճան կատարածի կենաց նորա, և կարի չար խափան լինէր գործոյն օգնականութեան ։

Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Մարկիանոս կայսր, և 'ի ձեռն վատթար արանց խրատտուացն իւրոց ծառայիցն, Անատոլեայ՝ որ սպարապետն էր, և Եղփարիոս սորի. երկոքեան անարգք և վատթար արանց, միանգամայն և անաստուածք. 'ի նոցա բանս եղեալ թագաւորն, ոչ կամէր անսալ միաբան ուխտին հաւատոց, որ ամենայն ուժովն իւրեանց ընդդէմ կացեալ էին չարութեանն հեթանոսաց։ Իսկ անարիս այս լաւ համարէր պահել զուխտն հեթանոսաց վասն մարմնական խաղաղութեան, քան պատերազմակից լինել ուխտին քրիստոնէութեան։ Վասն այսորիկ փութացաւ արձակեաց դեսպանս առ թագաւորն Պարսից զնոյն Եղփարիոսն, և եմուտ ընդ նմա յուխտ հաստատութեան՝ ձեռնթափ լինել 'ի զօրացն Հայոց զօրու և զինու և ամենայն օգնականութեամբ։

Եւ իբրև այսպէս հաստատեցաւ, և հաստատ օգնականութիւն յուսոյ նոցա 'ի մարդկանէ, դարձեալ սուրբ

եպիսկոպոսքն քաջալերել սկսան զանձինս և զօրսն Հայոց։ Թէպէտ և հայէին յիւրեանց սակաւութիւնն և յերկոցունց թագաւորացն միաբանութիւն, ոչ ինչ վատաբարեալ դողային. այլ ըստ առաջին ուխտին խիզախէին և ասէին. Պատրաստ եմք 'ի սպանանել և 'ի մեռանել. դիւրին է Աստուծոյ սակաւուք զբազմաց գործ գործել, և անարգօք զմեծամեծ իրս կատարել։

Թէպէտ և ոչ ունէին թագաւոր առաջնորդ, և ոչ արտաքուստ օգնական զօրք յօտարաց, սակայն անձանց առաքինութեամբ և սուրբ վարդապետաց մխիթարութեամբ համագունդ ամենայն զօրօք նախարարացն յիւրաքանչիւր տանէ 'ի մի վայր գային հասանէին վաղվաղակի. բազում և այլ այրուձի, որ յարքունի տանէ անտի էր։ Եւ զամենայն զօրսն յերիս գունդս բաժանէին։ Զգունդն առաջին տային ցՆերշապուհ րմբոսեան, և գումարէին զնա պահապան աշխարհին, մերձ 'ի սահմանս Ատրպատական

աշխարհին ։ Եւ զգունդն երկրորդ-տային 'ի ձեռն Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս Վրաց 'ի վերայ մարզպանին Ճորայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Աղուանից ։ Իսկ զգունդն երրորդ-տային 'ի ձեռս Վասակայ իշխանին Սիւնեաց, որ ոչ 'ի բաց կացեալ էր յուխտէն հեթանոսաց ըստ ներքին խորհրդոցն իւրոց ։

Ընտրեաց և առ ընդ իւր զորոց գիտէր զթուլութիւն հաւատոց նո-ցա ․ զիշխանն Բագրատունեաց զօ-րօք իւրովք, զիշխանն Խորխոռու-նեաց զօրօք իւրովք, զիշխանն Ապա-հունեաց զօրօք իւրովք, զիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք, զիշ-խանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք, զիշխանն Գաբեղենից զօրօք իւրովք, զիշխանն Ուրծայ զօրօքն իւրովք ։ Եւ զայլս բազում զօրս յարքունի տանէն արկ յինքն, և զսեպուհս ո-մանս յայլմէ տոհմէ ։ Եւ խորամանկ խաբէութեամբ դարանամուտ լի-նէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, 'ի պատճառս կեղծաւորութեան՝ ե-

Թէ ընդ ճապուկ անդր անցանէ 'ի վերայ գնդին Պարսից՝ հալածականս առնել յաշխարհէն Աղուանից ։

Իսկ նա յամրածածուկ հաւաքոցէն ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից. Ահա աւադիկ քակեցի զմիաբանութիւն ուխտիս Հայոց, և ընդ երիս կողմանս զգունդն քակեալ բաժանեցի ։ Զգունդն առաջին հեռացուցի 'ի կողմանս Հերայ և Զարաւանդայ. և գունդս երկրորդ ընդ խմով ձեռամբ է, որոց ոչ ինչ տամ ժամս առնել զօրաց արքունի ։ Եւ զայլ ամենայն, որ այր կռուոյ յաշխարհի աստ գտանէր, ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս ։ Բայց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ յԱղուանս՝ սակաւաձեռն և ոչ բազմաթիւ ։ Եւ համարձակ ընդ առաջ նորա, և մի՛ զանգիտեր ամենեւին տալ պատերազմ. գտեմ՝ զի 'ի պարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ ։

Զայս գրեաց և եցոյց մարզպանին, որում անունն էր Սեբուխտ ։

Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն զքաջալերս 'ի Վասակայ, և ստուգեալ հաստատեաց 'ի միտս իւր, եթէ սակաւաձեռն գնդաւ գայ սպարապետն Հայոց 'ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց 'ի կողմանս Ճորայ. այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, և փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն Կուր անուն. և պատահէր նմա մերձ 'ի սահմանս Վրաց հանդէպ Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թագաւորաց Աղուանից: Անցանէր բաւանդակէր ամենայն զօրօքն իւրովք. ուղղ՛ արարեալ զբոլոր մեծութիւն դաշտին 'ի ներքս փակէր, զինեալք և վառեալք ամենայն պատրաստութեամբ 'ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց:

Իսկ քաջն Վարդան և ամենայն զօրքն, որ ընդ նմա էին, իբրեւ տեսին զբազմութիւն պատրաստութեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն, թէպէտ և կարի յոյժ նուազունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտե-

ցին առ յոյժ բազմութենէն, այլ հասարակ միաբանեցին և համբարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին և ասէին. Դատեա, Տէր, զայնոսիկ՝ ոյք դատին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ, որ մարտնչին ընդ մեզ. զինու և ասպարաւ քով օգնեա մեզ։ Շարժեա և դողացո զգունդագունդ բազմութիւն անօրինացս. ցրուեա և վանեա զչար միաբանութիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փրկական մեծի նշանիս, և տուր 'ի ձեռն սակաւուցս զքաջութիւն յաղթութեան 'ի վերայ անհնարին բազմութեանս։ Ոչ 'ի պարծանս անուանի փառաւորութեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք՝ յագահութիւն ընչաւորութեան զանցաւոր մեծութիւն կապտելոյ, այլ զի ծանիցեն և գիտասցեն ամենեքեան այնոքիկ՝ որ հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց և մահու, և 'ի ձեռս քո է յաղթութիւն և պարտութիւն։ Եւ մեք պատրաստ եմք 'ի մեռանել վասն

քո սիրոյդ. և եթէ սպանանել եւս հասանէ զնոսա, եղիցուք վրէժխնդիրք Ճշմարտութեանն :

Եւ զայս ասելով խումբ արարեալ յարձակէին, և զաջ թեւն բեկեալ զձախոյ կողմանբն արկեալ, և որոյ Ճարակ զամենեսեան տային ընդ երեսս դաշտին, և փախստական առնէին մինչև յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն Լոփնաս գետոյ : Ուր ընդդէմ դարձեալ Թագաւորազանց ոմանց բազմական արքայի, ընկեցին զոմն 'ի ձիոյ 'ի նախարարաց Հայոց, 'ի գընդէն դխմաքսենից զՄուշ սպանին, և զԳազրիկ վիրաւորեցին :

Յայնմ տեղւոջ դէտ ակն 'ի վեր ամբառնայր Արշաւիր արշարունի, գոչէր առիւծաբար և յարձակէր վարազաբար, հարկանէր և սատակէր զՎուրկն քաջ զեղբայր թագաւորին՝ Լփնեաց արքային, և զբազում համհարզս նորին ընդ նմին սատակէր : Եւ այնպէս ամենեքեան առ հասարակ այր զախոյեան իւր յերկիր կործանէր : Եւ առ յոյժ

յանդուգն յարձակմանն՝ յոլովագոյն այն էր զոր գետամոյնս տունէին քան զանկեալն սրոյ 'ի ցամաքի ։ 'Ի բազմութենէ գլխականցն անկելոց՝ յատակ ջուրք գետոյն յարիւն դառնային, և ոչ գտանէր ոք ամենեւին 'ի նոցանէ ապրեալ և թաքուցեալ յանտառախիտ մայրիս դաշտացն ։ Բայց մի ոմն 'ի զօրականէ թշնամեացն՝ զինու հանդերձ ելեալ 'ի նիւս երիվարին անցանէր ընդ մեծ գետն, մազապուր պրծեալ 'ի պատերազմէն՝ գոյժ տանէր 'ի մնացեալ բուն բանակն, որք փախստական անկանէին 'ի մեծ շահաստանն ։

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարելով զմեծ գործ պատերազմին, գլխակապուտ դառնային, ժողովէին զբազում աւար բանակին, և կողոպտէին զանկեալ գլխակունսն. և կուտէին բազում արծաթ և ոսկի, զզէնս և զզարդս զարի արանց և զքաջ երիվարաց ։

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քաջութեամբ 'ի վերայ բերդիցն և քաղաքացն, զոր ունէին պարսիկքն

յաշխարհին Աղուանից • հզօրապէս մարմնչելով և այրելով զամուրս արգելմանց նոցա , և զերամս երամս մոգացն՝ զոր պատրաստական ածեալ աշխարհին գայթակղութիւն , ուր և գտանէին յամուրս ամուրս վայրացն , սրոյ ճարակ տուեալ՝ զնէին գէշ թռչնոց երկնից և գազանաց երկրի ։ Սրբէին զտեղիսն յամենայն պղծագործ զոհիցն , և փրկեալ ազատէին զեկեղեցիսն յանհնարին նեղութենէն ։

Եւ բազումք 'ի նախարարացն Աղուանից և յամենայն շինականացն , որք վասն անուանն Աստուծոյ ցրուեալ և վտանեալ էին յամուրս լերանց Կապկոհի , իբրեւ տեսին զաջողութիւն գործոյն՝ զոր կատարէր Աստուած 'ի ձեռն գնդին Հայոց , գային ժողովէին և նոքա , և խառնէին 'ի զօրս նոցա • և միաբանք և հաւասարք կցորդք լինէին գործոյն նահատակութեան ։ Խաղային գնային այնուհետեւ 'ի վերայ պահակին Հոնաց , զոր ունէին բռնութեամբ պարսիկքն • առնուին

քանդէին զպահակն, և կոտորէին զզօրսն՝ որ 'ի ներքս բնակեալ էին. և զդուռնն տային 'ի ձեռն Վահանայ, որ էր յազգէ Թագաւորացն Աղուանից: Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ ոք անկեալ վիրաւորեցաւ ամենեւին 'ի նոցանէ, բայց 'ի միոյ երանելոյ որ կատարեցաւ նահատակութեամբ 'ի մեծ պատերազմին:

Եւ անդէն 'ի նմին տեղւոջ զայրն՝ որում զդուռնն յանձն արարին, զնոյն դեսպանս արձակեցին յաշխարհն Հոնաց, և 'ի բազում յայլ ազգս բարբարոսաց, որ համագործք էին Հոնաց աշխարհին, բանս դնել ընդ նոսա և ուխտ հաստատել՝ անքակութեամբ ունել զմիաբանութիւնն: Իսկ նոքա իբրեւ զայն ամենայն լուան, փութապէս վաղվաղակի հասանէին 'ի տեղին, և ականատեսք լինէին գործոյն յաղթութեան: Եւ ոչ ինչ յապաղեցին երդմամբ յուխտ մտանել ընդ կարգի իւրեանց օրինաց, յանձն առին և զերդումն քրիստոնէից՝ պահել ընդ

նոսա հաստատութեամբ զմիաբանութիւն ։

Իսկ իբրեւ զայս կատարեցին և արարին իւրեանց մեծապէս հաստատութիւն, և դեռ անդէն 'ի տեղւոջն զետեղեալ էին խաղաղութեամբ, դուժկան հասանէր յաշխարհէն Հայոց, զճակատ հարեալ և զօձիս պատառեալ վասն ապըստամբին Վասակայ․ յետս կացեալ յուխտէն քրիստոնէութեան և աւերեալ զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մանաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կայեանք զօրացն էին, զԳառնին և զԵրամօնս և զԴրասխանակերտն՝ զմեծ դաստակերտն, ընդ Վարդանաշատն և զամուրն Օշական, զփառախոտն, զԱրդեանսն, զՁոլկերտն աւան և զբերդն Արմաւրի, զԿուաշն աւան, զԱրուճն, զԱշնակն և զամենայն տուն Արագածու, և զնահանգն Արտաշատու և զԱրտաշատն ինքնին զլխովին, և զամենայն գեւղս և զաւանս՝ որ շուրջ զնովաւ էին, աւեր աւերեալ և հրձիգ արարեալ, և զա-

մնեցուն ձեր ընտանիս փախուցեալ մերժեալ յիւրաքանչիւր բնակութենէ ։

Ձեռն արկեալ և 'ի սուրբ եկեղեցիսն, տարեալ և զսուրբ սպաս եկեղեցւոյն սեղանոյ. գերի վարեալ զընտանիս քահանայից, և զնոսին կապեալ և եդեալ 'ի բանդի. և ինքն սփռեալ տարածեալ ասպատակաւ աւերէր զերկիրն ամենայն ։ Եւ գունդն՝ որ էր 'ի կողմանս Ատրպատականի, ոչ ժամանեաց ձեռն տալ 'ի միջոց աշխարհին ։ Եւ զօրքն՝ որ անդ մնացեալ էին, խոյս տուեալ յանօրինէն մերժեցան յեզր աշխարհին, և դեռ պահեն ընդ ձեզ զուխտ միաբանութեան սիրոյն Քրիստոսի ։ Բայց այն որ ընդ նմայն էին, են ոմանք՝ որ փախեան յիւրաքանչիւր տեղիս, և բազումք այն են՝ որ զհետ մոլորեցան նորա ամբարշտութեանն ։

Չու արարեալ 'ի տեղւոջէ անտի՝ դառնալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ ստիպով և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ, և անտրտում ուրախութեամբ երգս 'ի

բերան առեալ և առ ինքն ձայնիւ․ Խոստովան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա․ ո եհար զազգս մեծամեծս և սպան զիշխանս հզօրս, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա։ Եւ զայս սաղմոս երգելով մինչեւ 'ի վախճան կատարեալ աղօթիւք փառաւորութիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցանէին։ Անդյանձանձէր ածէր զօրավարն զկայ և զմնաց զօրականին առաջապահօք և վերջապահօք, կողմնապահօք ողջ և առողջ հասուցեալ յաւուրս երեսուն մերձ 'ի սահմանս հայրենի աշխարհին։

Այդ եղեւ ուրացեալն Վասակայ և իշխանացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն նահատակութեան գնդին Վարդանայ յաշխարհին Ալուանից, և միաբանութիւնն եւս Հոնաց։ Մինչ չեւ յանդիման եղեալ էին միմեանց, զգիշեր մի օգնական գտեալ նորա՝ փախստեայ անկանէր յամուրս իւրոյ աշխարհին․ և այնպէս տագնապաւ մերժեցաւ, զգերի և զա-

ւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ գաւառէ, ակամայ զնուրն եւս 'ի վերայ եթող և փախեաւ :

Եւ քանզի ժամանակ ձմերայնւոյ հասեալ էր, և զունձիկս՝ թշնամեաց գնդին հարեալ էր, ոչ կարէր զմիով տեղեաւ համագունդ զզօրսն դարմանել. այլ սփռէր տարածանէր ընդ գաւառս գաւառս աշխարհին առ 'ի հանդիստ ձմերոցին: Պատուէր հրամանի տայր պատրաստական լինել կազմութեամբ առ ժամանակ գարնայնոյն : Եւ զաւակաւս 'ի գընդէն յաւագ նախարարացն գործակից լուր թողեալ, բռնանայր 'ի վերայ՝ ունելով զթագաւորանիստ տեղին :

Եւ դունդս դունդս արձակէր յաշխարհն Սիւնեաց, առնոյր և աւերէր զբաղում գաւառս. և այնպէս 'ի նեղ արկանէր զնա և զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էր, զի զէշս և զձիս մեռելոտիս առ սովոյն վտանգի անխտիր ուտէին : Եւ բազում հարուածս հասուցանէին 'ի վերայ ուրացելոյն. մինչեւ ժողով առնուլ

եպիսկոպոսացն և ամենայն ուխտ քահանայութեանն դառնապէս արտասուս իջուցանէին 'ի վերայ չարաչար վշտացելոցն, որ բոկ և հետի վարէին զարս և զկանայս փափկասունս, և բազում տղայք զքարի հարեալ ընկեցան յանցս Ճանապարհաց ։

Իբրեւ այս ամենայն աջողութիւն լինէր երկիւղածացն Աստուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք և երիցունք պատուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն ամիսն քաղոց պահօք և աղօթիւք տանել խնդրուածս առ Աստուած, և զտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել 'ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, զի անխափան կացցէ մեծ յիշատակարանս այս ընդ աստուածային անանց տօնին ։ Եւ զայն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ, որ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երեւեցաւ, գրեցին սուրբ եպիսկոպոսունքն և ետուն տանել յաշխարհն Յունաց 'ի մեծ քաղաքն առ սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն ․ զի և

նոքա աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, որպէս սկաւքս 'ի նմին և կատարեսցուք ։

Եւ զոմն յառաջին կապելոց պարսկաց լուծեալ և ածեալ զառա֊ ջեաւ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա և ցուցանէին զամենայն զվնասն որ եղեւ, կամ աշխարհացն աւերելն, կամ զօրացն արքունի հարկանելն, և կամ որ այլ իրք առաջոյ լինելոց էին ։ Եւ իբրեւ զայս ամենայն բո֊ վանդակ ցուցին նմա, միաբան լի֊ նէր ամբաստանութիւն երկոցունց կողմանցն՝ զառաքինեացն և զյետս կացելոց․ որպէս զուր և տարա֊ պարտուց նեղեալ զնոսա՝ 'ի հայրե֊ նի օրինացն յետսկալ, և զխաբէու֊ թիւն ապստամբին Վասակայ, որ֊ պէս Հայոց բանիւ խաբեաց զԹա֊ գաւորն, յանձն առնուլ զմոգու֊ թիւն․ իբրեւ չէր ուրուք ընդ նմա բանս եդեալ, նա յանձնէ սուտա֊ կապատ լինէր ։

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն իմացու֊ ցին, արձակեցին զնա հրեշտակու֊ թեամբ յաղերս ապաբանութեան և

'ի հնարս հայթայթանաց, թերեւս կարասցեն զեղբարս իւրեանց 'ի նեղութենէն գողանալ: Այլ առ նա՝ անօրէնն Վասակայ գուժկանքն յառաջագոյն հասեալ էին, պատմել զաղէտս տարակուսանացն, զոր անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի. և ամենայն ամբաստանութիւնն 'ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր: Քանզի այն իսկ կամք էին անօրինին, եթէ զմիաբանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ 'ի նախարարացն. և զայս ոչ էր տեղեկացեալ տակաւին, եթէ հոգի և մարմին բաժանիցին առ ժամանակ մի՝ գոյ տեսանել 'ի բնութեանս, այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մտեալ է՝ այնմ անհնար է լինել:

Արդ երթեալ այրն 'ի տեղի ժամերոցին, պատմեաց զայս ամենայն յականջս թագաւորին, շարժեալ դողացոյց, որ և յամենայն զօրութենէն պակասեալ գտաւ. մանաւանդ զի յարեւելից պատերազմէն կորակոր և ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ: Իբրև ստուգեալ հաս-

տատեաց 'ի վերջին հրեշտակէն՝ որ
եհաս առնա, զամենայն վնաս զիւր
գործոյն զխորհրդակցօքն արկանէր:
Եւ անդէն շիջանէր 'ի բազմաց բոր֊
բոքմանէն. քանզի խցաւ բերան չար
խրատուացն, որ անդադար յոր֊
դորէին զնա 'ի գործ դառնութեան:
Խոնարհեցաւ 'ի բարձր հպարտու֊
թենէն, և զվայրենացեալ սիրտն
դարձոյց 'ի մարդկային բնութիւն.
հայեցաւ և ետես զինքն լի տկարու֊
թեամբ. գիտաց եթէ զամենայն զոր
կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել:
Վասն այնորիկ և դադարեաց յան֊
դուգն յարձակմանէն, և լռեցոյց
զմոլեգնոտաբար գոչումն:

Եւ որ մեծաձայն բարբառով ո֊
րոտայր, և եւս ահագին հրամանօքն
զհեռաւորս և զմերձաւորս դողա֊
ցուցանէր, սկսաւ քաղցր և աղերս
բանիւք խօսել ընդ ամենեսեան և
ասել. Զի՞նչ ինչ վնաս գործեալ
է իմ, և կամ զո՞ր յանցս յանցու֊
ցեալ կամ առ ազգս կամ առ լե֊
զուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր:
Ո՞չ ահա բազում ուսմունք են յաշ֊

խարհիս Արեաց , և իւրաքանչիւր պաշտամունք յայտնի են . ո՞ երբէք նեղեաց պնդեաց դարձուցանել 'ի մի օրէնս միութեան . մանաւանդ վասն օրինաց քրիստոնէութեանն , որպէս հաստատուն և ճշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դենին , նոյնպէս և առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտան նոքա երեւեալ են : Եւ բնաւ իսկ ոչ կարէ ոք գտնել ընտրեալ օրէնաց նոցա . այլ զոյգ և հաւասար համարիմ դենիս մազդեզանց , որպէս և յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք , զոր ես ինձէն իսկ յիշեմ առ հարբն իմով որ նըստէր 'ի մեծ գահոյս յայսմ :

Յորժամ սկսաւ անդաձել և քննել զամենայն ուսմունս և հաւատատութեամբ 'ի վերայ եհաս , առաւել վեհ գտանէր զօրէնս քրիստոնէից քան զամենեցուն . վասն այսորիկ մեծարեալք և պատուեալք շրջէին 'ի դրան արքունի , և առատաձեռն պարգեւօք երահիկք ընդունէին 'ի նմանէ , և համարձակութեամբ շրջէին ընդ ամենայն երկիր :

նա և որ գլխաւորքն էին քրիստոնէիցն, զոր և եպիսկոպոս անուանեն, ընծայից և պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա, իբր հաւատարիմ՝ ոստիկանս ։ Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարզն, և ոչ երբէք սխալ լինէր 'ի մեծամեծ իրացն արքունի ։

Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ձանձրացուցէք զլսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն ։ Տեսէք՝ զի ետուք գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն մնասք մեծամեծք 'ի սահմանն 'ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց ։ Եւ մեք դեռ 'ի հեռաւոր Ճանապարհի, և ոչ մի ինչ գործ 'ի պատերազմիս 'ի գլուխ երթեալ, և դուք աստէն յիմում տանս յարուցէք 'ի վերայ պատերազմ, որոյ չարագոյն ես լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն ։

Զայս ամենայն և առաւել քան զոյն խօսէր ընդ ամենայն աւագանին, և զմնաս յանցանացն արկա-

նէր զմոգպետաւն և զմոգօքն ։ Եւ ամենայն վզրուկքն և պատուական նախարարքն, որ նստէին յատենին և ունկն դնէին յեղեղուկ լեզուի նորա, ամաչեցեալ կորանային և ընդ երկիր աչնուլին, և զգլուխ 'ի վեր ոչ կարէին համբառնալ ։

Բայց սակաւք 'ի նոցանէ զմիտս հաճելով՝ ասէին զայս ․ Այո, արքայ քաջ, այդ այդպէս է որպէս ասացերդ, և արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել ․ չիք ինչ այն, որ ըստ քո կամոք արտաքս կարէ ելանել ․ զի տուեալ է քեզ աստուածոյն, զի զամենայն զօր և կամիս, կարես առնել ։ Մի՛ նեղեալ տագնապիր յանձն քո և հարկաներ զմիտս մեր ամենեցուն ․ Թերևս և դեւր իցեն հնարք իրացն կատարածի ։ Երկայնամիտ լեր և համբերութեամբ թողացո մարդկանդ անդրէն զքրիստոնէութիւն, և դոքօք զպատասխան ածցես 'ի հաւանութիւն ։

Հաճոյ թուեցաւ բանքն առաջի թագաւորին ․ և անդէն վաղվաղա֊

կի կոչէր զառաջեաւ յամենայն ազ-
գացն որ ունէին զքրիստոնէու-
թիւնն, որ 'ի զօրու նորա էին, և
բռնաբար արգելեալ էր զնոսա, զի
մի՛ ոք իշխան լիցի յանդիման պաշ-
տել զԱստուած: Քանզի որ ընդ-
դէմ կային, չարչարեաց և արգել
'ի նոցանէ զյայտնի պաշտօնն, և ո-
մանց ոմանց ակամայ երկիր ետ պա-
գանել արեգականն, և նստոյց 'ի
սուգ տրտմութեան զամենայն զօ-
րականն:

Իսկ այն օր հրամայէր անդրէն
համարձակութեամբ ըստ առաջին
կարգին հաստատուն կալ յօրէնս
քրիստոնէութեանն: Իսկ որք յան-
ցաւորքն էին, ոչ կամէին վաղվա-
զակի առանց մեծի ապաշխարու-
թեանն գալ և խառնել 'ի կարգ
քրիստոնէութեան. հրամայէր թա-
գաւորն՝ զի բռնի կալցին և տարցեն
յեկեղեցին իւրեանց: Եւ երիցանցն
համարձակէր, որպէս զիարդ և գի-
տիցեն՝ ըստ կարգին իւրեանց արա-
ցեն: Եւ զհատեալ ռոճիկսն կար-
գէր անդրէն իւրաքանչիւր, և զար-

գելեալ բազմականսն 'ի նոցանէ՝ 'ի տեղի հրամայէր մատուցանել, և հանապազորդ յարքունիս մտանել ոչ արգելոյր զնոսա. և զամենայն ոյր զխարդ և կարգեալ էին յառաջագոյն՝ անդրէն յօրինէր: Խոնարհէր և խօսէր ընդ նոսա սիրով ըստ առաջին սովորութեանն:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն արար և կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հրովարտակս առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վասն քրիստոնէից. Եթէ 'ի կապանս ոք կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լիցի. և եթէ ինչք ուրուք յափշտակեալ իցեն, դարձցին անդրէն: Նոյնպէս և երկիրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարգեւականք և եթէ քսակագինք, և հանեալ ուրուք իցէ, հրամայեցաք զի դարձցին: Եւ իբրեւ այսմ ամենայնի զնոսա տեղեակ առնէր, խնդրէր 'ի նոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկրին Հայոց, և երդմամբ յուխտ մտանէր առաջի նոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն

մեծամեծաց իւրոց, եթէ ոչ ինչ յիշեցից ամենեւին զքէն վրիժուցն խնդրելոյ ։ Որպէս ունէիք յառաջ ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետեւ առաւել կալարուք. բայց միայն 'ի ծառայութենէ մերմէ մի՛ ելանէք ։

Զայս ամենայն գրէր և ցուցանէր յերկրին Հայոց և 'ի բազում յայլ աշխարհս, որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեանն. և ինքն գաղտ խորամանկեալ փութացեալ դեսպանս առաքէր առ Մարկիանոս կայսր ։ Եւ իբրեւ ստուգեալ ճշմարտեաց, եթէ Հռոմք 'ի բաց կացին ձեռնտու լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեան և ոչ այլ իրօք, դարձեալ անդրէն 'ի նոյն յառաջին կարծիս մոլորութեանն շրջեցաւ ։ Զի յաջողութեան իրացն 'ի ձեռն իւրոց պաշտօնէիցն հրամայէր. և այնպէս ածէր զմտաւ, եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեսցէն զամենայն ։

Իսկ Հայք թէպէտ և ընկալան զգիրն խաբեբայ ողոքանաց թագա-

ւորին , որ 'ի վերոյ ունէր զաւետիս կենաց և 'ի ներքոյ զդատնութիւն մահու , զարմացեալ էին ընդ թերի խորհուրդն , ասէին ցմիմեանս ․ Քանի՛ լիրբ է խորամանկ խաբէութիւն նորա , զի երկիցս և երիցս ըզփորձ առեալ կշտամբեցաւ , և ոչ ամաչէ ։ Եւ տեղեակ եղեալ մերոյ անքակ միաբանութեանս , տակաւին լրբի և լինի , զհետ մտեալ՝ կամի զմեզ լքուցանել ։

Իսկ հաւատասցո՞ւք անհաստատ հրամանի նորա ․ զո՞ր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս , որ են յաշխարհին Պարսից ։ Զի որ ինքն իւր չար է , այլում բարի ոչ կարէ լինել ․ և որ ինքն ընդ խաւար գնայ , այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով ։ Որպէս զի չիք յանիրաւութենէ արդարութիւն , այսպէս 'ի ստութենէ ճըշմարտութիւն , սոյնպէս և 'ի խառվասէր մտաց անկալութիւն խաղաղութեան ։

Այլ մեք ապրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ , և հաստա-

տեսաք հաւատովքն 'ի լոյսն Քրիստոսի, որ եկն և էառ 'ի սուրբ կուսէն զմարմին մերոյ բնութեանս, և միացեալ անբաժանելի աստուածութեամբն՝ ընկալաւ զչարչարանս մերոյ մեղաց 'ի յիւր մարմինն, և նովին խաչեցաւ և թաղեցաւ և յարուցեալ երեւեցաւ բազմաց, և վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ հայր իւր, և նստաւ ընդ աջմէ զօրութեանն, զոյն հաւատամք Աստուած ճշմարիտ, և նմին ակն ունիմք, որ փառօք հօր և զօրութեամբ գայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս, և նորոգել զհնութիւն արարածոց, առնել համառօտս յաւիտենից 'ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց:

Ոչ պատրիմք իբրեւ զողայ, և ոչ մոլորիմք իբրեւ զանտեղեակս, և ոչ խաբիմք իբրեւ զոգէտս · այլ պատրաստ եմք ամենայն փորձութեանց: Եւ աղաչեմք զԱստուած, և անդադար խնդրեմք 'ի բաղում ողորմութենէ նորա, զի յորում սկսաք, 'ի նմին և կատարեսցուք

քաջութեամբ, և ոչ վատութեամբ։ Զի արդ արեւելք և արեւմուտք գիտացին զձեր աստուածամարտ լինել, և զմեզ 'ի զուր սպանանել 'ի վերայ ամենայն վատակոցն մերոց։ Վկայեն մեզ երկինք երկնաւորօք և երկիր երկրաւորօք, եթէ չեմք ինչ մեղուցեալ 'ի միտս մեր անգամ. և 'ի վերայ պարգեւաց և բարիս առնելոյ մեզ՝ զճշմարիտ կեանս կամիք հանել 'ի մէնջ, որում չէք հնար, և այլ մի՛ լիցի։

Իսկ արդ հաւատացո՞ւք անարժան բերանոյ նորա, որ ստիպէր չարաչար յուրացութիւն, և այսօր առանց մի ինչ բարիս գործելոյ լինիցի՞ նա քարոզիչ աւետեաց։ Եւ որ հայհոյէրն զՔրիստոս, և ուրացուցանէր 'ի նմանէ զհաւատացեալս, այսօր ակամայ խոստովանութեանն ոչ կարեմք վաղվաղակի յանձն առնուլ։ Եւ որ երդնոյրն 'ի սնոտի պաշտմունս իւրոյ մոլորութեանն, անցուցանել զամենայն չարչարանս ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ, արդ եկեալ գողանալով գոհութիւն մա-

տուցանէ․ և այնու կամի զամենայն չարութիւն իւր 'ի մեզ հեղուլ։ Ոչ այդմ հաւատամք, և ոչ զուստ հրամանդ յանձն առնումք։

Իսկ նա իբրև գիտաց, եթէ ոչ կարեմ քակել զհաստատութիւն միաբանելոցն, յայնժամ քակեաց յինքենէ զծերն լի դառնութեամբ, յորում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, և բազում գործեալ էր նորա նախանձիւ․ որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր 'ի մանկութենէ անարատ մարմին սրբոց, և ըմպելի անյագութեան նորին՝ արիւն անմեղացն։ Յաւելոյր ևս 'ի վերայ չարութեան նորա և զիւր մահաբեր հրամանն․ գունդս գունդս յամենայն աշխարհացն գումարէր ընդ նմա, և բազում երամակս փղաց յղէր ընդ նմա։

Հասեալ մերձ 'ի սահմանս Հայոց, մտանէր 'ի քաղաքն Փայտակարան, և զզօրսն ամենայն սփռէր տարածանէր շուրջ զքաղաքաւն առ 'ի զգուշութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն։ Եւ

յամուր որջն մտեալ հին վիշապն չարաթոյն, և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թաքուցանելով յաներկեղութիւն, հեռաւորացն ահագին ձայնիւ սաստէր, և 'ի մերձաւորսն իբրեւ զօձ սողալով փչէր: Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պարսից, որում անունն էր Միհրներսեհ. և չէր ոք ամենեւին, որ իշխէր ըստ ձեռն նորա ելանել: Եւ ոչ միայն մեծամեծք և փոքունք, այլ և ինքն թագաւորն հրամանի նորա անսայր. որոյ և ձախող իրացն խակ բուռն հարեալ էր նորա:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Վասն երկպառակութեանն իշխանին Սիւնեաց և անօրէն ընկերաց իւրոց։

ՄԻՆՉԵՒ ցայս վայր ոչ ինչ կարի զանգիտէի պատմել զհարուածս ազգիս մերոյ, որ յարտաքին թշնամեացն ճշմարտութեանն չարաչար յարեան 'ի վերայ մեր․ որք սակաւագոյնք հարին զմեզ, և յոլովագոյնք հարեալ գտան 'ի մէնջ․ քանզի դեռ ևս միաբանք և հաւասարք էաք։ Թէպէտ և ոմանք 'ի ծածուկ ունէին զերկմտութիւն նենգութեանն, սակայն յաչս արտաքնոցն ահաւոր երևէր միաբանութիւնն․ որպէս յերկուս և յերիս տեղիս ոչ կարացին կալ առաջի։

Արդ յայսմ հետէ և անդր, ուր սպրդեալ անկանի երկպառակութիւն 'ի ներքս, ընդ քակել միա-

բանութեանն՝ և երկնաւոր առա֊
քինութիւնն հեռանայ · և անձնըն֊
տիրք լինելով յոյժ բազմանայ լա֊
լումն ողբոյս ։ Վասնզի հատեալ ան֊
կեալ անդամքն , որ յառաջագոյն
սորուն սուրբ մարմնոյս էին , դառ֊
նայ մարդ յարտասուս առաջի մեր֊
ձակայ դիականն ։ Եւս առաւել
լնու դառնութեամբ 'ի վերայ այ֊
նորիկ , որ յոգի և մարմին առ հա֊
սարակ դիակնանայ ։ Եւ եթէ 'ի վե֊
րայ միոյ անձին այսպէս , որչափ ևս
առաւել 'ի վերայ ողջոյն ազգի միոջ ։
Այլ յայսմ տեղւոջ ոչ միայն 'ի
վերայ միոյ ազգի է ողբումն մեր ,
այլ 'ի վերայ ազգաց և աշխարհաց ·
զոր և յառաջ մատուցեալ ասացից
ըստ կարգի , թէպէտ և ոչ խնդու֊
թեան մտօք ։ Ահա ակամայ ճա֊
ռագրեմ զբազումս , որպէս կորեան
ոմանք 'ի ճշմարիտ կենացն իւրեանց,
և պատճառք եղեն բազմաց կորըս֊
տեանն , ոմանց՝ երեւելեացս միայն ,
և այլոց՝ երեւելեաց և աներեւու֊
թից ։ Եւ այն՝ ևս չար է քան զա֊
մենայն · դուռն՝ զոր բացին կորըս֊

տեանն, Աստուծոյ միայն կարողութիւն է փակել զնա. այլ ըստ մարդկան սահման՝ ահա անցեալ է հնար:

Այս անօրէն Միհրներսեհ, քանզի յառաջագոյն ստուգեալ գիտէր զամբարշտութիւնն Վասակայ, և յայնմ ժամանակի եւս յղէր և կոչէր զնա առ ինքն: Որպէս նորա խակ յառաջագոյն զատեալ և որոշեալ էր 'ի միաբանութենէն Հայոց, եկն և յանդիման եղեւ. և ստուգէր զիւր հաւատարմութիւնն և ըզՀայոց անիրաւ ապստամբութիւնն: Ցուցեալ և պատմեաց եւս առաւելաբանութեամբ զոր ինչ ոչ էր գործեալ Հայոց. և կամէր ընդանեբար ընդ միտ մտանել անօրինին:

Բայց նա թէպէտ և 'ի ներքոյ յոյժ դարովէր զնա, այլ արտաքին դիմօք մեծարեաց զնա, և եդ առաջի նորա զմեծամեծ պարգեւս երկրաւորս: Եւ խոստացաւ նմա իշխանութիւն աւելի քան զոր ունէրն. և հայեցոյց զնա 'ի կարծիս մնոտիս, որ 'ի վեր էր քան զիւր տէրութիւնն. իբր թէ անկ իցէ նմա

հասանել մինչ 'ի Թագաւորական վիճակն . բայց միայն հնարս իրացն խնդրեաց է , թէ որպէս քակտեսցի միաբանութիւն ուխտին Հայոց , և Թագաւորին կամքն կատարեսցին յաշխարհին :

Եւ իբրեւ յանձն էառ զամենայն ինչ՝ երթալ զկնի կամաց նորա , գիտաց և ծերն դառնացեալ , եթէ թմբրեալ և ցնորեալ և քակեալ է 'ի հաստատութենէ միաբանելոցն . յոյժ մխիթարեցաւ 'ի միտս իւր արտմեալս , և ած զմտաւ՝ թէ և զամենեսեան այսպէս կարիցեմք որսալ յանգիւտ կորուստն : Եւ իւրոյ հնարագիտութեանն տայր զխոստութիւնն . և այնու ոչ էր անգէտ , թէ նա իւրովի զիւր անձն զատեալ և որոշեալ է 'ի սուրբ եկեղեցւոյն , հեռացեալ և օտարացեալ 'ի սիրոյն Քրիստոսի :

Քանզի մոռացօնք եղեն նմա զալուստ որդւոյն Աստուծոյ , և ոչ յիշեաց զքաղցրութիւն սուրբ աւետարանին . և ոչ 'ի սպառնալեացն զանգիտեաց , և ոչ յաւետիսն մխի-

Թարեցաւ ։ Ուրացաւ զաւազանն՝ որ կղացաւ զնա, և ոչ յիշեաց զընկալուչ սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զնա ։ Անարգեաց զմարմինն պատուական՝ որով սրբեցաւն, և առ ոտն եհար զարիւնն կենդանի՝ որով և քաւեցաւն ՚ի մեղաց ։ Ջնջեաց զգիր որդեգրութեանն, և իւրովք ձեռօք խորտակեաց զհաստատուն կնիք մատանւոյն ։ Ել ՚ի թուոյ երանելեացն, և ապստամբեցոյց ընդ իւր զբազումս ։

Ձեռն արկ կամակորութեամբ և եմուտ յորդեգրութիւն դիւապաշտութեանն, և եղեւ աման չարին, և ելից զնա սատանայ ամենայն խաբամանկութեամբ ։ ՚Ի ձեռն էառ իբրեւ զվահան, և ագաւ զնա իբրեւ զզրահս, և եղեւ իբր զինուոր կատարեալ կամաց նորա ։ Մարտեաւ հնարիւք ընդ իմաստունս, և յայտ խորագիտութեամբ ընդ գի[illegible], յայտնի ընդ անմեղս, և ՚ի ծածուկ ընդ խորհրդականս ․ ձեռն էարկ և եհան զբազումս ՚ի գնդէն Քրիստոսի, և խառնեաց ՚ի գունդս

դիւաց ։ Եւ 'ի բազում յայլ տեղիս դողալար սողեցաւ և եմուտ իբրեւ զօձ 'ի մէջ ամբրացելոցն ․ և խրամ հատեալ յափշտակեաց և էառ և եհան յայսնութեամբ զբազումս յաղատաց և զբազմագոյնս իշխանաց, և զայլ ոմանս յանուանեալ քահանայից ։

Որոց անուանքն են այս գործակցաց նորա ․ իշխանն ուրշտունեաց Արտակ անուն, իշխանն խորխոռունեաց Գադիշոյ անուն, իշխանն վահեւունեաց Գիտ անուն, իշխանն բագրատունեաց Տիրոց անուն, իշխանն ապահունեաց Մանէճ անուն, իշխանն գաբեղենից Արտէն անուն, իշխանն Ակեաց Ընջուղ անուն, իշխանն Ուրծայ Ներսեհ անուն, իշխանն մեւս եւս պալունեաց Վարազշապուհ անուն, սեպուհ մի ամատունեաց Մանէն անուն ․ բազում և այլ ազատ մարդիկ, զոր ոստանիկսն անուանեն յարքունի տանէ ։

Եւ բովանդակ զխւր բոլոր աշխարհն ապստամբեցոյց յուրացու֊

թիւն, ոչ միայն ըստ աշխարհին բազ-
մութեանն, այլ և զբազումս յուխ-
տէ եկեղեցւոյն. մանաւանդ սուտ
երիցամբքն, որով գործէր զչարիսն.
երէց մի Զանգակ անուն, երէց մի
Պետրոս անուն, սարկաւագ մի Սա-
հակ անուն. զորս յղէր առ անմեղ
մարդիկ, խաբէր և պատրէր. սուրբ
աւետարանաւն երդնուլին և ասէ-
ին, եթէ 'ի Թագաւորէն շնորհեա-
ցի ամենեցունց քրիստոնէութիւնդ:
Եւ այսպէս խորամանկութեամբ
հանէին զբազումս 'ի սուրբ միաբա-
նութենէն, ածէին և խառնէին 'ի
գունդս ուրացողացն:

Եւ ժողովեաց զամենայն գայ-
թակղութիւն, և արար գունդ զօ-
րաց բազմաց. գրեաց և եցոյց զբա-
զումս 'ի նոցանէ յականէ յանուանէ
մեծ հազարապետին, և զիւր քա-
ջութիւն արութեանն, մեծապէս
պարծելով՝ որպէս աշակերտեաց 'ի
մոլորութիւն խաբէութեան, և բա-
ժանեալս և երկցեալս երևեցոյց ընդ-
զօրսն Հայոց:

Եւ լսէին այս ամենայն չարիք

յաջողեցան նմա, քակեաց և զմիա֊
բանութիւն աշխարհին Վրաց 'ի
Հայոց, և Աղուանիցն ոչ ետ յա֊
ռաջ խաղալ. և զաշխարհն Աղձ֊
նեաց ըստ նմին իսկ օրինակի յետս
կալաւ: Գրեաց հրովարտակ և աշ֊
խարհին Յունաց, ցուցանելով նո֊
ցա այլ ընդ այլոյ ստութեամբ, առ
այր մի, որոյ Վասակ անուանէր,
յայնց մամիկոնենից, որ կան 'ի ծա֊
ռայութեան Յունաց: Եւ 'ի թը֊
շուառութեան ժամանակին այրն
այն սպարապետ էր տորին Հայոց.
և հաւատարիմ զօրացն Հոռովմոց
'ի սահմանին Պարսից. և արտաքոյ
էր օրինացն Աստուծոյ գործովք իւ֊
րովք: Եդիտ այս Վասակ զայն Վա֊
սակ իւր գործակից 'ի մեծամեծ չա֊
րին, զոր միաբանեցին երկոքեանն:

Գրէր և ցուցանէր հանապազորդ
նա, իբր թէ ամենայն Հայք զկնի
իւր միաբանեցին. և զնոյն գիր մե֊
ծաւ զգուշութեամբ ներքին Վա֊
սակն տայր տանել 'ի Թագաւորա֊
նիստ քաղաքն կայսեր. մինչև ըղ֊
սուրբ եպիսկոպոսացն զմիտն եւս

ուծացոյց 'ի նոցանէ , և զամենայն զօրսն Յունաց յերկրայս արար յուխտէն : Մանաւանդ զի 'ի ձեռն սուտ քահանայիցն պատրէր և խաբէր իբրև Ճշմարիտ մարդովք , աւետարան հանդերձ խաչիւ տայր տանել , և զիւր զամենայն սատանայական ստութիւնն նոքօք ծածկէր : Դնէր զինքն յաստուածպաշտութեան կարգի և զամենայն կողմ ուրացելոցն · առաւել զինքն հաստատէր հաստատուն քան զամենայն զօրսն Հայոց · երդնոյր և հաստատէր , եւս և զամենայն հրամանս թողութեան յարքունուստ ցուցանէր :

Այն էին և կամք Յունաց աշխարհին , լաւէլ զայն ախորժութեամբ · այլ 'ի ձեռն նորա առաւել եւս 'ի նոյն յեղեալ տապալեցան : Սոյնպէս առնէր և ընդ ամենայն կողմանս ամրականաց աշխարհին , 'ի Տմորիսն և 'ի Կորդիսն , յԱրցախ և յԱղուանսն , 'ի Վիրս և յաշխարհն Խաղտեաց · յղէր պնդէր , զի ապնջականութեան ոք արժանի մի' արասցէ :

Եւ ըստ մեծի չարութեան նորա առաւել եւս ժամանակն եբեր նմա զյաջողութիւն իրացն. զի ամենեւին արտաքուստ օգնական ոք ոչ գտաւ գնդին Հայոց, բայց յայնց Հոնաց, որոց բանս եդեալ էր: Սակայն և վասն նոցա կուտեաց զբազում այրուձին Արեաց, արգել և փակեաց զգլուխս ելին նոցա. քանզի ոչ տայր դադար ամենեւին Թագաւորին Պարսից, այլ յղէր և կոչէր զգունդըս բազումս 'ի պահակն Ճորայ, և զՎրաց աշխարհին բովանդակ զումարէր, զզօրսն Լփնաց և զՃղբաց, և զԿասն, զԳաւն և զԳղուարն և զԽրսանն և զՀեՃմատակն, զփասխն և զփոխն և զփիւքօնան և զամենայն զօրսն Թաւասպարանն, զլեռնայինն և զդաշտայինն, և զամենայն ամրակողմն լերանցն: Էր՝ զոր կարասեաւ, մեծաւ պարգեւօք և առատաձեռն բաշխելով զգանձսն արքունի, և էր՝ զոր հրամանաւ Թագաւորին սաստիւ տագնապէր:

Զայս ամենայն իբրեւ արար և կատարեաց ըստ հրամանի Թագա-

ւորին, որ ըստ օրէ գրէր և ցուցանէր մեծ հազարապետին Պարսից, որ զօղեալ և թաքուցեալ էր 'ի քաղաքն փայտակարան։ Համարձակեցաւ այնուհետև և նա ցուցանել զինքն բազում ազգաց․ էր՝ որոց ահ արկանէր, և էր՝ որոց սիրով պարգևս բաշխէր։ Կոչէր առ ինքն զՎասակ, և որք ընդ նմա իշխանքն ամենեքեան․ բազում պարգևս բաշխէր նոցա յարքունուստ, և զօրացն՝ որ 'ի նորա բանի էին։ Տանէր զառաջեաւ և զուրացեալ երիցունսն․ ցուցանէր, հաստատէր և յայտ առնէր, եթէ սոքօք որսացայց զնոսա՝ քակտել 'ի միաբան յուխտէն։ Իսկ հազարապետն իբրև զայն լսէր, յոյժ շնորհակալ լինէր երկոցունցըն, և յոյս առաջի դնէր նոցա․ Եթէ լիցի մեր յաղթութիւն, զայլոց քահանայից կեանս դոցա շնորհեցից, և զմեծ վաստակ դոցա ցուցից թագաւորին։

Նա այսպէս շարժեաց և շփոթեաց զաշխարհն Հայոց, մինչև զբազում եղբարս հարազատս քա-

կեաց 'ի միմեանց. ոչ եթող միաբան զհայր և զորդի, և 'ի մէջ խաղաղութեան արար խռովութիւն։

Եւ անդէն իսկ յիւրում աշխարհին եղբօրորդիք երկու էին նորա 'ի սուրբ ուխտին առաքինութեան. գրեաց և եցոյց վասն նոցա յորքունիս, և էառ իշխանութիւն 'ի վերայ կենաց նոցա, մերժեաց և եհան զնոսա յաշխարհէն, զի մի այլ դարձցին անդրէն։ Հալածեաց և փախոյց զամենայն միայնակեացս աշխարհին, որք հայհոյէին զանդարձ ամբարշտութիւն նորա։ Արար և կատարեաց զամենայն չարիսն ընդդէմ ճշմարտութեանն. և զոր ինչ ոչ գիտէին անօրէն հեթանոսքն՝ ի մտացուցանէր նոցա, և վասն ուխտին քրիստոնէութեան, եթէ որպէս հնարիւք կարասցէ բառնալ յաշխարհէն Հայոց։

Զայս ամենայն չարիս իբրև ետես 'ի նմա Միհրներսեհ, քան յանձն իւր՝ առաւել 'ի նա էր յուսացեալ։ Հարցանէր և ստուգէր, թէ քանի՛ օր կայ 'ի Հայոց աշխարհին 'ի դրն-

դին Վարդանայ ընդ ամենայն բազմութիւնն ։ Իբրեւ լուաւ 'ի նմանէ՝ թէ աւելի քան զվաթսուն հազար են , խնդրէր եւս տեղեկութիւն վասն իւրաքանչիւր անձին քաջութեան , և կամ քանի՛ այն որք լիցեն՝ որ սպառազէնքն լիցեն , և կամ քանի՛ այն որք լիցեն՝ որ մերկ առանց զինու աղեղնաւորք լիցեն . սոյնպէս և վասն վահանաւոր հետեւակացն ։

Եւ իբրեւ լուաւ զթիւ համարոյ բազմութեանն , առաւել եւս փութացաւ ուսանել՝ թէ քանի՛ք լիցեն պարագլուխք քաջ նահատակացն , զի երկս ընդ միոյ պատրաստեսցէ առ մի մի 'ի նոցանէ . թող զայլ ամենայն ։ Այլ և դրօշից անգամ իւրաքանչիւրոց տեղեկանայր 'ի նմանէ . և թէ քանի՛ գունդ զօրան բաժանիցեն , և ո՛ր որք 'ի նոցանէ առաջորք լինիցին , և ո՛ր զօրագլուխ յորմէ կողմանէ յուսալ մտանիցէ , և զինչ անուանք՝ իւրաքանչիւր համհարզ անցանիցեն , և քանի՛ փողահարք 'ի մէջ գնդին ձայնիցեն ։ Ղակի՞ն գործիցեն արդեւք , եթէ առ-

ձակ բանակեցեն . Ճակատ առ ճա֊
կատ գործիցեն , եթէ համագունդ
ընդ մի տեղի դրդիցեն ։ Ո՛րք 'ի նո֊
ցանէ յերկբայս կայցէ , և կամ ո՛
րք 'ի նոցանէ զանձն 'ի մահ դնելով
գուն գործիցէ ։

Եւ իբրեւ զայս ամենայն տեղե֊
կացեալ 'ի նմանէ , կոչէր զամենայն
զօրագլխեանն , պատուէր հրամա֊
նի տայր ամենեցուն յանդիմանի նո֊
րա , զի խրատու նորա լուիցեն ա֊
մենեքեան ։ Եւ զամենայն զօրսն զօ֊
րագլխօքն համդերձ յանձն առնէր
առն միում յաւագացն , որում ա֊
նուն էր Մուշկան Նիւսալաւուրտ ։

Եւ ինքն խաղայր անդրէն գնայր
յերկիրն արեւելից . և յանդիմանի ե֊
ղեալ մեծի թագաւորին , պատմէր
զամենայն անցս իրացն , զիւր հնա֊
րաւոր իմաստութիւնն և զվ֊աստա֊
կայ խաբեբայ պատրանան հայթայ֊
թանացն . որպէս զառաջինն զիւր
զամբարշտութիւնն կամեցաւ ծած֊
կել այնու՝ զի քակեալ երկպառա֊
կեաց զգունդն Հայոց ։ Իբրեւ լուաւ
զայս ամենայն թագաւորն 'ի բերա֊

նոյ մեծ հազարապետին, դառնացաւ յանձն իւր, և ասէ անսուտ երդմամբ. Եթէ ապրեսցի անօրէնն այն 'ի մեծ պատերազմէն, մեծաւ անարգանօք տամ ըմպել նմա զբաժակն դառնութեան մահու ։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

Յարձակումն արեւելեայց:

Մեծ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր. և այնպէս աներկեւղս առնէ զմարդիկ, իբրեւ զանմարմին զօրս հրեշտակաց. որպէս անդստին իսկզբանէ է տեսանել զբազումս բազում անգամ 'ի բազում տեղիս: Մարդիկ, որ սիրովն Աստուծոյ իբրեւ զինուվառեալք էին, ոչ ինչ խնայեցին զանդխտելով իբրեւ զանարի, գոլով վատասիրոյք, կամ 'ի մահ անձանց, կամ յափշտակութիւն ընչից, կամ 'ի խողխողումն սիրելեաց, կամ 'ի գերութիւն ընտանեաց, ելանել 'ի հայրենի երկրէն և անկանել 'ի ստրկութիւն յօտարութեան. առ ոչինչ համարեցան զայս ամենայն անցս չարչարանաց. այլ մի-

այն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ, զի 'ի նմանէ միայն մի' դերի ելցէ. և ամենայն երևելի մեծութեանս զնա բաւական համարեցան՝ ընտրեալ 'ի միտս իւրեանց: Եւ զուրացութիւնն մեռելութիւն վարկանէին, և զմահ վասն Աստուծոյ անանց կենդանութիւն, և ծառայել յերկրի՝ ազատութիւն կենաց իւրեանց, և ընկենուլ զանձինս յօտարութիւն՝ ընդ Աստուծոյ գիտակից: Որպէս յայտ ժամանակի տեսաք աչօք մերովք, զի զնոյն նահատակութիւն նահատակեցաւ և աշխարհս Հայոց:

Քանզի իբրև ետես մեծն Վարդան զերկպառակութիւն աշխարհին իւրոյ, ոչ ինչ թերահաւատութեամբ զանգիտեաց: Թէպէտ և ստուգեալ գիտաց զբազմաց այլոց եւս զերկմտութիւն, որ դեռ եւս ընդ նմա միաբանեալք էին, քաջալերեցաւ յանձն իւր և քաջալերեաց զզօրսն իւր. քանզի ինքն իսկ բռնացեալ ունէր զթագաւորանիստ տեղեան միաբանութեամբ նախարարացն, որ ոչ քակեցան 'ի սուրբ ուխ-

տէն ։ Հրաման տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք, փոխանակ յետս կացելոցն՝ որ եղեն զհետ իշխանին Սիւնեաց, զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղբարցն որդիս 'ի տեղի նոցա մատուցանէր, և զիւրաքանչիւր զօրս տայր նոցա, զի դեռ ևս ինքն ունէր զամենայն աշխարհն ։

Եւ փութով ամենեքեան 'ի տեղի պատերազմին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք և ամենայն պատրաստութեամբ, նոքա և որ բունքն հաստատուն կացեալ էին 'ի տեղւոջն, Ներշապուհ Արծրունի, և Խորէն Խորխոռունի, և ինքն Սպարապետն, և Արտակ Պալունի, և Վահան Ամատունի, և Գունդն Վահեւունեաց, և Թաթուլ Դիմաքսեան, և Արշաւիր Արշարունի, և Շմաւոն Անձաւացի, և Տաճատ Գնթունի, և Ատոմ Գնունի, և Խորոմ Գաբեղեան, և Կարէն Սահառունի, և Հմայեակ Դիմաքսեան, և մեւս եւս այլ Գազրիկ Դիմաքսեան, և Ներսեհ Քաջբերունի, և

փառաման մանդակունի, և Արսէն
ընձայացի, և Այրուկ սլկունի, և
Վրէն տաշրացի, և Ապրսամ արծ֊
րունեացն, և Շահ ախոռապետն
արքունի, և Խուրս սրուանձտեաց,
և քողեանքն և ակէացիքն և որդ֊
պատուիքն և զօրքն ուրշտունեաց
և ամենայն գործակալքն արքունի
իւրաքանչիւր զօրօքն հանդերձ :

Սոքա ամենեքեան համագունդք
հասանէին 'ի գործ պատերազմին 'ի
դաշտն Արտազու, և լինէր հան֊
դէս համարուն վաթսուն և վեց
հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հե֊
տեւակ : Եկին ընդ նոսա սուրբքն
Յովսէփ և Ղեւոնդ երէց, և բա֊
զում և այլ քահանայք, և եւս
բազմադոյն պաշտօնեայք : Քանզի
ոչ ինչ զանգիտեցին և նոքա գալ
ընդ նոսա 'ի գործ պատերազմին .
զի ոչ եթէ մարմնական համարէին
զկռիւն, այլ հոգեւոր առաքինու֊
թեամբ ցանկային մահակից լինել
քաջ նահատակացն :

Սկսաւ սպարապետն խօսել միա֊
բանութեամբ նախարարացն ընդ

զօրան և ասէ · 'ի բազում պատերազմունս մտեալ է իմ, և ձեր ընդ խս · է ուրեք՝ զի քաջապէս յաղթեցաք թշնամեացն, և է ուրեք՝ զի նոքա մեզ յաղթեցին · և բազում այն է՝ որ յաղթող գտեալ եմք և ոչ յաղթեալք ։ Նա միանգամայն այն ամենայն էին մարմնոյ պարծանք · քանզի հրամանաւ անցաւոր թագաւորին մարտնչէաք ։ Որ փախչէր, վատանուն յաշխարհի երեւէր, և անողորմ մահ 'ի նմանէ գտանէր · իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատչէր, քաջ անուն ազգի ժառանգէր, և պարգեւս մեծամեծս յանցաւոր և 'ի մահկանացու թագաւորէն ընդունէր ։ Նա մեք իսկ աւասիկ յիւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէրս և սպիս բազումս · և բազում այն քաջութիւն լիցի, վասն որոյ առեալ լիցի և պարգեւս մեծամեծս ։ Անարգ և անօգուտ զքաջութիւնս համարիմ, և առ ոչինչ զպարգեւսն զբազումս · վասն զի ամենեքեան խափանելոց են ։ Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հրամա֊

նաստուլին զայն արուԹիւնս կատարեալք, որչափ ևս առաւել վասն անմահ Թագաւորին մերոյ, որ տէրն է կենդանեաց և մեռելոց, և դատելոց է զամենայն մարդ ըստ գործոց իւրոց: Ապաքէն եԹէ կարի շատ յառաջ մատուցեալ ծերացայց, սակայն եղանելոց եմք 'ի մարմնոյ աստի, զի մնացուք առ Աստուած կենդանի, որ ոչ ևս եղանիցեմք 'ի նմանէ:

Արդ աղաչեմ զձեզ, ով քաջ նիզակակիցք իմ, մանաւանդ զի բազումք 'ի ձէնջ լաւագոյնք էք քան զիս արուԹեամբ, և դահու 'ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն. բայց յորժամ ձերով կամօք և յօժարուԹեամբ առաջնորդ և զօրագլուխ ձեզ կացուցէք, հեշտ և բաղձալի Թուեսցին բանք իմ 'ի լսելիս մեծամեծաց և փոքունց: Մի' երկուցեալ զանգիտեսցուք 'ի բազմուԹենէ հեԹանոսացն, և մի' յահագին սրոյ առն մահկանացուի զԹիկունս դարձուսցուք. զի եԹէ տացէ Տէր յաղԹուԹիւն 'ի ձեռս մեր, սատակես-

ցուք զզօրութիւն նոցա, զի բարձրասցի կողմն ճշմարտութեանն. և եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սրրտիւ. բայց միայն յարութիւնս քաջութեան՝ վատութիւն մի՛ խառնեսցուք:

Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշելով զիմ՛ և զոմանց 'ի ձէնջ, 'ի ժամանակին՝ զի զանօրէն իշխանն խաբեցաք, պատրեցաք իբրև զմանուկ մի տղայ անպիտան. իբր այն եթէ 'ի վերինն երեւս զկամս նորա ամբարշտութեանն կատարեցաք. բայց 'ի ծածուկ զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, որպէս անքակ կացեալ եմք 'ի նմանէ: Զոր և դուք ինքնին իսկ գիտէք, վասն սիրելեաց մերոց՝ որ 'ի մեծի նեղութեան էին, հնարս խնդրեցաք վասն յանդորր հանելոյ. զի նոքօք հանդերձ մարտ եդեալ կռուեսցուք ընդ անօրէն իշխանին վասն հայրենի աստուածատուր օրինացն: Եւ իբրև նոցա ոչ ինչ կարացաք օգնել, անհնար լիցի

այս՝ եթէ վասն մարմնաւոր սիրոյ զԱստուած ընդ մարդկան փոխանակիցեմք ։

Իսկ արդ յերկուս և յերիս կուսս Տէր ինքնին մեծաւ զօրութեամբ օգնեաց մեզ . որպէս զի զանուն քաջութեան ժառանգեցաք, և զզօրսն արքունի չարաչար հարաք, և զմոգսըն անողորմ սատակեցաք, և զպըղծութիւն կռապաշտութեանն 'ի տեղեաց տեղեաց սրբեցաք, զանօրէն հրաման թագաւորին եղծաք ապականեցաք, զխռովութիւն ծովուն ցածուցաք, լեառնացեալ ալիքն դաշտացան, բարձրադէզ փրփուրն ըսպառեցաւ, գազանացեալ սրտմտութիւնն դադարեաց ։ Որ 'ի վերայ ամպոց որոտայր, նկուն եղեալ՝ քան զստորական բնութիւնն 'ի վայր գտաւ ընդ մեզ խօսելով ։ Որ բանիւ հրամանաւ կամէր կատարել զչարութիւնն իւր 'ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ, արդ աղեղամբ և նիզակաւ և սրով կռուի ։ Որ իբրեւ զհանդերձ կարծէր ունել մեզ զքրիստոնէութիւնն, արդ իբրեւ զգոյն 'ի մար-

մոյ՝ չկարէ շրջել. Թերեւս և ոչ այլ կարասցէ մինչեւ 'ի կատարած ։ Քանզի հիմունք սորա հաստատութեամբ եդեալ են 'ի վերայ վիմին անշարժութեան, ոչ 'ի վերայ երկրի, այլ 'ի վեր յերկինս, ուր ոչ անձրեւք իջանեն և ոչ հողմք շնչեն և ոչ հեղեղս յարուցանեն ։ Եւ մեք թէպէտ և մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատով յերկինս եմք շինեալ. ուր ոչ ոք կարէ հասանել յանձեռագործ շինուածն Քրիստոսի ։

Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրագլուխն մեր, որ ոչ երբէք մոռասցի զգործս նահատակութեան ձերոյ ։ Ո՛վ քաջք, մեզ այս մեծապէս է՝ զոր կատարեաց Աստուած 'ի ձեռն մերոյ բնութեանս, յորում և զօրութիւնն Աստուծոյ մեծապէս երեւի ։ Զի եթէ զայլս կատարելով 'ի վերայ աստուածային օրէնացն՝ պարծանս անձանց ժառանգեցաք, և զքաջ անուն ազգատոհմին մերոյ թողաք եկեղեցւոյ, և վարձուց ակնկալութիւն 'ի Տեառնէ է, որ պահի իւրաքանչիւր ումեք 'ի

մէնջ ըստ սրտին յօժարութեան և ըստ գործոց առաջնորդութեան, որչափ ես առաւել եթէ մեք մեռանիցիմք 'ի վերայ մեծի վկայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում և երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ գոյր հնար ։ Եւ զի այս պարգեւք ոչ ամենեցուն է անկ, այլ որում պատրաստի 'ի բարերար Տեառնէն, և մեզ այս ոչ եթէ յարդար գործոց ինչ պատահեաց, այլ յաննախանձ պարգեւատուէն · որպէս և ասէ իսկ 'ի սուրբ կտակարանին · Ուր առաւել եղեն մեղքն, անդէն առաւելան շնորհքն Աստուծոյ ։

Եւ մեզ կարի քաջ 'ի դէպ եղանէ հրաման պատասխանւոյս այսորիկ · որպէս և առաւելապէս երեւեցաք մարդկան ամբարշտեալք, կրկին առաւելապէս երեւեսցուք արդարացեալք մարդկան և հրեշտակաց և հօրն ամենեցուն ։ Զի որ օր լուան ապաքէն զմէնջ մարդիկ 'ի գործ ամբարշտութեանն, արտասուս բազում հեղան 'ի սուրբ եկե-

ղեցուօղն, և եւս բազմադոյն 'ի մէջ սիրելեացն մերոց ։ Նա և ընկերք մեր սրով սրտմտեալ սպառնային մեզ, և մահ դառնութեան 'ի վերայ հասուցանել կամէին ․ և ծառայքն մեր սարսուցեալ փախչէին 'ի մէնջ ։ Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբս 'ի բերան առեալ անդադար աշխարէին զմեզ, և անգիտութեամբ հայհոյութիւնս բազումս խօսէին զմէնջ ։ Եւ որ մեծն քան զամենայն ասացից ․ ոչ միայն մարդիկ յերկրի, այլ և հրեշտակք յերկնից զերեսս իւրեանց դարձուցին 'ի մէնջ, զի մի՛ տխուր դիմօք հայեսցին 'ի մեզ ։

Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զամենայն զկեղտ անուն 'ի մէնջ 'ի բաց բարձցուք ։ Յայնժամ իբրեւ զթախծեալ սգաւոր՝ յոգի և մարմին էաք տրտմեալք, այսօր զուարթացեալ և զգաստացեալք յերկուսեան առ հասարակ եմք ըղջացեալք ․ քանզի և զՏէրն բարերար

ընդ մեզ տեսանեմք յառաջնորդութիւն․ չէ մեր մարդ զօրավար, այլ զօրագլուխն ամենայն մարտիրոսաց։ Երկեւղ թերահաւատութեան է նշանակ․ զթերահաւատութիւն մեք 'ի մէնջ վաղ մերժեցաք, ընդ նմին և երկեւղն փախիցէ 'ի մտաց և 'ի խորհրդոց մերոց։

Զայս ամենայն առաքինի զօրավարն խօսեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն․ դարձեալ և զմի մի 'ի նոցանէ քաջալերէր 'ի ծածուկ և սրտապնդէր, և զամենայն պակասութիւն աղքատութեան լնոյր։ Որոյ ոչ ինչ գոյր զօրականին, յանձնէ և յընկերաց մատուցանէր․ որոյ զէն չէր, զէն պատրաստէր․ և որում հանդերձ պակաս էր, հանդերձ զգեցուցանէր, և որում երիւար՝ երիւար տայր։ Եւ առատ ոսկւօք ուրախ առնէր զամենեսեան, և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն։ Եւ ըստ պատերազմական կարգին զքաջ արանց զյիշատակարանս հանապազ երկրորդէր առաջի նոցա․ զի և ինքն իսկ տեղեակ էր

'ի մանկութենէ իւրմէ սուրբ կտակարանաց ։ Զոր և 'ի ձեռն առեալ զքաջ նկարագիրն մակաբայեցւոցն ընթեռնոյր 'ի լսելիս ամենեցուն . և յորդառատ բանիւք զեւր իրացն իմացուցանէր նոցա , որպէս մարտուցեալ կռուեցան 'ի վերայ աստուածատուր օրինացն ընդդէմ թագաւորին անտիոքացւոց ։ Զի թէպէտ և 'ի նմին կատարեցան մահուամբ , սակայն անուն քաջութեան եկաց մինչեւ ցայսօր ժամանակի , ոչ միայն յերկրի , այլ և անմուաց յերկինս ։ Նա և զայն յուշ առնէր զօրականին , որպէս ազգատոհմն Մատաթեայ քակտեալ բաժանեցան 'ի միութենէ նորա , դարձան 'ի հրաման թագաւորին , շինեցին մեհեանս , մատուցին զոհս պղծութեան , խոտորեցան յԱստուծոյ , և ընկալան զպատիժս պատուհասի մահուան 'ի սուրբ միաբանելոցն ։ Իսկ Մատաթի և որք ընդ նմայն էին՝ ոչ ինչ լքեալ թուլացան , այլ եւս առաւելապէս պնդեցան , և ձեռնամուխ եղեն 'ի գործ

պատերազմին բազում ժամանակս ։ Զայս ասէր, և անդէն 'ի դաշտին զտեղի առեալ՝ զզօրսն զետեղէր, և յամենայն կողմանց տակաւ զայրուձին կազմէր ։

Իսկ յետ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր գայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբն ․ և եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց 'ի Հէր և 'ի Զարաւանդ գաւառ ։ Եւ անդէն 'ի գաւառին զտեղի առեալ նորա, բանակ բոլորէր, փոս հատանէր, պատնէշ կանգնէր, չերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր իբրև զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ ։ Գունդ բազում հատանէր 'ի զօրաց նորա, ասպատակաւ արշաւէր, յաւարի առնուլ կամէր զգաւառս բազումս ։

Զայն իբրև լուան զօրքն Հայոց, սեպուհ մի յազգէն ամատունեաց, Առանձար անուն, ընտրեցին յամենայն զօրականէն լի իմաստութեամբ և քաջութեամբ ։ Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք երկու, հար սատակեաց զբազմութիւն գնդին, և ըղ-

մնացեալսն 'ի նոցանէ անդրէն փախստական 'ի բանակն արկանէր ։ Եւ ինքն ողջանդամ այսրէն դառնայր , և լինէր տօն ուրախութեան մեծ յաւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց ։

Դարձեալ միւսանգամ ուրացեալն Վասակ անդրէն 'ի հնարս հայթայթանաց մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեանն իւրոյ . շըրջեցաւ 'ի ձեռն սուտ երիցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք , նոքօք հրամանաւ արքունի 'ի պատգամաւորութիւն խօսէր , և երդմամբ հաստատէր զքրիստոնէութիւնն անդրէն ունել ։ Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝ ոչ կարաց զմիաբանութիւնն քակել , մանաւանդ ըզսուրբ ուխտ եկեղեցւոյն , որ ոչ էր հեռացեալ 'ի զօրականէն ։ Որպէս երանելի երէցն Ղեւոնդ հրաման առեալ 'ի սուրբ ընկերացն՝ 'ի մեծէն Յովսեփայ և յամենայն մեծամեծացն , 'ի քահանայիցն և 'ի զօրագլխացն , երաց զբերան իւր և աւէ բարձր բարբառով առաջի հրեշտակացն .

Յիշեցէք ամենեքեան զհարսն զառաջինս, որ յառաջ քան զծագումն որդւոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս ։ Քանզի իբրեւ մերժեաց և ընկէց զմեզ չարն յաստուածային տեղւոյն, գտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ դատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ 'ի կամս ազատութեան մերոյ գործեցաք զանարժանս, և զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք 'ի վերայ մեր 'ի ցասումն բարկութեան, և զողորմած դատաւորն յուզեցաք վրէժ առնուլ անաչառութեամբ յարարածոցս. մինչև հրաման առեալ երկնային ծովուն հեղուլ 'ի վերայ ցամաքիս, և հաստատուն յատակք երկրիս ծակոտեալ՝ ընդդէմ զհակառակին գործեցին ։ Վերինք և ներքինք եղեն մեզ գործիք տանջանաց՝ առանց բարեխօսի վրէժ առնուլ յանցանաց մերոց ։

Ապաքէն արդարն Նոյ միայն գտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զսրտմտութիւն բարկութեան տէրունեան ցասմանն,

և եղև սկիզբն առաջարկութեան առ աճումն բազմութեան մարդ-կային ազգիս ։ Դարձեալ և Աբրա-համ'ի փորձութեանն իւրում գը-տաւ առաքինի , և ընկալեալ պար-գևսն յԱստուծոյ ինքեան ձեռօք փոխ անդրէն նմին մատուցանէր · վասն այսորիկ և յաւակս ընկալաւ զնա Աստուած , զի 'ի նմա տպաւո-րեալ տեսանէր զաներեւոյթ գա-լուստ որդւոյն Աստուծոյ , և զըմ-բռնումն անըմբռնելւոյն և զլենումն անմահին , որ իւրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութիւն մա-հու ։ Եւ եթէ մահուամբ մահ մե-ռանի , մի' երկիցուք մահակիցք լի-նել Քրիստոսի · զի ընդ որում մեք մեռանիմք , ընդ նմին և կենդանա-նամք ։

Յիշեցէք , առաքինիք , զՄեծն Մովսէս , որ մինչ չև հասեալ էր յարութեան հասակն՝ խորհուրդ-ուրբ նահատակութեանն 'ի տիս տղայութեանն երեւէր նմա · և տուն Թագաւորին եգիպտացւոց 'ի ծա-ռայութիւն մտանէր նմա , և ա-

կամաց դայեկութեամբ սնուցանէր զնա ․ և 'ի ժամ փրկելոյ զժողովուրդն 'ի նեղութենէն , միջնորդ եղեւ երկնի և երկրի , միանգամայն և աստուած անուանեցաւ 'ի վերայ եգիպտացւոցն ։ Քանզի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրացեալ , անձամբ իւրով վրէժ առնոյր յեգիպտացւոցն ․ իսկ ուր աստուածային յայտնութիւնն 'ի վերայ նորա լինէր , 'ի ձեռն գաւազանին գործէր զմեծամեծ սքանչելիսն ։ Եւ վասն սուրբ նախանձուն՝ զոր ունէր , եհար զեգիպտացին և ընդաւազեաց ․ վասն որոյ զմեծ անուն դնէր նմա , և առաջնորդ ժողովրդեանն զնա կացուցանէր ։ Եւ բազում այն է , որ հեզմամբ արեամբն արդարացաւ , և անուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարգարէս ․ ոչ միայն զարտաքին թշնամին կոտորելով , այլ զազգատոհմն , որ փոխանակեցին զԱստուած ընդ որթուն յանապատին ։

Եւ եթէ նա 'ի հեռուստ այնպիսի վրէժ խնդրէր գալստեան որդւոյն Աստուծոյ , մեք որ ականատեսք ե֊

զայք, և մեծամեծ վայելեցաք յերկնաւոր պարգևսն շնորհաց նորա, եւս առաւել պարտիմք վրէժխնդիր լինել մօտակայ Ճշմարտութեանս։ Որ եդ մահուամբ զանձն իւր 'ի վերայ մեղաց մերոց, արդարացոյց ըզմեզ յանհնարին դատապարտութենէն, դիցուք և մեք զանձինս մեր մահուամբ 'ի վերայ անմահ զօրութեանն, զի մի՛ նուաղք քան զվրէժխնդիրսն դատանիցիմք։

Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փենեհեզ, որ սպանմամբ երարձ զպըղծութիւնն 'ի ժամ' պատերազմին, և ազգէ յազգ երդմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն։ Մի՛ մոռանայք և զսուրբ մարգարէն զԵղիաս, որ ոչ կարէր հանդարտել հայել 'ի կռապաշտութիւնն Աքաբու. և արդար նախանձուն իւրոյ զութ հարիւրսն ինքեան ձեռօքս սատակեաց, և զերկուս յիսունսն անշէջ հրոյն մատուցանէր լուցկիս. և զաստուածային վրէժն խնդրելով՝ անըմբռնելի և ահագին կառօքն յերկրէ 'ի յերկինս վերացաւ։

Դուք՝ եւս մեծի մասին վիճակի հա-
սեալ էք • զի ոչ եւս կառք առա-
քին ձեզ 'ի վերացումն, այլ ինքնին
Տէրն կառաց և երկնաւորաց հզօր զօ-
րութեամբ և սրբովք հրեշտակօք
ընդ առաջ եկեալ՝ ձեզ իւրաքան-
չիւր թեւս բուսուցանէ, զի նորա
ուղեկիցք լինիցիք և նմին քաղա-
քակիցք ։

Եւ այլ զինչ եւս երկրորդեցից
առաջի ձերոյ քաջ նահատակու-
թեանդ, զի քան զիս տեղեկագոյնք
և հմուտք էք սուրբ կտակարանացն ։
Դաւիթ 'ի մանկութեան ժամանա-
կին քարիւ կործանեաց զմեծ բլուրն
մսեղէն, և ոչ ինչ զանգիտեաց յա-
հագին սրոյ հսկային • ցրուեաց ըզ-
գունդս այլազգեացն, և ապրեցոյց
զզօրսն 'ի մահուանէ, և զժողո-
վուրդսն 'ի գերութենէ • եղեւ անդ-
րանիկ թագաւորացն Իսրայէլի, և
անուանեցաւ հայր որդւոյն Աստու-
ծոյ ։ Նա անուանեցաւ առ 'ի պէտս
ժամանակին, և դուք ճշմարիտ ծը-
նեալք 'ի սուրբ Հոգւոյն որդիք էք
Աստուծոյ և ժառանգակիցք Քրիս-

տոսի ։ Մի՛ ոք զձեր բաժինն 'ի ձենջ հատանիցէ, և զձեզ օտար խորթս արարեալ՝ տարաբաժին հանիցէ ։

Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զառաջինսն Իսրայէլի, զՅեսու զԳէդէոն զԵփթայեա և զայլս ամենեսեան ։ Որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հարին կոտորեցին զզօրսն հեթանոսաց, և սրբեցին զերկիրն 'ի պիղծ կռապաշտութենէն ։ Եւ վասն հաւատոյն արդարագործութեանն, որ ոչ ինչ երկմտեցին 'ի խորհուրդս իւրեանց, արեգակն և լուսինն առանց ականջաց լուան և կատարեցին զբան հրամանի նոցա . ծով և գետք ճանապարհ գործեցին առաջի նոցա ըստ ոչ սովորութեան ։ Եւ բարձրացեալ պարիսպք քաղաքին Երիքովի ձայնիւ լոկով անկեալ կործանեցաւ ։ Եւ այլքն ամենայն՝ որ ըստ հաւատոյ քաջութիւնս կատարեցին 'ի դարս իւրաքանչիւր, գովեցան 'ի մարդկանէ և արդարացան յԱստուծոյ ։

Այսպէս նոյն Տէր է իսկզբանէ և մինչեւ ցայսօր և առ յապա, և

յաւիտենից յաւիտեանս, և անդր քան զամենայն յաւիտեանս ։ Ոչ նորոգի, զի ոչ հնանայ. ոչ մանկանայ, զի ոչ ծերանայ. ոչ փոփոխի անյեղեղուկ բնութիւնն Աստուծոյ. որպէս և ինքն ասէր բերանով սուրբ մարգարէիցն. Ես եմ, ես եմ, նոյն եմ իսկզբանէ մինչև յաւիտեան. ոչ տամ զփառս իմ այլում, և ոչ զքաջութիւնս իմ դրօշելոց ։

Զայս գիտելով, եղբարք, մի՛ թուլութեամբ լքանիցիմք, այլ պնդութեամբ սրտիւ և հաստատուն հաւատովք կամակար յարձակեսցուք 'ի վերայ թշնամեացն, որ յարուցեալ գան 'ի վերայ մեր ։ Մեր յոյսն մեզ կրկին երեւի. եթէ մեռանիմք՝ կեանք, և եթէ մեռուցանեմք՝ մեզ նոյն կեանք առաջի կան ։ Յիշեսցուք զբանն Առաքելոյ, որ ասէ, թէ փոխանակ ուրախութեան՝ որ նմա առաջի կայր, յանձն էառ զհամբերութիւն մահու, և մահու խաչի. վասն այսորիկ և Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց, և ետ նմա անուն՝ որ 'ի վեր է քան զամենայն ա-

նուն. զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց և երկրաւորաց և սանդարամետականաց:

Եւ քանզի որ Ճշմարտութեամբ միացեալ է ընդ որդւոյն Աստուծոյ, հոգւոյն աչօք տեսանէ զաներեւոյթ յստակ լոյսն Ճառագայթից իմանալի արեգականն, որ յամենայն ժամ՝ և յամենայն օր դեր 'ի վերոյ ծագեալ երեւի ամենեցուն. և սրբատեսիլ և սրբահայեացս անպղտոր յստակութեամբ ձգտեցուցանէ զհայեցուածս, և Թափանցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոյց տեսիլն մերձեցուցանէ, և կորովութեամբ կշռէ զերկրպագութիւն զերից հաստուածոցն միաւոր զօրութեանն: Եւ արդ որ ընդ Աստուծոյ աստիճանին ոտնկոխ եղեալ իցեն, և բարձրութեամբ յարքունին հասեալ, և զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է՝ որ ժառանգէ զանանց ուրախութիւնն և զանտրտմական մխիթարութիւնն:

Մի՛, տեարք իմ պատուականք, յետ այսչափ 'ի բարձունս վերանալոյ, այսրէն յերկիր անկեալ թաւալեցիմք, այլ տեղի առեալ անդրէն 'ի բարձրութեանն հաստատեսցուք: Թէպէտ և հայեսցուք 'ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսա լի ամենայն ապականութեամբ և անսուրբ պղծութեամբք: Քանզի զի՞նչ աղէտք տարակուսի են, որ ոչ գործին յերկրայինս ախտաբերս. Թշուառութիւնք աղքատաց և անթիւ չարչարանք նոցուն, աղցաւոր ծանրութիւնք հարկահանաց, զրուանք և կոփանք 'ի բռնաւոր ընկերակցաց, քաղց և ծարաւ բատկարօտութեան բնութեանս: Սառնամանիք ձմերայնոյ և խորշակք ամարայնոյ, հիւանդութիւնք տարաժամք և ախտք մահաբերք հանապազ տանջեն զմարդիկ. երկեւղ արտաքնոց, և արհաւիրք 'ի ներքնոց անդադար 'ի վերայ հասանեն. յանկարծ մահու յառաջ քան զժամանակն, և ոչ գտանեն. և բազումք են՝ որ փորեն և խնդրեն, և

խնդալից լինին յորժամ գտանեն : Իսկ որ թուին մեզ, եթէ յաջողեալ լիցեն 'ի մեծութեան և փափկանան ուրախութեամբ 'ի պակասելի կեանս, մեծամտեալ հպարտանան յանցաւոր մասունս աշխարհիս, նոքա են՝ որ կուրացեալ են 'ի ճշմարիտ կենացն : Իսկ արդ զինչ այն չարիք լիցեն՝ որ 'ի նոսա ոչ գործիցին . ընդ մեծութիւն խառնեալ է յափշտակութիւն ընչից աղքատաց, ընդ սուրբ ամուսնութիւնն՝ գէճ պղծութիւն : Յորս վայելեն ընտրութեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իբրև Աստուծոյ մատուցանեն, մոլորեալք 'ի ճշմարիտ կենացն :

Ո՞չ ահա ամենայն աշխարհս արարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն . և զոր նոքայն պաշտեն և պատուեն՝ ապաքէն 'ի սմին նիւթոյ է մասն . իսկ արդ մասունքն մասանց կան 'ի ծառայութիւն : Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ և ամենայն մասունքն ընդ նմին ապականին :

նա և 'ի մասանց անտի՝ պարտ է թէ
և ընտրութիւնք երեւեսցին. իսկ
արդ որ լաւ է՝ յայտնի է ամենե-
ցուն, և որ գիտէն իմանալ՝ նա է
ընտիր 'ի մասանցն: Ապա թէ այդ-
պէս է, քան զամենայն պաշ-
տամունս հեթանոսաց, որում եր-
կիր պագանեն, երկրպագուքն են
առաւելեալք քան զանբան տարեր-
ացն, որոց չարաչար կան 'ի ծառայ-
ութեան. և զէն Աստուած՝ որ 'ի
մարդ կերպարանեցաւ՝ չպաշտեն,
այլ արարածոց տանին երկրպագու-
թիւն. որոց մեղաց չիք քաւութիւն
յարդար ատենին:

Օ՛ն անդր 'ի բաց թողցուք զխա-
ւարային խորհուրդս մոլորելոցն.
եղկելիս և ողորմելիս քան զամենայն
մարդիկ զնոսա համարեսցուք. մա-
նաւանդ զի կամօք են կուրացեալք
և ոչ 'ի հարկէ, և ոչ երբէք գտցեն
զՃանապարհն Ճշմարտութեան:
Այլ մեր բացահայեաց աչօք տե-
սեալ զլոյսն երկնաւոր, մի' պատա-
հեսցէ մեզ խաւարն արտաքին: Զի
դիք էին 'ի խաւարի, եկն առ նոսա

լոյսն Ճշմարիտ. կուրացեալք վրիպեցան 'ի կենացն, իսկ որք ընկալայքդ հաւատովք՝ որդիք էք և ոչ օտարախորթք, սիրելիք և ոչ թշնամիք, բաժանորդք և ժառանգորդք վերին իմանալի քաղաքին:

Նոյն է առաջնորդ փրկութեան մերոյ. սա քաջութեամբ նահատակեցաւ, և զնոյն ուսոյց ամենայն նիզակակից գործակցաց իւրոց Առաքելոց. յորմէ և դուք էք այսօր կրկին երեւեալք, օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ աներեւոյթ թշնամւոյն, պատենազէն զրահիւք դէմ ընդ դէմ ընկերակից սատանայական գործոյն: Նա եթէ այսպէս և եթէ այնպէս, զերկոսեան կողմանն 'ի պարտութիւն մատնէք, որպէս և Տէրն ինքնին արար աշխարհի. թուեցաւ թէ մեռաւ, այլ նա յայնժամ տարաւ զկատարեալ նահատակ առաքինութեանն. զխոյեանն ընկէց, զպատերազմն եհար, զթշնամին ցրուեաց, զաւարն ժողովեաց, զգերիսն դարձոյց, զպարգեւսն բաշխեաց ամենայն մի-

ընկերաց իւրոց 'ի ձեռն իւրաքանչիւր
առաքինութեանց ։

Գիտէք դուք ամենեքեան, յա֊
ռաջ ժամանակաւ հասեալ ձեր 'ի
գործ պատերազմի, թէպէտ և էր
ձեր սովորութիւն՝ քահանայից հա֊
նապազորդել 'ի մէջ բանակին, 'ի
ժամ ճակատուցն յանձնեալ ձեզ
'ի նոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տե֊
ղւոջ ուրեք թողուլք զնոսա. իսկ
այսօր եպիսկոպոսք և երիցունք և
սարկաւագունք, սաղմոսերգողք և
գրակարդացք իւրաքանչիւր կար֊
գեալ կանոնաւ՝ իբր վառեալք զի֊
նու և պատրաստեալք 'ի պատե֊
րազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել
հարկանել զթշնամին ճշմարտու֊
թեան ։ Եւ եթէ մեռանել եւս հա֊
սանէ 'ի նոցանէ, սակայն և յայն֊
մանէ ոչ են զանգիտելոց. քանզի
լաւագոյն զմեռանելն կամին քան
զմեռուցանելն ։ Որպէս զի կրկին
աչս ստացեալ ունիցին. հաւատոյ
աչօք զքարկոծանս մարգարէիցն
տեսանեն, և մարմնոյ աչօք զքաջու֊
թիւն ձերոյ նահատակութեանդ ։

Մանաւանդ թէ 'ի ձէնջ զերկուեան իսկ տեսանեմք • քանզի և դուք իսկ տեսանէք զչարչարանս սուրբ Առաքելոցն և զսպանմունս զամենայն սուրբ մարտիրոսացն , որոց մահուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի , և հեղումն արեան իւրեանց եղեւ 'ի պարծանս վերնոցն և ներքնոցն : Արդ մինչեւ 'ի գալուստն երկրորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչարանօք :

Ցայս վայր խօսեցաւ 'ի գիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղեւոնդ , և փառաւորելով կատարեաց զԱմէնն ասելով : Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուրդն կատարեցին • ուղղեցին և աւազան , և եթէ գոյր ոք երախայ 'ի բազմութեան զօրուն՝ զգիշերն ամենայն մկրտեցին • և ընդ առաւօտս սուրբ օրհնացն հաղորդեցան , և այնպէս լուսազգեստ եղեն՝ որպէս 'ի տերունեան մեծի սուրբ զատկին : Եւ մեծաւ զուարճութեամբ և յոյժ խնդութեամբ աղաղակեաց ամենայն բազմութիւն զօրացն և ասէն • Հաւատարեսցէ

մահ մեր ընդ մահու արդարոցն և հեղումն արեան մերոյ ընդ արեան սուրբ մարտիրոսացն. և հաճեսցի Աստուած կամաւոր պատարագաւս, և մի՛ տացէ զեկեղեցի իւր ՚ի ձեռս հեթանոսաց։

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Կրկին անգամ ընդդէմ չաւ Հայոց պատերազմա Թագաւորէն Պարսից ։

ՅԵՏ այսորիկ կրկին եւս զօրավար գնդին Պարսից, եթէ հատան պատգամաւորքն 'ի միջոյ՝ խաբել զնոսա, և բարձաւ յոյս ակնկալութեան նորոյ ցրուել զնոսա յանկարծ միաբանութենէն, յայնմ ժամանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ և զամենայն ուրացեալ իշխանսն, որ էին ընդ նմա յաշխարհէն Հայոց. հարցանէր զնոսա, և ուսանէր 'ի նոցանէ զհնարագիտութիւն յաղթութեան ։ Եւ իբրեւ ուսեալ տեղեկացաւ զառն առն իւրաքանչիւր քաջութիւնս, կոչէր և զբազումս 'ի զօրագլխացն՝ որ էին ընդ իւրով ձեռամբ, և հրամայէր ածել զառաջեաւ զերամակս փղ-

ղացն. և 'ի գունդս գունդս զգազանսն բաժանէր, և առ մի մի փիղ երեք հազար սպառազէնք. Թող զայլ զօրսն ամենայն:

Խօսէր և ընդ մեծամեծսն արքունի հրամանաւ և ասէր. Յիշեցէք այր իւրաքանչիւր զպատուէր մեծ Թագաւորին, և դիք առաջի զանուն քաջութեանն. ընտրեցէք զմահ քան զկեանս վատութեամբ: Մի՛ մոռանայք զեւղն և զպսակն և զուսան և զառատաձեռն պարգեւօրն, որ շնորհի ձեզ յարքունուստ: Տեարք էք իւրաքանչիւր գաւառաց, և ունիք իշխանութիւն բազում. դուք ինքնին գիտէք զքաջութիւն աշխարհին Հայոց և զառն առն իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան. դուցէ ձեր 'ի պարտութիւն մատնեալ, կենդանեաւ վրիպիցիք 'ի մեծ կենացն զոր ունիցիք: Յիշեցէք զկին և զորդիս ձեր, յիշեցէք զսիրելի բարեկամս ձեր. դուցէ ոտնահար լինիցիք յորոտքին թշնամեացն և ողբակիցք 'ի ներքին սիրելեացն:

Նա և յուշ եւս առնէր նոցա ըզ-բազում ընկերակիցս փախուցեալս, որք Թէպէտ և 'ի պատերազմէն ապրեցան, սրով ընկալան զվճիռ մահուն իւրեանց · ուստերք և դստերք և ամենայն ընտանիք իւրեանց յանաշխարհիկս գրեցան, և ամենայն հայրենի գաւառք հատան 'ի նոցանէ :

Զայս առնէր, և առաւել քան զայն սաստկացուցանէր զհրամանն արքունի : Կարգէր կազմէր զզօրսն ամենայն, և տարածանէր երկայնէր զճակատն յերկայնութիւն դաշտին մեծի : Եւ իւրաքանչիւր դազանացն յաջմէ և յահեկէ զերեքհազարեան սպառազէնսն պատրաստէր, և զընտիր ընտիր նահատակացն շուրջ զիւրեաւ գումարէր · և այսպէս ամրացուցանէր զգունդն Մատեան իբրեւ զաշտարակ մի հզօր և կամ իբրեւ զբերդ մի անմատոյց : Նշանս բաշխէր, գրօշս արձակէր, և 'ի ձայն մեծի փողոյն պատրաստ հրամայէր լինել : Իսկ զգունդն զապարհայնկ · և զԿատշաց և զՀոնաց և զԳեղաց ·

և զայլս ևս ամենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ 'ի մի վայր ժողովէր, և հրաման պատուիրանի տայր ընդ աջմէ կողմանէ գնդին իւրոյ պատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրավարին :

Իսկ արին Վարդան յառաջ մատուցեալ և զաւագանին հարցանէր, և միաբան ամենեցուն խրատու զզօրագլուխսն կարգէր: Զգունդըն առաջին տայր 'ի ձեռն իշխանին արծրունեաց, և նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մոկաց. և զայլն ամենայն նախարարեան համահարզըս երկոցունց, և զամենայն բազմութիւն գնդին թեւս աստի և անտի կազմէր նոցա: Եւ զգունդն երկրորդ տայր 'ի ձեռն Խորենայ խորխոռունեաց, և նիզակակից նմա զընծայինն և զՆերսեհ քաջբերունի: Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր 'ի ձեռն Թաթլոյ վանանդեցւոյ, և նիզակակից նմա հրամայէր զՏաճատ գնթունի, և զբազում 'ի քաջ արանց աստի և անտի 'ի թեւս նոցա: Յանձն իւր առնոյր զգունդն

չորրորդ, և նիզակակից իւր զքաջն Արշաւիր և զհարազատ եղբայր իւր զՀամազասպեան: Կարգէր և կազմէր զճակատն յորդորելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին դէմ յանդիման Արեաց գնդին, առ ափն Տղմուտ գետոյն:

Եւ իբրեւ այս այսպէս պատրաստեցան, երկոքեան կողմանքն լի սրտմտութեամբ և մեծաւ բարկութեամբ զայրանային, և գազանացեալ զօրութեամբ յիրեարս յարձակէին երկոքեան. և ամբոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբրեւ 'ի մէջ ամպոց շփոթելոց՝ ճայթմունս գործէր, և հնչումն ձայնից զքարանձաւս լերանցն շարժէր: 'Ի բազմութենէ սաղաւարտիցն և 'ի փայլիւն սպառնազէն վառելոցն իբրեւ նշոյլք ճառագայթից արեգական հատանէին: Նա և 'ի բազում սուսերացն շողալ, և 'ի ճօճել բազմախուռն նիզակացն իբրեւ յերկնուստ ահագին հրաձգութիւնք եռային: Քանզի ո՞վ իսկ է բաւական ասել զմեծամեծ տագնապ ահաւոր ձայ-

նիցն , որպէս կոփիւնք վահանաւո֊
րացն և Ճայթմունք լարից աղեղան֊
ցըն զանըլիս ամենեցուն առ հասա֊
րակ խլացուցանէին ։

Անդ էր տեսանել շտապ մեծի
տագնապին և զաղէտս անբաւ տա֊
րակուսանացն երկոցունց կողման֊
ցըն , առ 'ի յանդուգն յարձակմա֊
նէն զմիմեանս բախելով ․ քանզի
թանձրամխուքն յիմարէին և վատա֊
սիրտքն լքանէին , քաջքն խիզախէին
և նահատակքն գոչէին ։ Եւ խումբ
արարեալ ամենայն բազմութեանն՝
զգեան 'ի մէջ փակէին , և զանդի֊
տեալ գունդն Պարսից 'ի դժուա֊
րութենէ գետոյն՝ զտեղեաւն զե֊
ռեալ սկսան ։ Իսկ գունդն Հայոց
հասեալ անցանէին , ձի 'ի վերայ
առեալ յարձակէին մեծաւ զօրու֊
թեամբ ։ Սաստկապէս բախեալք
ընդ միմեանս , յերկոցունց կողմանց
բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ
գլխաթաւալ խաղային ։

Ցայնժամ մեծ տագնապի 'ի վեր
հայեցաւ քաջն Վարդան , և տեսա֊
նէր զընտիր ընտիր քաջ նահատա֊

կաց Պարսից զօրուն, զի զճախա֊
կողմն շարժեցին զՀայոց գնդին. մե֊
ծաւ ուժով յարձակէր 'ի տեղին,
և զաջ թեւն Պարսից գնդին բե֊
կեալ՝ արկանէր զգաղանօքն, և շըր֊
ջան առեալ կոտորէր մինչեւ 'ի նոյն
տեղի: Նա այնպէս շտապ տագնա֊
պէր 'ի վերայ հասուցանէր, մինչեւ
գունդն Մատեան քակեալ բաժա֊
նեցան 'ի մեծամնուր պատրաստու֊
թենէն, դեռ ևս քաջ քաջ 'ի փա֊
խուստ դառնային:

Ապա դէտ ակն 'ի վեր համբառ֊
նայր Մուշկան Նիւսալաւուրտն, քա֊
կեալ զոմանս տեսանէր 'ի գնդէն
Հայոց, և զկնի մնացեալ 'ի հովիտս
լերանցն: Վասն որոյ զաղաղակ բար֊
ձեալ՝ քաջալերէր շուրջ զիւրեաւ
զզօրս Արեաց, որք զտեղի առեալ
կային ընդդէմ՝ գնդին Վարդանայ:
Նա անդէն 'ի տեղւոջն երկոքին կող֊
մանքն զպարտութիւն խոստովա֊
նէին, և առ յոյժ թանձր անկեալ
դիականց իբրեւ զքարակոյտս դեր֊
կաց երեւէին:

Զայն իբրեւ ետես Մուշկան Նի֊

սալաւուրան, մինայր գաղանացն Արտաշրի, որ 'ի վերայ գաղանացն նստէր 'ի բարձր դիտանոցին և կամ իբրև յամուր քաղաքին, և 'ի ձայն մեծ գալարափողոցն զիւր գունդսն սոխակէր, և յառաջամարտիկ զօրքն զնա 'ի մէջ փակէր։ Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջ նիզակակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս 'ի տեղւոջն գործեաց, յորում տեղւոջ և ինքն իսկ արժանի եղեւ առնուլ զկատարեալ նահատակութիւնն։

Եւ յերկարեալ գործոյ պատերազմին՝ օրն տարաժամէր, և մօտ առ երեկս կարճատէր. բազմաց օրահասք մահու հասանէին, մանաւանդ 'ի թանձրութենէ դիականց մօտ առ մօտ խառացեալ իբրև զփայտահարս մայրաւորաց։ Անդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն և զխորտակումն աղեղանց. վասն այնորիկ և ոչ կարէին կալ ճշմարտիւ 'ի վերայ սուրբ մարմնոյ երանելեացն. և սաստիկ խուճապ տագնապի էր կողմանցն երկոցունց անկելոց։ Եւ որք մնացեալքն էին վառնեալք և

ցրուեալք լինէին 'ի լեռնադաշտս ամուր ձորոցն . և յորժամ պատահէին միմեանց , դարձեալ միասնգամ զմիմեանս սատակէին ։ Եւ մինչեւ 'ի մուտս արեգականն անդադար լինէր գործ դառնութեանն ։

Եւ քանզի գարնանային էր ժամանակն , ծաղկալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց բազմաց ։ Մանաւանդ յորժամ տեսանէր ոք զբազմակոյտ դիականցն անկելոց , սիրտն բեկանէր և աղիքն գալարէին՝ լսել զմնչիւն խոցելոցն և զմռնչիւնս բեկելոցն , զթաւալգլոր խաղալ սողալ վիրաւորացն , զփախուստ վատացն , զթաքուստ լքելոցն , զտրտաթափումն զանարի արանցն , զճչիւն կանացեացն , զողբս սիրելեաց , զաշխարումն մերձաւորաց , զվայ և զաւաղ բարեկամացն ։ Քանզի ոչ եթէ կողմ էր՝ որ յաղթեաց , և կողմ էր՝ որ պարտեցաւ , այլ քաջք ընդ քաջս ելեալ երկոքին կողմանքն 'ի պարտութիւն մատնեցան ։

Բայց քանզի անկեալ էր զօրա-

վարն Հայոց 'ի մեծ պատերազմին, ոչ ոք գոյր այնուհետեւ 'ի մէջ գըրխաւոր, յոր յեցեալ ժողովէին գունդն միացելոցն ։ Թէպէտ և բազում այն էր՝ որ ապրեցան, քան թէ որ մեռանն, սակայն ցանեալ ցրուեցան, և հասեալ անկանէին 'ի տեղիս տեղիս յամուրս աշխարհին, և բռնանային 'ի վերայ բազում գաւառաց և բերդից, զոր և ոչ առնուլ իսկ ոք կարէր ։

Եւ այս անուանք են քաջ նահատակացն՝ որ անդէն 'ի տեղւոջն կատարեցան ։ Յազգէն Մամիկոնէից քաջն Վարդան հարեւր երեսուն և երեք արամբք, յազգէն խորխոռունեաց Խորէնն կորովի իննեւտասն արամբք, յազգէն պալունեաց արին Արտակ յիսուն և եւթն արամբք, յազգէն գնթունեաց զարմանալին Տաճատ իննեւտասն արամբք, յազգէն դիմաքսենից իմաստունն Հմայեակ քսան և երկու արամբք, յազգէն քաջբերունեաց հրաշակերտն Ներսեհ եւթն արամբք, յազգէն զնունեաց մանուկն Վահան երիւք

արամբք , յազգէն ընծայնոց ար-դարն Արսէն եւթն արամբք , յազ-գէն Սրուանձտայ յառաջադէմն Գարեգին երկու հարազատօքն և ութուտասն արամբք :

Այս երկերիւր ութսուն և եւթն նահապետք , ընդ նմին և մեծամեծ նախարարքն անդէն 'ի տեղւոջն կա-տարեցան : Եւ յարքունի տանէն և 'ի տանէն արծրունեաց և յիւրա-քանչիւր նախարարաց տանէն, թող զայս երկերիւր ութսուն և եւթնս , և այլ եւս եւթն հարեւր և քառա-սուն այր , որք զանուանս իւրաքան-չիւր 'ի դպրութիւն կենաց գրեցին 'ի նմին աւուր 'ի մեծ պատերազմին: Եւ միահամուռն լինի ամենայն հա-զար և երեսուն և վեց :

Իսկ 'ի կողմանէ ուրացելոցն ան-կանէր յայնմ աւուր երեք հազար հինգ հարեւր քառասուն և չորք այր : Ինն այր 'ի նոցանէ 'ի մեծ պա-տուաւորացն էր , վասն որոյ և կա-րի յոյժ 'ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիւսալաւուրան : Մանաւանդ իբ-րեւ ետես զանհնարին հարուածն

եւթնպատիկ զիւրոյ գնդին քան զՀայոցն, բեկաւ անկաւ զօրութիւն ուժոյն իւրոյ, եւ ոչ հանդարտէր կալ 'ի վերայ խորհրդոց մտացն. քանզի ոչ որպէս կարծէր զպատերազմն՝ կատարեցաւ։ Մանաւանդ իբրեւ հայէր տեսանէր զբազմութիւն անկելոց իւրոյ կողմանն, եւ թիւ համարոյ եւս առնէր, եւ իբրեւ այնչափ յոլով գտանէր զիւր անկեալսն քան զՀայոց գնդին, եւս առաւել վասն երեւելի արանցն, զորս յականէ յանուանէ գիտէր թագաւորն, 'ի մեծ տագնապի լինէր այրն յանձն իւր։ Արդարութեամբ զիրսն գրել եւ ցուցանել 'ի թագաւորէն երկնչէր, դարձեալ եւ թաքուցանել եւս ոչ կարէր, քանզի ոչ ծածկէր այնպիսի մեծ կռիւ։

Եւ մինչ դեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր յանձն իւր եւ նեղէր 'ի միտս իւր, ուրացեալն Վասակ՝ որ զանձն իւր 'ի մէջ գազանացն թագուցեալ ապրեցուցանէր, մխիթար մատուցանէր մտացն լքելոյ. եւ ուսուցանէր նմա հնարս նենգութեամբ, թէ

որպէս կարասցէ մարտնչել ընդ ա-
մուրան խաբէութեամբ ։ Երդմունս
կնքէր արքունի հրամանաւ և վկայ-
ութեամբ անձին իւրոյ և խաբեբայ
երիցամբքն, որ ընդ նմայն էին . պատ-
գամաւորս առնէր զնոսա, և երեւե-
ցուցանէր զթողութիւն ապստամ-
բութեանն առ 'ի շինութիւն եկե-
ղեցւոյ շնորհել անդրէն , և զամե-
նայն կարգս անդրէն յարմարել ըստ
առաջին սովորութեանն ։ Թէպէտ
հրաման Թագաւորին հաստատու-
թեամբ էր տուեալ , վասն զի յոյժ
բեկաւ զօրութիւն նորա , որպէս զի
երկոքին կողմանք նորա հարան , սա-
կայն զօրքն Հայոց վասն նենգու-
թեանն Վասակայ , որ բազում ան-
գամ հասեալ էին 'ի վերայ ստու-
թեան նորա , վասն այնորիկ և հրա-
մանի Թագաւորին վաղվաղակի ոչ
կարէին հաւատալ ։

ԵՒԹՆԵՐՈՐԴ ՑԵՂԱՆԱԿ

Յորում նկարագրի դարձեալ առաքի-նութիւնն Հայոց, և չարագոյն եւս երեւի անօրէնութիւնն Վասակայ։

Արդ դարձեալ յայնժամ դրդեաց զՄուշկան Նիւսալաւուրտ և զամենայն աւագանին Արեաց, առեալ զզօրսն՝ հասանէր 'ի վերայ ամրոցին, յոր անկեալ էին գունդ մի 'ի զօրացն Հայոց հանդերձ սուրբ քահանայիւքն, և մարտ եդեալ կռուէին շուրջ զբերդաւն։ Եւ իբրեւ ոչ ինչ կարացին ազդել նոցա, դարձեալ յերդմունս ապաստան եղեալ, զի ուխտիւ իջուսցեն զնոսա առանց դաւ ինչ գործելոյ, և երկիցս և երիցս անգամ ետուն տանել զաւետարանն։ Թէպէտ և քահանայքն յանձն առնուին զիջանելն կալ առաջի, բազումք 'ի զօրակա-

նացն ոչ կարէին հաւատալ սուտ ուխտին Վասակայ. քանզի սկսաւ երթալ Մուշկան Նիւսալաւուրտ զհետ չար խրատուն Վասակայ :

Եւ ոմն 'ի քաջ զօրականէն Հայոց, որ անկեալ էր 'ի բերդն փախըստեամբ, Բակ անուն, ելեալ 'ի պարիսպն Թշնամանս դնէր անօրէնին, և յիշեցուցանէր առաջի Պարսից զօրագլխին զամենայն չարիսն, զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց : Յորոց բազում խիկ լուեալ՝ արդարացուցանէին զամբաստանութիւնն, ոչ միայն 'ի Հայոց կողմանէն, այլ եւս առաւել զօրքն Պարսից : Այն այր այս 'ի նմին գիշերի եւթն հարեւր արամբք ել գնաց 'ի բերդէ անտի, և ոչ կարացին ձեռն արկանել 'ի նա :

Իսկ որ 'ի ներքս յամրին մնացին, թէպէտ և գիտէին Ճշմարտիւ զխաբեբայ երդմունս նոցա, ոչ ունէին համբար 'ի ներքս : Իբրեւ ոչ կամաւ իջեալ կացին առաջի, հրամայեաց սպանանել 'ի նոցանէ երկերիւր և երեքտասան այր : Աղաղակեցին

ամենեքեան և ասեն. Գոհանամք զքէն Տէր Աստուած մեր. մինչ դեռ չէին էն եկեղեցիք և անքակ տաճարք վկայից և միաբան սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ և առաքինացեալ, արժանի արարեր զմեզ կոչմանդ երկնաւորի: Հաւասարեսցէ մահս մեր ընդ մահ քաջ նահատակացն, և խառնեսցի արիւնս մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն. և հաճեսցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զուարակացն, որ ելանեն ՚ի վերայ սուրբ սեղանոյս: Զայս ասելով ՚ի տեղւոջն կատարեցան երկերիւրքն և երեքտասանքն:

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ դիպեցան յամուրսն, երանելիքս այս Յովսէփ և Ղեւոնդ բազում ընկերակցօքն իւրեանց, մատուցին և նոքա զպարանոցս իւրեանց առաջի սրոյ դահճապետին, ասելով զնոյն բանս՝ զոր խօսեցան երկերիւրքն: Քանզի ոչ եթէ անկալութիւն ինչ էր երանելեացն ըստ մարմնաւոր կենացն, այլ իմաստութեամբ հնարս խնդրէին լինել փոխանակ ամենայն

աշխարհին շինութեան ։ Վասն որոյ և բողոք 'ի դուռն կարդային, և զամենայն ամբաստանութիւն արկանէին զանօրէնն զՎասակաւ ։ Զայս իբրեւ լուաւ Մուշկան Նիւսալաւուրտ, ոչ իշխեաց 'ի նոսա ձեռն արկանել մահուամբ․ այլ զՅովսէփ և զՂեւոնդ գան հարեալ, հրամայեցին պահել զգուշութեամբ․ քանզի բողոք 'ի դուռն կարդացին ։ Իսկ զայլ քահանայսն արձակեցին յիւրաքանչիւր տեղիս, հրաման տուեալ վասն շինութեան և խաղաղութեան աշխարհին ։

Այլ մարդիկն Հայոց, որ հասեալ էին 'ի վերայ յեղեղուկ հրամանաց թագաւորին և ուրացեալ չարիմացին Վասակայ, ոչ ինչ հաւատային սուտ թողութեանն․ այլ քաջալերէին զմիմեանս և ասէին․ Զի՞ պիտոյ է մեզ բնաւ կեանք անցաւոր աշխարհիս, և կամ ընդէ՞ր տեսանեմք զարեւ յետ մերոյ սիրելեացն ։ Զի եթէ քաջ նահատակքն մեր անկան 'ի մեծ պատերազմին, և բազում վիրաւորք տապալեցան

յարիւն յապաժոյժ 'ի մէջ դաշտին , և ամենեցուն մարմինքն եղեն գէշ Թռչնոց և կերակուր գազանաց , և պատուական Նախարարքն մեր հա-յին յանարգութիւն Թշուառու-թեան , լքին զիւրաքանչիւր իշխա-նութիւն և են 'ի հալածանս նե-ղութեան , որ և ամենայն փափկու-թիւնն Հայոց եհաս 'ի վիշտս վտան-գի և յանհնարին ապականութիւն , ոչ անսաամք խաբէբայ հրամանացդ և անկանիմք 'ի ձեռս անօրէն իշ-խանացդ :

Թողին այնուհետև իւրաքան-չիւր զգեօղս և զաւանս և զագա-րակս . եղին հարսունք յառագաս-տից և փեսայք 'ի սենեկաց , անկան ծերքն յաթոռոց և տղայք 'ի գրկաց . երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բազմութիւն արանց և կանանց , հասեալ ունէին զամուրս անապատին և զանխաբ տեղիս բա-ղում լերանց : Լաւ համարէին զգա-զանաբար բնակութիւնն աստուած-պաշտութեամբ 'ի քարանձաւս կե-լոյ , քան ուրացութեամբ փափկա-

նաւ յիւրաքանչիւր շինուածս ։ Աւանց տրտնջելոյ համբերէին խոտաբուս կերակրոցն, և ոչ յիշէին զսովորական խորտիկսն ։ Համարեալ էին նոցա դարանափորքն իբրև ըղյարկս բարձր շինուածոց, և գետնանկողինքն իբրև զնկարեալ պատշկամս ։

Սաղմոսք էին նոցա մրմունջք երգոց, և ընթերցուածք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք ։ Ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր, նոյն ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր սուրբ սեղան, և ոգիք նոցունց՝ պատարագ ընդունելի ։ Քանզի ոչ ոք'ի նոցանէ ողբայր յուսահատութեամբ զանկեալն'ի սրոյ, և ոչ ոք հեծեծելով հառաչէր 'ի վերայ մերձաւոր սիրելեաց իւրոց ։ Խնդութեամբ ընկալան զյափշտակութիւն ընչից բազմաց, և ոչ յիշէին ամենևին՝ եթէ եղեալ իցեն նոցա ստացուածք ։ Համբերութեամբ Ճգնէին և մեծաւ առաքինութեամբ տանէին զքաջ նահատակութիւնն ։ Զի եթէ ոչ բացա աչօք տեսա-

նէին զայսն խնդալից, և ոչ կարէին իսկ գործել զայնպիսի մեծ առաքինութիւն:

Քանզի բազումք յազգէ 'ի մեծ նախարարացն էին, և եղբարք և որդիք և դստերք, հանդերձ ամենայն սիրելեօք իւրեանց 'ի մէջ ամրական վայրացն, ոմանք յանկոյս երկիրն Խաղտեաց, և այլ բազումք 'ի կողմանս հարաւոյ՝ յանմատոյց ամուրսն Տմորեաց, և կէսքն 'ի Թանձրախիտ մայրին Արձախոյ, և այլ ոմանք անդէն 'ի միջոց աշխարհին բռնացան 'ի վերայ բազում ամրոցացն: Եւ ամենեքին մեծաւ համբերութեամբ տանէին զբազում նեղութիւնն վասն յուսոյն Աստուծոյ. աղաչելով զայս միայն, և խնդրէին յԱստուծոյ, մի՛ տեսանել նոցա զաւեր սուրբ եկեղեցեաց:

Այլ որպէս ցուցաք բազում անգամ զամբարշտութիւն չարին, յորդորէր և ստիպէր զզօրսն Պարսից 'ի մօտաւոր կողմանց աշխարհին, զի հրամանաւ արքունի զօր եկեսցէ յօգնականութիւն նոցա: Եւ հա-

սեալ բազում այրուձի՝ յաւելուր 'ի Թիւ անկելոցն, և լինէր դուռն բազմուԹեան իբրև զառաջինն: Եւ յառաջ խաղային 'ի միջոց աշխարհին, մարտ եդեալ կռուէին ընդ մեծ ամուրս Կապոյտ լերինն: Իսկ որ 'ի ներքսն էին՝ քաջուԹեամբ մարտուցեալ հարկանէին զբազումս 'ի գնդէն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական 'ի բանակն արկանէին: Իսկ նոքա դարձեալ յողջքանս մատուցեալ, նուաճել խաբէուԹեամբ կամէին:

Իբրև ոչ ոք հաւատաց իջանել առ նոսա, զի մի՛ մատնեսցին չարաչար 'ի ձեռս Թշնամեացն, սակայն վասն երդմանցն հարկ եղև քահանայի մի իջանել առ նոսա, որում անուն էր Արշէն: Խօսէր ընդ նոսա յաղերս ընտանուԹեամբ, և ցուցանէր զանխնաս փախուստ անմեղացն. արկանէր դուԹ առաջի ուրացելոյն Վասակայ, և պաղատելով յիշեցուցանէր նմա զառաջին կարգ ուխտին քրիստոնէուԹեան, զի Թերևս սակաւիկ մի քաղցրացի

յանձնարկին դառնութենէն : Այլ նա ոչ ինչ լուաւ և անսաց բազում բանից նորա , կապեաց և խաղացոյց զերանելին և որք ընդ նմա իջեալ էին :

Մանաւանդ իբրեւ ետես եթէ երթայ զօրավարն զհետ խրատու կամաց նորա , սկսաւ այնուհետեւ 'ի բազում տեղիս արձակել զասպատակաւորն , և զոր արտաքոյ քան զամուրսն գտանէր զբազմութիւն մարդկանն, վարեցին 'ի գերութիւն. և զամբար 'ի ձեռն առեալ հրձիգ առնէին զբազում տեղիս : Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց, իբրեւ լուան զայս ամենայն չարիս , զոր գործեցին զօրքն արքունի , ոչ ինչ շահ օգտի համարէին զկեալն 'ի մէջ ամրականացն : Քաջութեամբ ելեալ յարձակեցան օգնականութեամբ ամրականացն , և հասեալ 'ի մօտաւոր աշխարհն պարսկաց , յանխնայ կոտորելով նախճիրս արեան գործէին, և զմնացեալսն գերի առեալ տանէին , և անդէն յամուրսն արկանէին , և զշինուածսն աշխարհին՝

ղամբար 'ի ձեռն առեալ հրոյ ճարակ տային :

Դարձեալ և որք էին 'ի լերինս Խաղտեաց, իբրև տեսին եթէ յանդգնաբար զօրքն պարսկաց յաներկեւղս իջանէին յամուրս աշխարհին Հայոց, յարձակեցան և նոքա մեծաւ զօրութեամբ 'ի ձորագաւառն Տայոց : Եւ գտին անդ գունդ բազում 'ի զօրացն արքունի, որ դերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին . դարձեալ և կարծէին եւս եթէ գանձք նախարարացն անդ իցեն, վասն այնորիկ և յանխնայ յուզէին զվայրսն :

Նա և տեսին եւս անդ 'ի գեօղս երկուս, որ զեկեղեցիսն այրեցեալ էր . առաւել եւս վասն այնր 'ի նախանձ բրդեցան բարկութեամբ : Յարձակեցան, հարան 'ի դիմի միմեանց, և կամակարութեամբ յաղթեալ, բեկեալ արկին զզօրութիւն գնդին Պարսից, և կոտորեցին զբազումս 'ի նոցանէ, և զմնացեալսն փախստական հանէին յաշխարհէն: Եւ յայնչափ յանդուգն յարձակ-

մանէն՝ միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանխնայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ 'ի վերայ սուրբ ուխտին միաբանութեան։ Եւ այլքն ամենայն ողջանդամ՝ ապրեալք երթային զհետ փախստականին։

Եւ իբրեւ այս այսպէս կատարեցաւ, դադարեցին զօրք Թագաւորին խառնամուխ լինել յամենայն տեղիս անխտրութեամբ, և եւս առաւել ձեռնպահ լինել եկեղեցեացն։ Դարձեալ միւսանգամ անդրէն հարցանել սկսան յարքունիսն։

Նա և որ յԱրձախայ մայրեան անկեալքն էին փախստականք, ոչ ինչ լռեալ դադարեցին խաղաղութեամբ. այլ հանապազ յղէին յաշխարհն Հոնաց, շարժէին և յորդորէին զգունդն Հոնաց, և յիշեցուցանէին նոցա զուխտն՝ զոր եդեալ էր ընդ Հայս և անսուտ երդմամբ հաստատեալ։ Հաճոյ թուէր բազմաց 'ի նոցանէ լսել զբանսն քաղցրութեամբ։ Նա և մեղադիր եւս

յոյժ լինէին նոցա, եթէ 'ի կռուն
ընդէր ոչ եկլիք պատրաստութեամբ:
Եւ իբրեւ յառաջնումն ինչ ոչ հնա-
րէին զմիմեանս հաւանեցուցանել,
ապա գունդ բազում գումարէին,
և անդէն յարձակեալ հասանէին 'ի
սահմանս տէրութեանն Պարսից. և
զբազում գաւառս հարեալ, բազ-
մագոյն եւս գերի առեալ տանէին
յաշխարհն իւրեանց, և յայսմ
ցուցանէին Թագաւորին զմիաբա-
նութիւն՝ զոր ունէին ընդ գնդին
Հայոց:

Իսկ իբրեւ այս ամենայն ազդումն
հասանէր առ զօրավարն Պարսից,
սրտմտեալ զայրանայր. և մեծա-
բարկութեամբ կուտէր զնխանն 'ի
վերայ անօրինին Վասակայ, իբր թէ
նա իցէ սկիզբն և առաջնորդ ամե-
նայն չարեացն, որ գործեցան: Եւ
անդէն չու արարեալ գնայր, խա-
ղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից.
գրէր և ցուցանէր յարքունիս զա-
մենայն ստուգութեամբ, և զնխա
գործոյն արկանէր զուրացելովն:

Իբրեւ լուաւ Թագաւորն զամե-

նայն աւեր աշխարհին, և ստու-
գեաց զնրա մեծի պատերազմին, թէ-
կանէր անկանէր 'ի մեծ խրոխտա-
լոյն, և լռեալ դադարէր 'ի հանա-
պազորդ և 'ի խաբեբայ խորհրդոցն․
յուզէր և քննէր զվրիպումն ան-
հանճար գործոյն, և կամէր տեսա-
նել՝ ասելով․ Ո՞վ իցէ որ զիս ճըշ-
մարտութեամբ 'ի վերայ իրացդ հա-
սուսցէ ։ Իսկ որ էր գիտակ անօրէն
գործոյն, անդրէն 'ի դրան արքու-
նի, նոյն հազարապետն Միհրներ-
սեհ, յառաջ մատուցեալ ասէ ցԹա-
գաւորն․ Զայդ ես ասեմ քեզ, ար-
քայ քաջ․ եթէ կամիս ստուգու-
թեամբ լսել զարդարն, որք գլխա-
ւորք քրիստոնէիցն են 'ի Հայս, տուր
կոչել, և գան յօժարութեամբ և
ասեն քեզ զամենայն արդարու-
թեամբ ։

Յայնժամ զմի ոմն յաւագ նա-
խարարացն, Արտորմիզդ անուն, ո-
րոյ իշխանութիւնն իսկ խառն էր
ընդ Հայոց աշխարհին և գործակից
էր զօրավարին 'ի նմին պատերազմի,
դրէր և յանձն առնէր նմա զաշ-

խարհն Հայոց մարզպանութեամբ ։ Եւ զՄուշկան Նիւսալաւուրտ հանդերձ ամենայն մնացեալ զօրուն գումարէր յաշխարհն Աղուանից և Լփնաց և Ճղբաց և ՚ի Հեճմատակաց և ՚ի Թաւասպարաց և ՚ի Խիբիոզան, և յամենայն ամրականն. զորս աւերեալ էր գնդին Հոնաց վասն ուխտին Հայոց ։ Որպէս և յոյժ իսկ տրտմեալ էր Թագաւորն, ոչ միայն ընդ աւեր աշխարհացն և ընդ անկանելն զօրացն, այլ եւս առաւել ընդ աւերել պահակին՝ զոր ՚ի բազում ժամանակաց հազիւ ուրեմն կարացին շինել. որ և յայնմ ժամանակի դիւրեաւ առեալ քանդեցաւ, որում և չէր իսկ ակնկալութիւն շինութեան ։ Իսկ զՎասակ հանդերձ գլխաւոր քրիստոնէիւքն ՚ի դուռն հրամայեաց կոչել ։

Արդ եկն եմուտ մարզպանն Ատրորմիզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղաղութեամբ ։ Հրամանաւ արքունի կոչեաց առ ինքն զՍահակ սուրբ եպիսկոպոսն Ռշտունեաց, ուսանել ՚ի նմանէ զիրացն ամբաս-

տանութիւնն ։ Բայց Թէպէտ և նորա աւերեալ էր ատրուշան մի , և բազում չարչարանօք հարեալ էր ըզպաշտօնեայս կրակին , ոչ ինչ զանգիտեաց գալ յատեան հրապարակին ։ Դարձեալ և 'ի տանէն արծրունեաց բարեպաշտօն երէց մի Մուշէ անուն , որ առաջնորդէր աշխարհին արծրունեաց , աւերեալ էր և նորա զկրակատուն մի , և կապանօք և տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոգսն ․ և սա ոչ ինչ զանգիտեաց , այլ կամաւ ելին և յանդիման եղեւ մարզպանին ։ Եւ երկու եւս այլ քահանայք երանելիք , որոց անուանքն են Սամուէլ և Աբրահամ ․ քանդեալ էր և սոցա զատրուշանն յԱրտաշատ , և յառաջագոյն ըմբռնեալ էին 'ի կապանս յուրացեալն Վասակայ ․ ածին և զնոսա յառաջինն ընկերսն ։ Եւ ժողովեցին եւս 'ի նոյն տեղի զմեծն Յովսէփ և զՂեւոնդ և զՔաջաջ և զԱրշէն ։ Եւ իբրեւ ուսաւ և տեղեկացաւ յամենեցունց մարզպանն , գրեաց և եցոյց յարքունիս

զամենայն ճշմարտութեամբ որպէս զիարդ լուաւ 'ի բերանոյ նոցա ։

Բայց Վասակ Թէպէտ և յառաջագոյն հասեալ էր 'ի դուռն, ըստ կամաց խորոց այլ ընդ այլոյ երթեալ պատմէր զամենայն ստութեամբ, սակայն 'ի միտս Թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի առար նմա և ասէ. Յորժամ քրիստոնեայքն եւս եկեսցեն, հասարակ լուայց յատենի ։

Իսկ զսուրբ քահանայսն վասն զի կապանօք տանէին, յետ երկուց ամսոց և քսան աւուր հասանէին 'ի ձմերոցն արքունի։ Իբրև լուաւ մեծ հազարապետն, եթէ ածին զնոսա 'ի քաղաքն, ինքնին իսկ ականատես լինէր նոցա ։ Բայց Թէպէտ և տեղեկութեամբ լսէր 'ի նոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել և չարչարել զնոսա . քանզի բազումք 'ի նախարարացն Հայոց դեռ եւս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, և դեռ եւս մարզպանն յերկիւղի էր ։ Վասն որոյ զչուշու-

թեամբ հրամայեաց պահել զսուրբ-օրն, և զաշխարհն հրամայէր սփռել նուաճել. վասն որոյ և ինքն իսկ շրջէր և ժողովէր և շինէր ուխտս հաստատութեան :

Եւ եպիսկոպոսացն հրաման տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխանութիւնն, և ըստ առաջին սովորութեանն պաշտել յայտնութեամբ, և համարձակ եւս գալ 'ի հրապարակ : Նա և ընծայից և պատարագաց արժանի առնէր թողուլ զառաջեաւ : Եւ քանզի բազում գաւառս առեալ և աւերեալ էր զօրականին, թողուլ հրամայէր զհարկըս աշխարհին . և զայրուձին եւս զարքունի թեթեւացոյց առ ժամանակ մի : Եւ միայնակեացք որք եղեալ և կորուսեալ էին, հրամայէր գալ և ունել զիւրաքանչիւր տեղիսն :

Եւ զամենայն կարգս աստուածպաշտութեանն, որպէս զկարգ և ունէին յառաջ ժամանակաւ առնախնեօքն, նոյնպէս և այժմ, առէ, կալցին : Եւ եթէ ոք հեռի աշխարհ

ուրեք գնացեալ իցեն, ունիմ իշ-
խանութիւն յորքոնուստ, ասէ
մարզպանն, եթէ յազատաց իցեն,
եթէ 'ի շինականաց իցեն, եթէ յե-
կեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ
իցէ, եկեսցեն և կալցեն զիւրաքան-
չիւր զարարս. Երդմամբ կնքէր և
առաքէր 'ի կողմանս կողմանս: Որ
և բազումք իսկ եկին և ժողովե-
ցան, և կալան զիւրաքանչիւր կա-
լուածս:

Նա և որ մեծն է քան զամենայն,
որ 'ի բռնութենէ ոք ակամայ կա-
լեալ էր զմոգութիւնն, հրովարտա-
կըս առաքէր յորքոնուստ, անդ-
րէն ունել զքրիստոնէութիւնն: Եւ
յանդիման խօսէր թագաւորն, որք
էին 'ի տանն արքունի, եթէ Որք
ոչ սիրով ունին զդէնն մազդէսն,
այնպիսեացն և աստուածքն են ցա-
սուցեալ, և ես ոչ ինչ եմ շնորհա-
կալ. և այսօր զնոյն հրաման տամ
ամենեցուն. 'ի կամս մարդոյն թո-
ղեալ ըստ իւրաքանչիւր մտաց, որ-
պէս զինչ և կամի պաշտել՝ պաշ-
տեսցէ. ամենեքեան իմ ծառայք

են ։ Զայս ասէր, և գրով հրաման տայր ամենայն աշխարհի ։

Իբրեւ զայս լուան և տեսին բազումք՝ որ էին ցանեալ և ցրուեալք 'ի հեռաւոր տեղիս, գային և ունէին զիւրաքանչիւր արարս ։ Իսկ նախարարքն որ էին յամուրս աշխարհին և կամ 'ի հեռաւոր օտարութեան, իբրեւ տեսին զշինութիւն երկրին՝ մանաւանդ զեկեղեցւոյն հաստատութիւն, քաջալերեցան համարձակեցան և նոքա յանդիման լինել արքային ։ Վասն որոյ և պատգամ յղեցին առ մարզպան աշխարհին, զի 'ի դուռն ցուցէ զբանս նախարարացն ։ Իսկ նա փաղփաղակի յարքունուստ գիր ողոքանաց և ուխտ հաստատութեան տայր տանել առ նոսա հրամանաւ արքունի ։ Բայց թէպէտ և գիտէին նոքա զդառնութիւն տէրութեանն՝ թէ սուտ են յամենայնի, կամեցան չարչարակից լինել սրբոցն. զի եթէ մահ եւս առաջի կայցէ, ոչ ինչ զանգիտեսցեն երկիւղիւ ։

Եւ զայս լուեալ թագաւորին,

ոչ կապանօք, այլ արձակ ոտիւք և արձակ ձեռօք հրամայեաց առ ինքն կոչել։ Ածին փաղփաղակն զկին և զորդին, և զինչս ուրաքանչիւր ետուն 'ի ձեռս մարզպանին. և ինքեանք փութանակի գնացին 'ի ձմերոցն արքունի։

Եւ մինչ դեռ անդրէն 'ի ձմերոցին էր Թագաւորն, առեալ հարցափորձի 'ի մէջ նոցա հրամայէր ըննել։ Եւ նստաւ հաշտարապետն՝ զի լուիցէ կողմանցն երկոցունց։ Եւ իբրեւ յերկարեցաւ ամբաստանութիւնն զաւուրս բազումս, պարտաւորեցաւ կողմ ուրացելոցն։ Քանզի ցուցանէին զթուղթն՝ զոր տըւեալ էր Վասակայ և ամենեցուն որ ընդ նմա էին, զի միաբանք լիցեն ընդ նմա յուխտ ապստամբութեանն. թուղթ մի 'ի Վրաց աշխարհէն, և թուղթ մի յԱղուանից աշխարհէն. նոյնպէս և թուղթ մի յԱղձնիս, և հրովարտակ մի առ Թագաւորն Յունաց, և թուղթ մի առ մեծ սպարապետն Անտիոքոս։ Եւ 'ի բոլորեսին յայտնիկ թուղթ֊

տըն վաւերականի մատանի Վասա-
կայ եղեալ էր ։ Այնպէս խառն էր
նա և 'ի մահ մոգուցն 'ի Զարեհա-
ւանի ։ Եւ զբաղում բերդս՝ զոր հա-
նին 'ի պարսկաց , յայտ առնէին
զնորա Թուղթսն և զհրամանսն .
քանզի նա էր մարզպան 'ի ժամա-
նակին ։

Որպէս և հրեշտակութեամբ իսկ
զոր յղէր առ Յոյնս նախարար մի ,
որում անունն էր Ատոմ , յազգէն
գնունեաց , սա մատուցեալ յան-
դիմանէր զնա առաջի մեծի ատենին
հրովարտակաւն իսկ՝ զոր տուեալ
էր նորա իւրով մատանեաւ ։ Նա և
'ի մէջ իսկ բերէր զամբաստանու-
թիւնն նորա Մուշկան Նիւսալա-
ւուրտ , և յայտ առնէր պատերազ-
մակից ընկերօքն իւրովք , որ և յետ
վճարելոյ պատերազմին բազում ա-
րիւն ետ հեղուլ Վասակ . Թէ որ-
պէս սուտ երդմամբք խաբէր և ի-
ջուցանէր յամրոցաց անտի . էր՝ զոր
կոտորէր , և էր՝ զոր գերի տանէր
զծառայս և զաղախնայս արքունի ։
Եւ 'ի վերայ այսր ամենայնի մնա-

սու, և գող ևս գտանէր հարկի աշխարհին, որ յարքունիսն երթայր:

Նա և յուրացեալ ընկերացն նորա բազումք էին, որ յայտ արարին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ էր ընդ աշխարհն Հայոց: Եւ 'ի մնացեալ մոգացն և 'ի փշտիպանացն՝ որք 'ի կապանսն ապրեալ էին և ապա ածին յարքունիս, հարցին և ցնոսա վասն նորա և ասեն. Դուք էք ինչ տեղեակ վասն չարութեան սորա: Ետուն պատասխանի և ասեն. Ամենայն անցք չարչարանաց՝ որ անցին ընդ մեզ, և բազում հարուածք որ եղեն 'ի զօրքն արքունի, և աւեր և գերութիւն աշխարհին Հայոց, և կորուստ հարկացն արքունի, ընկիզքն և առաջնորդ չարեաց այրդ եղեւ:

Եւ մինչ դեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն զնմանէ էր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան և իւր ազգականքն, որ ևս յառաջագոյն դատապարտեալ էին զնմանէ առաջի արքային, սկսան

կարգաւ ցուցանել և յայտ առնել, որպէս զի բարեկամացեալ էր նա ընդ Հեւանայ Հոնի միաբանութեամբ բաղաստական արքային, 'ի ժամանակին՝ զի կոտորեաց Հեւանն այն զզօրան Պարսից յԱղուանս, և ասպատակաւ եհաս յերկիրն Յունաց, և բաղում գերի և աւար խաղացոյց 'ի Հոռոմոց և 'ի Հայոց և 'ի Վրաց և յԱղուանից. որպէս զի 'ի վերայ իսկ եհաս խորհրդոցն ինքն իսկ Թագաւորն, և սպան զբաղաստական արքայ: Եւ Վասակ մարզպան էր Հայոց 'ի ժամանակին, և թշնամեացն արքունի խորհրդակից գտաւ: Ցուցին և յայտ արարին ազգականքն նորա, որպէս զի հմուտ և տեղեակ իսկ էին չար խորհրդոցն նորա. զամենայն ցուցանէին և յայտ առնէին առաջի Թագաւորին. և զայլ ևս բազմագոյն խարդախութիւնսն, որ ստութեամբ վարէր զկեանս իւր՝ ոչ միայն առ ընկերս, այլ և առ Թագաւորն ինքնին գլխովին. զի ոչ երբէք արդարութեամբ վարեալ էր 'ի մանկութենէ:

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ հազարապետն. Ածէք այսր և 'ի կապելոցն, որք են 'ի բանտի անդ: Լուծին և ածին յերանելեացն ըզՍահակ եպիսկոպոս ռշտունեաց և զսուրբն Յովսէփ և զՂեւոնդ երէց: Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն բանք ատենին առաջի նոցա, ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն և ասէ. Որ յայտնի ուրացեալն են 'ի ճշմարիտն Աստուծոյ, ոչ գիտեն զինչ գործեն և կամ զինչ խօսին. քանզի խաւարեալ է խորհուրդք նոցա. զտեարս պաշտեն սուտ պատճառանօք, և ընդ ընկերս մտանեն յուխտ ստութեան: Եւ են նոքա դարանք սատանայի, զի նոքօք իսկ կատարէ զդառնութիւն կամացն իւրոց, որպէս երբեմն իսկ 'ի դոյն յայդ Վասակ: Քանզի մինչ ունէր զանուն քրիստոնէութեան, վերինն երեսօք կարծէր ծածկել և թագուցանել զամենայն չարութիւն իւր առաջի ձերոյ անգէտ տէրութեանդ, և զամենայն նենգութիւնն իւր քրիստոնէութեամբն ծածկէր:

Ուստի և ձեր իսկ կարծեցեալ՝ մեծապէս պատուեցէք զդա առաւել քան զարժանն իւր ։ Հաւատացէք դմա զաշխարհն Վրաց․ հարցէք, եթէ գոհ լիցին զդմանէ ։ Տուք դմա զտէրութիւնն Սիւնեաց․ լուարուք յազգականաց այտի դորա, զինչ պատմեն զդմանէ ։ Արարէք զդա մարզպան Հայոց․ զոր նախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ գտեալ էր, դա 'ի միում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն ։ Տեսէ՞ր, իբրեւ բարձաւ 'ի դմանէ պատուական անունն Աստուծոյ, զոր ունէր ստութեամբ, մերկ երեւեցաւ ամենայն չարագործութիւն դորա ։ Զի եթէ սա Աստուածն իւր սուտ գտաւ, աւ ո՞ք 'ի մահկանացուաց ստոյն դա արդար գտցի ։

Արդ ամենայն ամբաստանութիւն՝ որ այժմ յայտնի եղեւ զդմանէ, ո՞չ ահա ձեր իսկ յառաջագոյն լուեալ էր․ բայց յոր դէմս ծածկեցէքն, դուք ձեզէն իսկ քաջ գիտէք ։ Ինձ այսպէս թուի, եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց ։

Այլ ոչ դուք և ոչ դա և ոչ որ զկնի ձեր գալոցն է, զայն 'ի մեզ ոչ կարէ տեսանել: Արդ արարէք զդա որպէս և կամիք, ցմեզ զի՞ հարցանէք:

Զարմացաւ մեծ հազարապետն ընդ միտս իւր, և 'ի խորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս ատենին: Քանզի հասեալ էր 'ի վերայ, եթէ յիրաւի դատապարտեցաւ այրն ըստ անարժան գործոցն իւրոց, եմուտ և եցոյց զամենայն բանս ատենին յարքունիսն: Եւ իբրեւ լուաւ թագաւորն և ստուգեաց 'ի հազարապետէն զառնն պարտաւորութիւն, բարկացաւ յոյժ և 'ի խոր խոցեցաւ. բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հատուցանել զնա 'ի մեծ անարգութիւն: Լուռ եկաց աւուրս երկոտասան, մինչ 'ի գլուխ չոգաւ փուրախչ ամբաստանութեանն:

Եւ եղեւ յաւուր միոջ մեծի զամենայն երեւելի և զպատուականսն հրամայէր յընթրիս կոչել: Կոչեցին և զուրացեալն. և նա ըստ առաջին կարգի օրինացն արքունի ար-

կանէր զպատուական հանդերձն , զոր ունէր 'ի թագաւորէն . կապէր և զպատուաւորսն , և զխոյրն ոսկեղէն դնէր 'ի վերայ , և զականակուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդելուզեալ մարգարտով և ականբք պատուականօք ընդ մէջ իւր ածէր , և զգինդսն յականջսն , և զգումարտակն 'ի պարանոցին , զսամոյրսըն զթիկամբն , և զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ երթայր յարքունիս . շքեղ և երեւելի քան զամենեսեան երեւէր բազմութեանն :

Իսկ Նախարարքն որք կամօք 'ի Հայոց չոգան անձամբ տուեալ զանձինս 'ի փորձութիւնն, և սուրբքն որ յառաջագոյն հասեալ էին , կապանօք ունէին զամենեսեան առ դրանն արքունի : Իբրեւ տեսին զնա զարդարեալ և շքեղացեալ, և բազմամբոխ գնդաւ գայր յարքունիս , 'ի միտս իւրեանց սկսան ողբանել և ասել. Ո՛վ անմիտ վաճառական , զանմահ և զանանց պատիւ ետուր , և զանցաւորդ գնեցեր , զոր և զայդ

եւս ընդ մօտոյ աւուրս կորուսանե-
լոյ ես ։

Եհաս և նստաւ 'ի ներքոյ դահ-
լիճին, որ էր հրապարակ մեծամե-
ծացն ։ Արդ եկն եւ սենեկապանն
յարքունուստ, հարցանէր զնա և
ասէր ․ Արքայ յղեաց առ քեզ, յոր-
մէ՞ գտեալ է քո զայդ ամենայն պա-
տուական պատիւդ, ասա ինձ վաղ-
վաղակի, վասն որո՞յ արդար վաստա-
կոց ։ Եւ յուշ առնէր նմա զամե-
նայն բանս ատենին, յորում դա-
տապարտեցաւն ․ նա և զոր ոչ եւս
անդ խօսեցան՝ զայն եւս յայտնէր
նմա ։ Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա
զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխարհին,
այլ նենգութեամբ և քսութեամբ
ետ սպանանել զհօրեղբայր իւր Ըղ-
Վաղինակ, և ինքն տիրաւ զտէ-
րութիւնն իբրեւ քրտնկար յարքու-
նիս ։ Նա և այլ եւս բազում բա-
նիւք դատապարտեցին զնա, որում
ամենայն աւագանին վկայ դային ։
Պապանձեցաւ ամենեւին, և չգտաւ
բան ճշմարիտ 'ի բերան նորա ։ Իբ-
րեւ կրկնեցին և երեքկնեցին ցու-

ցանելով 'ի ներքս յարքունիսն, հատաւ վճիռ մահու 'ի վերայ նորա:

Արդ եկն եւ դահճապետն, եւ մատեաւ առաջի ամենայն մեծամեծացն մերկեաց 'ի նմանէ զպատիւն զոր ունէր յարքունուստ, եւ զգեցոյց նմա հանդերձ մահապարտի: Կապեցին զոտս եւ զձեռս, եւ կանանցաբար նստուցին 'ի ձի մատակ. տարան եւ եդուն յայնմ զընդան, ուր կային մահապարտք ամենայն:

Իսկ նախարարքն Հայոց եւ սուրբ եպիսկոպոսքն հանդերձերիցամբքն, թէպէտ եւ էին 'ի մեծի պատուհասի, ոչ ինչ յիշէին զնեղութիւնն՝ որ անցեալ էր ընդ նոսա, եւ կամ որ այլ եւս ակնկալութիւն էր գալ 'ի վերայ, այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն՝ որ եղեւ յԱստուծոյ: Մխիթարէին զմիմեանս եւ ասէին. Քաջութեամբ պատերազմեցաք, առաւել եւս համբերութեամբ ճգնեսցուք: Լուեալ է մեր 'ի սուրբ հարցն մերոց, եթէ գլուխ ամենայն առաքինութեան համբե-

րութիւն է, և իմաստութիւն երկնաւոր՝ կատարեալ աստուածպաշտութիւն, և զայս ոչ ոք կարէ գտանել առանց չարչարանաց։ Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդերկարանայ 'ի վերայ, յայնժամ բազմանայ վարձ հատուցմանց պարգեւին։

Ապա թէ այդ այդպէս է, զայս միայն աղաչեսցուք զԱստուած, զի համբերել կարասցուք ամենայն փորձութեանց. և Տէր ինքնին արասցէ հնարս մերում փրկութեան։ Լուեալ է մեր զդատաստան քառասուն զինուորացն Քրիստոսի, որք բազում հարուածս տանջանաց ընկալան։ Մինն 'ի նոցանէ փութացաւ 'ի բաղանիսն, և վրիպեցաւ 'ի պսակէն. իսկ երեսուն և ինն համբերութեամբ կատարեցան, և հասին այնմ աւետեացն, որում ցանկացեալն էին։ Իսկ մեր ընկերակիցն աւանիկ, որ յառաջագոյն որոշեցաւ 'ի մէնջ, ահա եղեւ գործակից սատանայի։ Մինչ դեռ ոգիքն 'ի մարմնին են, ընկալաւ զառհաւատչեայ գեհենին տանջանաց, որ ոչ

միայն սրբոց է ողբալի, այլ և ամենայն գազանաբարոյ մարդկան:

Զայս ասէին, և բազում արտասուս 'ի վերայ կորուսելոյն հեղուին. և անդէն զերգս հոգեւորս 'ի բերան առեալ ասէին. Բարի է յուսալ 'ի Տէր քան յուսալ 'ի մարդիկ. բարի է յուսալ 'ի Տէր քան յուսալ յիշխանս. ամենայն ազինք շրջեցան զինեւ, և անուամբ Տեառն յաղթեցի նոցա: Քաջալերէին զմիմեանս և ասէին. Զայս գիտելով, եղբարք, մի՛ երկնչիցուք յանաստուած ազգէս հեթանոսաց, որ քան զմեզուս վատթարագոյն եւս են 'ի զայրանալն իւրեանց. զի և նոցա ցասումն 'ի սաստկութեան անձանց իւրեանց լիցի. այլ մեք զանուն Տեառն կարդասցուք, և վանեսցուք զամենեսեան:

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայէր 'ի միաբանութիւն սուրբ կապելոցն, որք մեծաւ խնդութեամբ ընդունէին զչարչարանսն, և զուարթագոյն և պայծառք երեւէին որպէս յառաջագոյն յարքունիսն. հայէր

և կարօտէր, և ոչ ոք խառնեաց զնա 'ի նոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պահէին: Եւ օր ըստ օրէ բերէին իբրև զգէշ ընկենուին 'ի մեծ հրապարակին, ծաղէին և այպանէին, և տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: Կողոպտեցին հանին և ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր. այնպէս ծաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային և բերէին նմա իւր ծառայքն: Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարտերս հարկաց աշխարհին 'ի վերայ տան նորա, որ մինչև զհարց և զհաւուց և զիւր արարս և զպարգս կանանց եւս եդ 'ի վերայ և ետ և տուժեցաւ, և ոչ կարաց հատուցանել զպարտսն արքունի: Եւ յայն տեղի հասուցին, մինչև հարցանել նմա՝ եթէ կայցէ՞ ինչ գանձ 'ի գերեզմանս նախնեացն մերոց: Եւ եթէ գտեալ էր նորա, հանէր և տայր ընդ իւր և ընդ ընտանեացն տուգանս. որպէս զի բազում մարդիկ իսկ չոգան 'ի տուժի:

Եւ իբրև այսպէս յամենայն կող֊

մանց հարեալ վատթարացաւ, անկաւ յախտս դժնդակս անդէն 'ի կապանսն ։ Ջեռաւ փոր նորա, և հարան և տորորեցան գոգք նորա, և քամեալ մղեցաւ թանձրամսութիւն նորա ։ Եռացին որդունք ընդ աչս նորա, և 'ի վայր սորեցին ընդ ուղնդունս նորա. խցան լսելիք նորա, և ծակոտեցան չարաչար շըրթունք նորա. լուծան ջիղք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կըրկունք ոտից նորա ։ Բղխեաց 'ի նմանէ հոտ մահու, և փախստական եղեն 'ի նմանէ ձեռնասուն ծառայք նորա ։ Լեզուն միայն կայր կենդանի 'ի բերան նորա, և ոչ գտաւ խոստովանութիւն 'ի շրթունս նորա ։ Ճաշակեաց զմահ հեղձամըղձուկ, և էջ 'ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ ։ Սանհար եղեն նմա ամենայն սիրելիք նորա, և ոչ յագեցան սաստիկ հարուածովք ամենայն թշնամիք նորա ։

Եւ այն որ կամէրն թագաւոր լինել մեղօք՝ Հայոց աշխարհին, ոչ երեւեցաւ տեղի գերեզմանի նորա ։

քանզի իբրեւ զշուն մեռաւ և իբ-
րեւ զգէշ քարշեցաւ ։ Ոչ յիշեցաւ
անուն նորա 'ի մէջ սրբոց, և ոչ մա-
տեաւ յիշատակ նորա առաջի սուրբ
սեղանոյն յեկեղեցւոջն ։ Ոչ ինչ ե-
թող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց 'ի
կեանս իւր, և ոչ ինչ մնաց 'ի մե-
ծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ-
նա 'ի մահուան նորա ։

Գրեցաւ յիշատակարանս այս
վասն նորա, առ 'ի կշտամբումն յան-
դիմանութեան մեղաց նորա․ զի ա-
մենայն՝ որ զայս լուեալ գիտասցէ,
նզովս 'ի հետ արկցէ, և մի՛ լիցի
ցանկացող գործոց նորա ։

ԱՐՏԱՔՈՅ
ԵՒԹՆ ՑԵՂԱՆԱԿԻՆ
ՈՒԹԵՐՈՐԴ

Դարձեալ վասն նորին պատերազմին և չարչարանաց սուրբ քահանայիցն ։

Արդ 'ի վեշտասաներորդի ամի տէրութեան նորին Թագաւորի, դարձեալ անդրէն խաղայր գնայր յաշխարհն Քուշանաց մեծաւ սրտմտութեամբ 'ի գործ պատերազմի ։ Եւ գնացեալ 'ի Վրկանն, և եկեալ յԱպր աշխարհ, նովին կապանօք զնախարարսն և զքահանայսն հրամայեաց պահել 'ի դղեկ քաղաքի 'ի Նիւշապուհ․ և զերկոսս յերանելին կապելոցն ընդ իւր խաղացոյց ։ Ահ արկանէր ամենայն քրիստոնէութեան ընդ որ անցանէր ։

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի, որ էր յազգէ Թագաւորացն 'ի Խայլանդրաց աշխարհէն, Բէլ անուն, և 'ի ծածուկ խոնարհէր առ քրիստոնէայսն, և սիրով յօժարութեամբ ուսանէր 'ի նոցանէ զՃշմարտութիւնն, և կամօք իւրովք նուաճեալ էր ընդ իշխանութեամբ Թագաւորին, և կարի յոյժ դառնանայր 'ի միտս իւր յորժամ տեսանէր չարչարեալ զուրբսն: Եւ իբրեւ այլ ոչ ինչ էր ձեռնհաս, փախստական անկանէր առ արքայն Քուշանաց: Երթայր և պատմէր նմա զամենայն անցս չարչարանացն, զոր անցոյց Թագաւորն ընդ աշխարհն Հայոց. տեղեակ եւս առնէր զնա վասն խրամատութեանն պահակին Հոնաց. ցուցանէր և զերկպառակութիւն զօրացն, որ բազում ազգք բաժանեցան 'ի սիրոյ Թագաւորին. ազդէր նմա և զորտունջ զԱրեաց աշխարհին:

Զայս իբրեւ լուաւ Թագաւորն Քուշանաց, ոչ ինչ երկմտութեամբ Թերանայր յառնէն, և ոչ կարծիք

ըրտեսի անկանէին 'ի սիրտս նորա ։ Քանզի սակաւ մի յառաջագոյն նորա լուեալ էր, դարձեալ իբրեւ ստուգեաց եւս 'ի Բէլայն յայնմ՝ եթէ խաղացեալ գայ 'ի վերայ աշխարհին Քուշանաց, փութացաւ վաղվաղակի զօր ժողովէր, գունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ առաջ հզօր ձեռամբ ։ Զի թէպէտ և ոչ կարէր յանդիման տալ պատերազմ ընդդէմ նորա, այլ 'ի վերջին թեւոյն անկեալ, բազում հարուածս հասուցանէր 'ի վերայ զօրացն արքունի ։ Եւ այնպէս նեղեալ շտապէր, զի անձուկ լաշքարաւ վատախտարակ արարեալ՝ այարէն դարձուցանէր, և ինքն ասպատակաւ զհետ մտեալ աւերէր զբազում գաւառս արքունի. և ինքն ողջանդամ անդրէն յերկիրն իւր դառնայր ։

Եւ իբրեւ ետես եթէ անարգանօք և վատթարութեամբ դարձեալ եմ 'ի պատերազմէս, զիջաւ փոքր մի 'ի հպարտութենէն, և գիտաց եթէ յերկպառակութենէ զօրացն եղեն չարիքն ամենայն ։ Եւ առ

մղձկել սրտին՝ չգիտէր թէ յո՛ թափէր զթոյնս դառնութեանն ։ Իսկ մեծ հազարապետն յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն՝ զոր գործեաց ։

Սկսան բանս 'ի բերան դնել մոգպետին և մոգացն, որք մատուցեալ յանդիման ասէին ցթագաւորն ․ Արքայ քաջ, մեք 'ի դենէ իսկ գիտեմք, զի ոչ ոք 'ի մարդկանէ կարէ կալ առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ ․ այլ վասն քրիստոնէից, որ են ընդդէմ օրինաց մերոց, բարկացեալ են մեզ աստուածքն, զի մինչեւ ցայսօր կենդանի պահեցեր զնոսա ։ Եւ յիշեցուցանէին եւս նմա, որպէս նոքա 'ի բանտի անդ անխնանէին զքեզ ։ Եւ բազում և այլ հայհոյութիւնս խօսէին զորբոցն, և զօր հանապազ զնոսա յաչաց հանէին, և զմիտս թագաւորին ածէին 'ի ցասումն բարկութեան ․ մինչեւ փութացաւ վաղվաղակի հեղուլ զարիւն անմեղացն ։

Եւ հրաման վասն երկուցն՝ որ անդէն 'ի կարաւանին առ խուրն էին,

Սամուէլ և Աբրահամ, զի զաղտ կորուսցեն զնոսա ։ Իսկ որք էին 'ի գղեկ քաղաքին, հեռի էին 'ի կարաւանէն իբրեւ օթիւք հնգետասան ։ Հրամայեաց համբարակապետին, որում անունն էր Դենշապուհ, զի յառաջ քան զնա երթիցէ 'ի քաղաքն, ուր էին սուրբ քահանայքն Տեառն, և չարաչար տանջանօք իշխեսցէ դատել և հարցանել, և սրով վախճանել ։

Այլ զնոսա մոգպետին յառաջագոյն, որում յանձն արարեալ էր, բազում անգամ աւելի քան զհրամանն արքունի չարչարեալ էր․ քանզի իշխան գենպետ էր Արի աշխարհին, և առաւել ջերմագոյն էր 'ի մոգութեանն․ քան զբազում գիտունս եւս տեղեակ էր զրադեշտական օրինացն ։ Նա և զոր մեծ պարծանս համարէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, համակգէն անուն էր․ գիտէր և զամպարտքաշն, ուսեալ էր և զբոզպայիտն, ունէր և զպաշհաւփկն և զպարսկագենն․ քանզի այս հինգ կեշտք են՝

որ գրաւեալ ունին զամենայն օրէնս մոգութեանն ։ Բայց արտաքոյ սոցա է մեւս եւս այլ վեցերորդ, զոր մոգպետն կոչեն ։

Թուէր ինձ անձին, եթէ կատարեալ իցէ ամենայն գիտութեամբ․ հայէր ընդ երանելիսն, եթէ առ 'ի ագիտութեան մոլորեալ են 'ի մեծ գիտութենէս մերմէ ։ Եդ մնոտի կարծիս 'ի մտի՝ անդադար չարչարել զնոսա, զի թերեւս առ չժուժալ մարմնոյն նեղութեանց՝ լուայց 'ի նոցանէ բանս ինչ ողոքանաց ։ Վասն որոյ զատ և որոշեաց 'ի նախարարացն զքահանայսն, և հեռացոյց 'ի նոցանէ բացագոյն․ և արկ զնոսա 'ի ներքնատուն մի գէճ խաւարչտին ։ Եւ հրամայէր վեց առն երկու քաշկէնս ժամէ 'ի ժամ, և դորակ և կէս ջուր․ և ամենեւին ոչ զոք թողոյր մօտ երթալ 'ի դուրս բանտին ։

Եւ իբրեւ աւուրս քառասունս այսու նեղէր զնոսա, և ոչ լուաւ 'ի նոցանէ բան թուլութեան, այլ ինն ած զմտաւ, եթէ ոք յիւրոց

ծառայիցն գաղտ եգիտ ինչ 'ի նոցանէ, և 'ի ծածուկ տայցէ նոցա կերակուր : Ինքն երթեալ կնքէր զերդ և զդուռն բանդին, և զկարգեալ ուռճիկն տայր յիւր հաւատարիմն տանել նոցա. և արար զայս աւուրս հնգետասան : Սակայն և այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շտապեալ տագնապեցան. այլ մեծահամբերութեամբ տանէին զձգնութիւնն, և անդադար սաղմոսիւք կային 'ի հանապազորդ պաշտամանն. և 'ի կատարել աղօթիցն զուարթագին գոհանալով, սակաւիկ մի հանգչէին 'ի գետնախշտի յանկողինսն :

Իսկ պահապանքն, որ 'ի վերայ կապելոցն կային, յոյժ էին զարմացեալ ընդ առողջութիւն անհիւանդութեան նոցա, իբրեւ լսէին զանդադար հնչումն ձայնիցն : Վասն այնորիկ պատմեցին յականջս մոգպետին և ասեն. Ոչ են արքն այն լոկ առանց մեծի զօրութեան. զի եթէ պղնձի մարմինք ունէին նոքա, արդ լուծեալ էր 'ի գէճ խոնաւուանալ: Բազում ժամանակք են մեր ,

զի յանձն է մեզ պահպանութիւն բանդիս. ոչ յիշեմք՝ եթէ 'ի կապելոց ոք ամսօրեայ ժամանակ կեցեալ է 'ի տանդ յայդմիկ ։ Արդ մեք ասեմք քեզ. եթէ տուեր հրաման մահու նոցա և սպանանես , դու գիտես. ապա թէ ոչ , պահել յանձն արարաւ քեզ և ոչ դատել զնոսա , չարաչար վտանգ է կապելոցն ։ Նա և մեք զահի հարեալ եմք և յոյժ երկնչիմք, յորժամ տեսանեմք զայնպիսի անհնարին նեղութիւնս ։

Եւ իբրև զայս լուաւ մոգպետն , յարուցեալ ինքնին երթայր 'ի մէջ գիշերին յերդ բանդին ։ Եւ հայեցեալ 'ի ներքս ընդ մութ գիշերոյն , այն ինչ լինէր նոցա 'ի պաշտամանէն հանգչել , և տեսանէր զանձն իւրաքանչիւր կապելոցն , զի իբրև զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքէր ։ Զահի մեծի հարաւ , և ասէր ընդ միտս իւր. Զի՞նչ է այս մեծ սքանչելիքս. աստուածք մեր ուրեմն եկեալ իջեալ են 'ի բանդս , և նոցա փառաւորութիւնն լուցեալ բորբոքի ։ Եւ եթէ նոքա աւ

սոսա ոչ մերձենան , մարդոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայծառութիւն լուսոյ զգենուլ : Իմ՛ այսպէս լուեալ էր վասն կեշտխս այսորիկ , եթէ առ յոյժ յիմարութեանն մոլորեալ են , և ստութեամբ կերպարանին 'ի յաչս տգէտ մարդկան . Թերևս և այս տեսիլ այնպէս ինչ երևեցաւ ինձ :

Եւ ոչ կարէր համօրէն կալ 'ի վերայ իրացն երևման : Եւ մինչ դեռ յայսմ՛ մտաց խորհրդի էր, դարձեալ սուրբքն յիւրաքանչիւր իրշտեկացն կանգնեցան կացին 'ի սովորական պաշտամանն : Յայնժամ Ճշմարտեալ գիտաց մոդպետն, եթէ ոչ այլ ընդ այլոյ տեսանէր՝ որ երևեցան նմա , այլ 'ի նոցունց յանձանց փայլէր լուսաւորութիւնն : Յայնժամ կրկին անգամ զահի հարաւ և ասէ . Ո՞ւմ 'ի կապելոցն եղեւ այսպիսի յայտնութիւն . ես և ոչ զմի ոք ոչ գիտեմ, և ոչ լուեալ է իմ 'ի հարցն յառաջնոց : Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ 'ի մեծ սքանչելեացն, և դողացին ամենայն

մարմինքն, և Թմբրեալ կիսամեռ լինէր 'ի վերայ տանեացն մինչև յառաւօտն. և 'ի ծագել լուսոյն իբրև զբաղմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր 'ի վանս իւր, այլ և ոչ ումեք իշխեաց ամենևին պատմել զոր ինչ ետեսն:

Կոչեաց առ իւր զպահապանսն և ասէ ցնոսա. Երթայք հանէք զկապեալսն 'ի վերնատունն մի ցամաքագոյն, և անդ պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ, որպէս և ասացէքն: Մի ոմն 'ի դահճաց անտի, իբրև լուաւ զհրամանս մոգպետին, փութով ընթացեալ երթայր, իբրև մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա: Հրամայեաց ձեզ, ասէ, ելանել 'ի ցամաք վերնատունն մի. արիք վաղվաղակի, և մի՛ հեղգայք, քանզի և մեք իսկ պաղատեցաք վասն ձերոյ տառապանացդ:

Իսկ սուրբն Յովսէփ հեզաբար սկսաւ խօսել ընդ դահճապետին և ասէ. Երթ և ասա ցխմար առաջնորդն ձեր. չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ գալստեան Տեառն մերոյ

և կամ վասն մերոյ հրաշակերտ շինուածոյն, որք մեզ կան պահին իսկզբանէ պատրաստութիւնքն. վասն որոյ դիւրեաւ համբերեմք մեծի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ՝ զոր տեսանեմք: Դու բարւոք արարեր, զի արգահատեցեր մեծի նեղութեանս մարմնոյ. այլ ոչ ինչ եմք ձանձրացեալք իբրեւ զանիսատուած ոք, որ չիք այլ ինչ յոյս 'ի միտս նորա քան որ երեւինս: Այլ մեք առ սէրն Քրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ, և կատարեալ պարգեւս զաս իսկ համարիմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնսն ժառանգեսցուք:

Եթէ շինուածոց լիցեմք ցանկացեալք, ունիմք շինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռագործի, որ ոչ երեւին ձեր արքունիքդ առ նոքօք: Նոյնպէս և հանդերձից և փառաց և անախտ կերակրոց, զոր եթէ ոք կամեսցի ասել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր տկարութիւնդ. վասն զի կուրութեան հնութեամբն

չտեսանէք և ոչ լսէք և ոչ իմանայք, յայն սակս զմեզ զուր և անխրատ և առանց յանցանաց անողորմն դատէք ։ Այլ մեր Թագաւորն առատ է և բարերար, և բաց է դուռն արքայութեան նորա. եթէ կամեսցի ոք դիմել՝ դիմեսցէ համարձակ. 'ի դարձելոց յապաշխարութիւն չնախանձի և ոչ ընդ ումէք երբէք ։

Բայց վասն դիւրութեանս՝ որ դու հրամայեցեր առնել մեզ, էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշխարհին մերում չանկանել մեզ 'ի ձեռս Թագաւորիդ, որպէս և այլքըն՝ զի ապրեցան յայսպիսի փորձանաց. այլ որպէս կամօք և յօժարութեամբ եկաք, իբրև թէ գիտէաք զվիշտ վտանգիս, ոչ ինչ զանգիտեցաք յայսպիսի Ճգանց, այնպէս և կամիմք՝ զի և այլ եւս ծանրացուսցես 'ի վերայ մեր, մինչեւ քո չարութիւն կամացդ յագեսցի 'ի մեզ ։ Զի թէ Աստուածն մեր, որ է արարիչ երկնի և երկրի և ամենայն երեւելեաց և աներեւութից, և առ սէր խուրոյ բարերարութեանն

խոնարհեցաւ առ ազգս մարդկան, և զգեցաւ մարմին չարչարելի, և անց ընդ ամենայն հանդէս առաքինութեան, և կատարեաց զամենայն գործ տնտեսութեան, 'ի կամս իւր մատնեցաւ 'ի ձեռս խաչահանուացն, մահու մեռաւ և եդաւ 'ի գերեզմանի, և զօրութեամբ աստուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երեւեցաւ աշակերտացն և այլոց բազմաց, և վերացաւ առ հայր իւր յերկինս, և նստաւ ընդ աջմէ հայրենի աթոռոյն, և շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր, զի ըստ նորա անմահութեանն՝ և մեք մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք չարչարակից լինել անմահ մեծութեանն, և նա ոչ եւս իբրեւ զմահկանացու համարի զմեր մահն, այլ իբրեւ անմահից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստակոց մերոց, արդ փոքր համարիմք մեք զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին, զոր էարկ առ ազգս մարդկան :

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն բանս մոգպետն 'ի դահճապետէ անտի,

խռովեցաւ , պղտորեցաւ 'ի միտս իւր , և հատաւ քուն յաչաց նորա զբաղում գիշերս ։ Իսկ յաւուր միոջ յերեկուն պահուն յարուցեալ երթայր առ նոսա միայնիկ լռիկ , և ոչ զոք առնոյր ընդ իւր 'ի սպասաւորացն ։ Եւ իբրև եհաս 'ի դուռս տանն , հայէր ընդ ծակ մի 'ի ներքս և տեսանէր ըստ առաջին տեսլեանն. բայց նոքա 'ի քուն կային խաղաղիկ ։ Հեզաբար կարդաց յանուանէ զեպիսկոպոսն , քանզի քաջ իսկ գիտէր պարսկերէն ։ Եկն 'ի դուռս և հարցանէր . Ո՞վ ես դու ։ Ես ինքն իսկ եմ, ասէ . կամիմ 'ի ներքս մտանել և տեսանել զձեզ ։

Եւ իբրև եմուտ 'ի մէջ սրբոցն , ոչ եւս երևէր նմա այլ նշանն . և պատմեաց նոցա զերկկիցս երևումն սքանչելեացն ։ Եւ պատասխանի Ղեւոնդ երէցն և ասէ . Աստուած , որ ասաց 'ի խաւարի լոյս ծագել , որ և ծագեաց և լուսաւորեաց իմաստութեամբ զաներևոյթ արարածս , նոյն զօրութիւն և այսօր ծագեաց 'ի խաւարեալ միտս քո , և

բացան աչք կուրացեալ ոգւոյդ, և տեսեր զանշիջանելի լոյս շնորհացն Աստուծոյ. փութա, մի՛ հեղգար. գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գնայցես:

Եւ զայս իբրեւ ասաց, յոտն կացին ամենեքեան ասելով զքառասաներորդ երկրորդ սաղմոսն. Առաքեա, Տէր, զլոյս քո և զճշմարտութիւն քո, զի նոքա առաջնորդեսցեն և ածցեն զմեզ 'ի լեառն սուրբ և 'ի յարկս քո: Արդարեւ ճշմարտիւ, Տէր, առաջնորդեցեր և ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւնդ և յանմերժելի հանգիստդ: Ահանմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացն քոց. որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւազակն յերկրորդ մահուանէն, և նովաւ բացեր զաղխեալ դուռն Ադենայ, այսպէս գտեր և զայս կորուսեալս: Որ էր պատճառք մահու բազմաց, արդ արարեր զսա պատճառք կենաց մեզ և անձին իւրում: Գոհանամք զքէն, Տէր, գոհանամք և ձայնակիցք լինիմք սուրբ մարգարէին. Մի՛ մեզ

Տէր, մի՛ մեզ. այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան և ճշմարտութեան քո. զի մի՛ երբէք ասասցեն 'ի հեթանոսս, թէ ո՞ւր է Աստուած նոցա. որպէս և այսօր իսկ յայտնի եղեւ զօրութիւն քո մեծ 'ի մէջ ապարասան խաւարազգեստ ազգիս:

Իսկ որ ձրին եգիտ զաստուածատուր շնորհսն, սկսաւ և նա առանձինն ասել. Տէր լոյս իմ և կեանք իմ, ես յումմէ՞ երկեայց. Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես յումմէ՞ դողացայց: Քանզի գիտեմ ճշմարտիւ, եթէ բազում են այսուհետև թշնամիք իմ, և կամին մերձենալ և ուտել զմարմինս իմ. այլ դու, Տէր ամենայնի, եկիր վասն ամենեցուն կենաց, զի դարձցին և կեցցեն առաջին քոյոյ մարդասիրութեանդ: Մի՛ որոշեր զիս 'ի սուրբ գառանցդ՝ յորս խառնեցայ, զի մի՛ ըստ քո փարախդ արտաքս ելեալ՝ չար գազան դարձեալ բեկանիցէ զիս: Մի՛ հայիր, Տէր, 'ի բազմամեայ ամբարշտութիւնս իմ, զի մի՛ մոլորեալ 'ի ճշ-

մարխտ կենացդ՝ զբաղումն անդրէն ՚ի կորուստ աշակերտիցեմ. այլ որոց եղէ պատճառք մահու, նոցին եղէց և պատճառք կենաց: Աստանայ՝ որ ինեւ խորխտացեալ պարծէր ՚ի մէջ մեծի կորստականացս, ինեւ կորացեալ անմաչեսցէ ՚ի մէջ խուրոց աշակերտացն:

Եւ զայս իբրեւ ասացին, նմին իսկ ետուն կատարել զաղօթսն, և դադարեցին նովաւ հանդերձ մինչեւ ՚ի պահն երրորդ. և այնպէս խաղաղացեալ կացին ՚ի քուն ամենեքեան մինչեւ ՚ի ժամ առաւօտուն: Իսկ նորա յոտն կացեալ, և ՚ի քուն ոչ մտանէր. այլ զձեռսն իւր ՚ի վեր համբարձեալ՝ կայր յաղօթս: Եւ մինչ դեռ ընդ երդ պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի տունն լի եղեւ լուսով. և երեւեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ ՚ի յերկինս, և դունդք դունդք զօրաց ելանէին ՚ի վեր. և էր ամենեցուն տեսիլն նոր և չքնաղ և ահաւոր և սքանչելի իբրեւ զտեսիլ հրեշտակի: Ունէր և

զԹիւ համարոյ 'ի միտս իւր զիւրաքանչիւր գնդիցն, զոր տեսանէր. էր՝ որ զհազարի, էր՝ որ զերեսուն և զերից, էր՝ որ զերկերիւրոց և զերեքտասանից: Եւ այնպէս մօտագոյնս մերձենայր, մինչև ճանաչել նմա զերիս 'ի նոցանէ, զՎարդան և զԱրտակ և զԽորէն: Եւ ունէին նոքին պսակ 'ի ձեռին, խօսէին ընդ միմեանս և ասէին. Ահա եկն եհաս ժամ, զի և սոքա խառնեսցին 'ի գունդս մեր. քանզի և մեք սոցա իսկ մնայաք, և առհաւատչեայ պատիւ սոցա բերաք: Եւ որում ոչ եւս մնայաք՝ եկն երեւեցաւ և խառնեցաւ, և եղեւ իբրեւ զմի 'ի զինուորաց Քրիստոսի:

Այս երից անգամ երեւեցաւ չքնաղ տեսիլս առն երանելւոյ: Զարթոյց զտուրբան 'ի քնոյ անտի, և պատմեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ: Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս և ասէին. Տէր Տէր մեր, զի՛ սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի. համբարձաւ մեծվայելչութիւն քո 'ի վերոյ քան զեր-

կինս ․ 'ի բերանոց մանկանց տղայոց ստնդիացաց հաստատեցեր զօրհնութիւն, զի եղծցի թշնամին և հակառակորդն ։ Զի ոչ եւս է այսուհետեւ ասել, եթէ տեսից զերկինս զգործս մատանց քոց, այլ թէ տեսից զքեզ Տէր երկնի և երկրի ․ որպէս երեւեցար իսկ այսօր 'ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր օտարիս, որ անցեալ էր ըստ ակնկալութիւն կենաց իւրոց ։

Ահա դու Տէր ողորմութեամբ քով պահեցեր զսիրելիս քո, և գթութեամբ քով եղեր 'ի խնդիր կորուսելոյս, դարձուցեր և խառնեցեր 'ի դասս սրբոց քոց ։ Ոչ միայն ետես սա զերկինս՝ զգործս մատանց քոց, այլ ետես զերկինս և զբնակիչս նորա, և մինչ դեռ է յերկրիս՝ խառնեցաւ 'ի գունդս բիւրաւոր հրեշտակաց քոց ։ Ետես և զոգիս արդարոց կատարելոց, ետես և ըղմանութիւն փառաց աներեւոյթ պատրաստութեանցն, ետես և 'ի ձեռին նոցա զանշուշտ ուրուհայն, որ հանդերձեալ պահի 'ի ձեռն Ճար-

տաճարապետին։ Երանի՜ սմա վասն սուրբ տեսլեանս, և երանի՜ է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ. քանզի հաստատեալ գիտացաք սովաւ, եթէ որում այսպիսի սքանչելիք յայտնին, մեծ մասն ընկալաւ սա յանսպառ քոց բարութեանցդ։ Անսպառ են պարգևք քո, Տէր, և առանց խնդրելոյ տաս ում և կամիս քոյով յորդ և աննախանձ առատութեամբդ։ Եւ եթէ որ ոչ խնդրեն՝ չարգելուս ՚ի նոցանէ, բաց մեզ, Տէր, զդուռն ողորմութեան քո, որ ՚ի մանկութենէ մերմէ ցանկացեալ եմք բարեմասնութեան սըրբոց քոց։ Զնորագիւտ դաստակերտըս քո բարեխօս առնեմք վասն անձանց մերոց. մի՛ ընկղմեսցի նաւ հաւատոց մերոց ՚ի մէջ ալէկոծեալ ծովու մեղաց։

Եւ այսպէս յերկար կատարելով զաղօթսն, յորդ և առատ արտասուս հեղուին ՚ի վերայ անձանց իւրեանց։ Գութ ողոքանաց արկանէին առաջի բարերարին, զի լսելի լիցի ձայն պաղատանաց նոցա, և

հաստատուն կացցեն 'ի վիշտս ճը-
գանցն, զի մի՛ զրկեսցին 'ի ցանկա-
լի պսակացն, զոր ունէին սուրբքն
'ի ձեռս իւրեանց, որպէս և ազգե-
ցաւ նոցա 'ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ,
զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման
նոցա. որպէս զի երթիցեն և աներ-
կեւղ դադարեսցեն 'ի կասկածելի
ակնկալութենէն. որում՝ համբե-
րէին բազում տառապանօք, զի առ-
հաւատչէիւ փոքու հասցեն երկնա-
ւոր մեծութեանն, որում 'ի վաղըն-
ջուց իսկ էին ցանկացեալք:

Եւ քանզի ինքն իսկ մոգպետն
իշխան էր աշխարհին, և նմա յանձն
արարեալ էր զկապեալսն քաղաքին,
վասն այնորիկ և համարձակու-
թեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տա-
նէր յապարանսն իւր: Լուանայր
և սրբէր զնոսա 'ի չարչարանաց բան-
դին, առնոյր զջուր լուացմանն սըր-
բոցն և արկանէր զիւր մարմնովն:
Ուղղէր 'ի տան իւրում աւազան,
և ընդունէր 'ի նոցանէ զսուրբ մկըր-
տութիւնն. հաղորդէր 'ի կենդա-
նարար մարմինն և 'ի քաւիչ արիւնն

Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։
Բարձր բարբառով աղաղակէր և ա-
սէր. Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ
'ի լուացումն մեղաց իմոց, և 'ի ծը-
նունդս նորոգութեան վերստին հո-
գւոյն սրբոյ, և ճաշակումն անմահ
խորհրդոյս 'ի ժառանգութիւն երկ-
նաւոր որդէգրութեանն։ Դնէր և
ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան
կերակրոյ, և մխիթարութեան բա-
ժակ մատուցանէր նոցա, և միաբա-
նէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան։

Այլ Թէպէտ և ինքն էհաս յերկ-
նաւոր բարիսն, և աներկեւղ էր 'ի
մարդկանս հարուածոց, սակայն
վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կաս-
կած, զի մի՛ իբրեւ չնասատակարք մատ-
նեսցին յերս արքունի։ Վասն այ-
նորիկ 'ի ծածուկ կոչէր 'ի գիշերի և
զնախարարսն, որ 'ի նմին քաղաքի
էին 'ի կապանս, և ունէր ծախս
մեծամեծս։ Եւ էին ամենեքեան 'ի
մեծի խնդութեան վասն սքանչե-
լեացն, որ երեւեցաւ նոցա։ Ոչ յի-
շէին ամենեւին, եթէ վիշտք ինչ
անցեալ էին ընդ նոսա։

Բայց 'ի ժամ բազմականացն կարծիք իմն եղեն 'ի միտս սրբոցն վասն երկուց միոյ, որ էր ընդ նոսա 'ի սուրբ կապանսն. զի 'ի մէջ չինական մարդկան կեցեալ էր, և տգիտագոյն եւս էր 'ի գրոց մխիթարութենէ։ Հրամայեցին ունել զգլուխ բազմականին. եւ պատասխանի երանելին և ասէ. Զի՞նչ է այդ՝ զոր դուքդ գործէք. և կամ յինէն զի՞ թաքուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ։ Ես քան զկրսերս ձեր խոնարհագոյն եմ, և քան զեւս փոքունս յաշակերտաց քոց տգիտագոյն եմ, զի՞արդ կարացից այդմ տանել։ Այս իսկ մեծ էր ինձ, զի սուրբ կապանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր։ Եթէ արժանի համարիք ձերում սեղանոյդ, կալարուք դուք զիւրաքանչիւր տեղի բազմականիդ, և հրամայեցէք ինձ զիմ տեղին։ Եւ բռնադատեաց սուրբ եպիսկոպոսն միաբանութեամբ ամենայն սրբոցն, և 'ի վերոյ քան զամենեսեան բազմեցուցին զնա։

Եւ իբրեւ բոլորեցաւ ակումբ

բազմականին, և հաղորդեցան ամենեքեան 'ի կերակուրն զուարթութեամբ, յոտն եկաց սուրբ Յովսէփ, և սկսաւ զուրախութեան նուագն մատուցանել և ասել այսպէս. Ուրախ լերուք ամենեքեան 'ի Քրիստոս. քանզի վաղիւ այս ժամ իցէ, ահա մոռացեալ իցէ մեր զամենայն նեղութիւնս և զչարչարանս՝ զոր կրեցաք: Եւ փոխանակ սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանգիստ ընդունելոց եմք, և փոխանակ արգելանի բանդին՝ մտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր, որոյ քաղաքի քաղաքապետ ինքն Քրիստոս է, հանգստապետ՝ յորում ասպարիսի նախ ինքն առաքինեցաւ առնելով զնշան յաղթութեան: Եւ այսօր նոյն Տէր է, որ յաջողէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով 'ի փրկութիւն անձանց մերոց և 'ի պարծանս մեծափառ սուրբ եկեղեցւոյ: Եւ զոր օրինակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս 'ի գլուխ բազմականիս մերոյ, սոյնպէս սա նախ ընդունելոց է վաղիւ զպսակն 'ի

ձեռն կատարմանն իւրոյ ։ Զի ահաւասիկ եկն եհաս և մերձեցաւ առ մեզ Թշնամին կենաց մերոց և պակիչ սուրբ չարչարանաց ծառայից Քրիստոսի ։

Զայս իբրեւ ասաց, լուաւ ՚ի նմանէ բանս պնդութեան, որով յոյժ մխիթարեցան ամենեքեան ։ Ասէ ․ ՚ի սուրբ աղօթից ձերոց այդպէս արասցէ ինձ Քրիստոս, և կատարեսցէ զելս վախճանին իմոյ յաշխարհէս ըստ բանի քում ։ Եւ ահա ընդ ասելդ քո ազդումն եղեւ հոգւոյս իմոյ, և յիշեցի ես զմարգարէութիւնն Քրիստոսի, որոյ և գալուստ խոկ նորա յաշխարհս վասն մեր մեղացն եղեւ ։ Գթասցի յիս որպէս և յաւազակն ՚ի ժամ խաչին․ որպէս նովաւ զդրունս փակեալ դրախտին եբաց, և յառաջեցաւ լինել կարապետ այնոցիկ՝ որ անդրէն ՚ի նոյն տեղի դառնալոց էին յուրախութիւն, արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք գնդին ։

Աւանիկ վասն միոյ մեղաւորի՝ որ

դառնայ յապաշխարութիւն , ան֊
վախճան լինի ուրախութիւն հրեշ֊
տակաց յերկինս. որպէս զի գիտեն
իսկ զկամս տեառն իւրեանց ։ Քան֊
զի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին
եկն 'ի խնդիր, վասն այնորիկ և նո֊
քա խնդակիցք լինին վասն միոյ
դարձելոյ յապաշխարութիւն ։ Թե֊
րեւս վասն իմ եկեալ էր մեծ զօ֊
րավարն Հայոց բազում սուրբ ըն֊
կերակցօքն իւրովք. զպսակն վասն
ձեր բերեալ էր , այլ զուրախու֊
թեան աւետիսն հասարակաց տայր ։
Եւ առաւել եւս ընդ իս էին զար֊
մացեալ, զի ոչ ճանաչէին զիս 'ի
կեանս իւրեանց, ահա 'ի սուրբ մահն
իւրեանց՝ կամէին զի և ես մասն ըն֊
կալայց ընդ երանելիսն ։

Աղաչեմ զձեզ , տեարք իմ և
հարք , աղօթս արարէք 'ի վերայ ան֊
արժանութեանս իմոյ , զի արժա֊
նի եղէց մեծի աւետեացն հասա֊
նել, որ յանսուտ ձերոց բերանոցդ
բարբառեցաւ 'ի լսելիս իմ ։ Արդ
փութամ տեսանել զօրն, և յաւուր
անդ զժամն եկեալ հասեալ 'ի վե֊

րայ մեր ։ Եւ երբ լիցէ՝ զի ելից 'ի
թանձրադանդաղ ձանձրալի մար-
մնոյս այսորիկ, երբ լիցէ՝ զի տեսից
զքեզ Տէր Յիսուս, երբ լիցէ՝ զի ան-
երկեւղ եղէց 'ի մահուանէ, երբ լի-
ցէ՝ զի տգիտութիւնս իմ հասցէ 'ի
կատարեալ գիտութիւն ։ Օգնեա
ինձ, Տէր, օգնեա ինձ, և կարկա-
ռեա զամենազօր աջդ յօգնակա-
նութիւն. զի խոստման բանից ի-
մոց և գործք արդեամբք կատարես-
ցին 'ի վերայ մեր. և փառաւոր լի-
ցի յիս 'ի մեղաւորս անուն Տեառն
մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ։

Զայս իբրեւ ասաց երանելին,
յոտն կացին 'ի բազմականացն անդ,
գոհանային ասելով. Փառք քեզ,
Տէր, փառք քեզ Թագաւոր, զի ե-
տուր մեզ կերակուր ուրախութեան.
լցո զմեզ Հոգւովդ սրբով, զի գտ-
ցուք առաջի քո հաճոյք և մի ամա-
չեցեալք. զի դու հատուցանես իւ-
րաքանչիւր զգործս իւր ։

'Ի նմին ժամու եղեւ խորհուրդ
մեծ 'ի մէջ նոցա, թէ զինչ օրինա-
կաւ կարասցեն ապրեցուցանել զդ-

մոգպետն · զի մի՛ լուեալ յարքունիսն, իբրեւ զհուր բորբոքեսցի բարկութիւն 'ի վերայ մնացելոցն ։ Իբրեւ ոչ ինչ կարացին 'ի ժամուն վճարել, միաբանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս առնն հաւատացելոյ ։

Իսկ նախարարքն հրաժարեցին 'ի սրբոցն յորդառատ արտասուօք, և ողբալից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծապաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ · Զի մի՛ ոք 'ի մէնջ, ասէն, թուլացեալ և ելեալ արտաքս 'ի հաւասար միաբանութենէս, կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին ։

Իսկ երանելիքն միաբան քաջալերէին զնոսա և ասէին · Զօրացարուք, եղբարք, 'ի Տէր և մխիթարեցարուք 'ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ ոչ թողու զձեզ որբս և ոչ 'ի բացէ առնէ զողորմութիւնն իւր 'ի մէնջ հաւատովդ 'ի Քրիստոս · բազում բարեխօսութիւնքն՝ զոր ունիմք

տունա, ոչ չիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց, և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց: Այլ նոյն Տէր է, որ զօրացոյց զառաջին նահատակսն խառնելով զնոսա 'ի դունդս հրեշտակաց իւրոց. նոցուն սուրբ ոգիք և ամենայն դասք արդարոց հասցեն ձեզ յօգնականութիւն համբերութեան, զի ընդ նոսին նոցունց սպասկացն արժանի լինիջիք:

Զայս խօսէին ընդ նոսա, և զգիշերն ամենայն սաղմոսիւք 'ի գլուխ տանէին. իսկ 'ի ժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան. Ծագեա, Տէր, զողորմութիւնս քո՝ ոյք ճանաչեն զքեզ, զարդարութիւնս քո՝ ոյք ուղիղ են սրտիւք: Մի՛ եկեսցէ 'ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի՛ դողացուսցեն զմեզ. անդ անկցին ամենեքեան, որ գործեն զանօրէնութիւն. մերժեցան, և այլ մի՛ կարասցեն հաստատել:

Եւ անդէն վաղվաղակի հասին դահճքն 'ի դուռն բանդին. մտին 'ի ներքս և տեսին, զի որ յառաջ

մոգպետն էր, և նմա իսկ յանձն ա-
ռարեալ էր պահել զնոսա, նստէր
'ի մէջ նոցա և լսէր 'ի նոցանէ, նա
և քաջալերէր եւս զնոսա չերկնչել
'ի մահուանէ: Իբրեւ տեսին զմեծ
սքանչելիսն դահիճքն, յոյժ զար-
մացան ընդ իրսն, այլ ոչ ինչ իշխէին
հարցանել ցնա. բայց չոքան և պատ-
մեցին Դենշապհոյ, որում յանձն
առարեալ էր զչարչարանս սրբոցն:
Իսկ նա իբրեւ լուաւ 'ի դահճացն
արքունի, զահի մեծի հարաւ 'ի մի-
տս իւր, թէ գուցէ և ինքն ան-
ձամբ 'ի ներքս լիցի. քանզի և ծա-
նօթագոյն եւս էր առնն: Հրամայ-
եաց հանել 'ի բանդէ անտի զամե-
նեսեան կապանօքն, և հեռացու-
ցանէր 'ի քաղաքէ անտի երկոտա-
սան պարսիկ հրասխաւ: Եւ 'ի ծա-
ծուկ խօսէր ընդ մոգպետին, եթէ
զինչ պատճառք իցեն կապանաց
նորա: Եւ պատասխանի այրն և
ասէ ցնա. Մի' խօսիր ընդ իս 'ի ծա-
ծուկ, և մի' լսեր զխորհուրդս լու-
սոյ 'ի մէջ խաւարի, զի բացան աչք
իմ' արդ. քանզի տեսի զլոյսն երկ-

նաւոր ։ Եթէ կամիս լինել խորհրդակից կենաց, հարց ցիս յանդիման, եւ պատմեմ քեզ. զի տեսի զմեծամեծսն Աստուծոյ ։

Եւ իբրեւ լուաւ 'ի Նմանէ զամենայն, եւ ատուգեաց եւս վասն լուրոյ միաբանութեանն, եթէ ոչ քակտի 'ի սրբոյն հաւանութենէ, ոչ իշխեաց ձեռն արկանել 'ի նա, թէպէտ եւ ունէր հրաման յարքունուստ ։ Այլ փութացաւ, եւ ինքն երթեալ պատմէր թագաւորին 'ի ծածուկ զամենայն որպէս զիարդ լուաւ 'ի Նմանէ ։

Եւ պատասխանի թագաւորն եւ ասէ ցԴենշապուհ. Մի՛ ոք ամենեւին լուիցէ զայդ 'ի քէն, մանաւանդ վասն տեսլեանն մեծի՝ որ երեւեալ է նմա, զի մի՛ ադէտ մարդիկ երկմտեալ՝ բաժանեսցին 'ի մեր հաստատուն օրինացս ։ Մինչ մեք զայլս կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերեւս զոգիս գտցեն, իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք առնել, մեր որ վարդապետ օրինացդ էին, զկնի նոցա մոլորութեանն խոտորեցան ։

Նա և այն եւս չար է մեզ քան զամենայն, զի ոչ դուզնաքեայ ոք խոտորեցաւ 'ի նորա օրէնսն, այլ այր մի համակդէն, երեւելի ընդ ամենայն վերին աշխարհս ։ Եթէ փայքարիմք ընդ նմա, նա տեղեկագոյն է քան զամենայն վարդապետս աշխարհիս․ գուցէ 'ի հիմանէ խարխարեալ աւերէ զօրէնս մեր ։ Եւ եթէ դատիմք զնա ընդ այլ չարագործսն, նա և այնպէս հուչակեալ ելանէ համբաւ քրիստոնէութեան նորա, և մեծ անարգանք զկնի դենիս ձգլին ։ Եւ եթէ սրով եւս վախճանեսցի, բազումք են քրիստոնեայք 'ի կարաւանիս, ընդ ամենայն երկիր ցանեալ ցրուեսցեն զօսկերս նորա ։ Սակաւիկ ինչ էին մեզ անարգանք առ ամենայն մարդիկս, ուր մէծարեալ պատուէին ոսկերքդ նածրացուցդ․ իսկ եթէ մոգացդ և մոգպետացդ զնոյն պատիւ կրեսցեն, մեք մեզէն լինիցիմք քակտիչք օրինացն մերոց ։

Այլ այժմ իմ է քեզ երդումն տուեալ յանմահ գլխն․ նախ զդաւ-

նացեալ ծերն կոչեա առաջի քո։ Եթէ հաւանեսցի սիրով, և զզջացեալ ապաշաւեսցէ զկախարդութիւն նոցա, մեծարեսջիր զնա սիրով պատուով ըստ առաջին կարգին. և մի՛ ոք գիտասցէ զթշնամանս նորա ամենեւին։ Ապա թէ ոչ հաւանեսցի, և ոչ կամեսցի անսալ բանից իմոց, յարուսջիր 'ի վերայ նորա բազում ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի ՚ինաստակար գացի յիրս արքունի. և աշխարհաւ փուրսիշն 'ի վերայ յարուսջիր, և չկոթակ արասջիր յայն կոյս քան զԿուրան և զՄակուրան. և անդ ընկեցեալ զնա 'ի վիրապ մի, և ընկալցի զմահ թշուառութեան։ Եւ զայլազենան փութանակի կարձեա 'ի կենաց աշխարհիս, զի մի՛ գլրդեսցեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս։ Զի եթէ զճարտար մոգպետն այնպէս արագաշակերտեցին, տգէտ մարդիկ զիա՞րդ կարասցեն կալ առաջի նոցա պատիր խաբէութեանն։

Այդ եւ Նատաս Դենշապուհ արտաքոյ բանակին յատենի, որպէս

ստացաք, հեռի երկոտասան հրախաւ: Հարցանէր ցմոգպետն և ասէր. Իշխանութիւն առի վասն քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ և ամենայն հարուածովք տանջանաց: Մինչ չեւ ձեռն արկեալ է իմ 'ի քեզ, ընկալ զմեծարանս և արհամարհեա զանարգանս, և խնայեա 'ի պատուական ալեադ: Թող անդր 'ի բաց զքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր 'ի բնէ, և դարձիր անդրէն 'ի մոգութիւնն, որպէս զի վարդապետ լինիր բազմաց:

Ետ պատասխանի երանելին և ասէ. Աղաչեմ զքեզ, տէր, որ յառաջ իբրեւ զհարազատ եղբայր հաստատեալ էիր յաչս իմ, և այսօր թշնամի կատարեալ, մի՛ ըստ առաջին սիրոյն գթար դու յիս, այլ կատարեա 'ի վերայ իմ զկամս չարութեան թագաւորին ձերոյ. և որպէս առեր իշխանութիւն 'ի վերայ իմ, դատեա զիս:

Յայնժամ իբրեւ ետես Դենշապուհ, եթէ առ ոչինչ զպատուհասին արքունի համարեցաւ, և ոչ

ողրքանացն երեաս ինչ արար , և քան 'ի ծածուկ՝ յայանի եւս կամէր զի խօսեսցի , կատարեաց 'ի վերայ նորա ըստ խրատուն արքունի : Եւ գաղտագողի ընկեցաւ 'ի հեռաւոր օտարութիւն , որպէս զհարդ և ուսաւ 'ի վարդապետէն , և արար :

Եւ հրամայեաց եւս Դենշապհոյ երկուս եւս ընկերակիցս օգնականս յաւագ գործակալացն , զՋնիկանն՝ որ է մարզպետ արքունի , և զՄովանն համդերձապետ 'ի ձեռանէ մովպետան մովպետի :

Արդ երեքեան սոքա իւրաքանչիւր սպասաւորօք առին զսուրբսն յայնմ անապատէ , և փոխեցան նոյնչափ եւս հեռագոյն 'ի մեւս եւս դժնդակ տեղի 'ի նմին գիշերի : Եւ զոք 'ի կարաւանէ անտի ոչ թողին տեսանել , ոչ 'ի Հայոց և ոչ յամենայն քրիստոնէից , և ոչ ընաւ յարտաքին հեթանոսաց : Եւ սպասաւորքն՝ որ էին 'ի վերայ կապելոցն անդէն 'ի քաղաքին , հրամայեցին պահել զգուշութեամբ , զի զհետս նոցա մի՛ ոք գիտասցէ՝ ընդ որ տա֊

նիցեն 'ի մահու տեղի, մի՛ նոքա և մի՛ ամենեւին ոք 'ի մարդկանէ ։

Բայց այր մի խուժիկ անուն 'ի զօրացն արքունի, որ 'ի ծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն, և վիճակեալ էր 'ի դասս դահճացն, և կայր 'ի սպասու օրապահացն հանդերձ գործիականն տանջանարանօքն, եկն եմուտ 'ի մէջ գիշերին և խառնեցաւ 'ի դասս նախարարացն ։ Առաջին դասն 'ի միջնոյն կարծէր զնա, և միջինն երրորդին, և երեքեանն միմեանց համարէին զնա. և ոչ ոք 'ի նոցանէ եհարց՝ եթէ դու ո՛վ ես ընդ մեզ, ոչ 'ի տերանցն և ոչ 'ի սպասաւորացն ։

Իբրեւ հասին 'ի տեղի անապատին, որ ամենեւին անբոյս էր 'ի դալարոյ, և այնպէս էր ապառաժ դժնեայ, զի և ոչ նստելոյ անդամ տեղի տայր անդ նոցա, իջին հեռագոյն նախարարքն երեքեան, և հրամայեցին դահճացն խուրեանց կապել զոտս և զձեռս նոցա ։ Եւ արկին պարանս երկայնս յոտս նոցա, և երկու երկու լծեցան և առին 'ի

քարշ։ Եւ այնպէս ձգեցին և ճողքեցին ընդ ապառաժ տեղւոյն քարշելով, զի ամենևին խայծ ոչ մնաց 'ի մարմինս երանելեացն ։ Եւ ապա լուծին և ածին 'ի մի տեղի ։

Եւ թուէր ինձ նոցա այսպէս, եթէ կակղեցայք զխստութիւն նոցա, և հնազանդեցուցաք զբիրտ ապըստամբութիւն նոցա . և արդ զինչ և խօսիցիմք, անսայցեն բանից մերոց, և առնիցեն զկամս թագաւորին, և ապրեալ լիցին յանհնարին տանջանացն ։ Եւ զայն ոչ կարացին քաջ խմանալ, եթէ իբրև զքաջ զինուորս վառեցին զնոսա, և 'ի հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնոսա . և իբրև զգազանս վայրենիս, արիւնախանձս ուսուցին զնոսա ։ Եւ եթէ ունէին սակաւ ինչ կասկած յառաջագոյն, հայեցեալ նոցա 'ի չարաչար վէրս մարմնոյն իւրեանց, զառաջին երկեւղն 'ի բաց մերժեցին ։ Սկսան իբրև արբեալք անզգայք զմիմեամբք եղանել 'ի բանից պատասխանիս . և փութային իբր ծարաւիք յաղբեւր, եթէ ո

նախ վաղ զիւր արիւնն հեղցէ յերկիր ։

Եւ մինչ դեռ յայսմ պատրաստութեան էին սուրբքն, խօսել սկսաւ ընդ նոսա Դենշապուհ և ասէ. Արքայ յղեաց զիս առ ձեզ. ամենայն աւեր աշխարհին Հայոց, ասէ, և կոտորածք զօրացն՝ որ հասին 'ի վերայ, 'ի ձէնջ եղեն միայքն ամենայն. և բազում նախարարք՝ որ այժմ կան կապանօք չարչարեալ, վասն ձերոյ յամառութեանդ եղեւ այդ ամենայն ։ Այլ և արդ եթէ կամիք ինձ լսել, ասեմ ձեզ. որպէս եղերուք պատճառք ամենայն չարչարանաց մահուն, այսօր լերուք պատճառք կենաց ձերոց ։ Եւ նախարարքն՝ որ կան 'ի կապանս, 'ի ձեռն ձեր է իշխանութիւն արձակել զնոսա, և աւեր աշխարհին ձերոյ ձեւք շինել, և բազումք որ վարեալ են 'ի գերութիւն, անդրէն դառնան ։

Ահա դուք ձերոյին աչօքդ տեսէք այսօր, եթէ զորպիսի այր տոհմիկ, զոր Թագաւորն [illegible] յակա-

նէ յանուանէ ճանաչէր վասն մե-
ծի գիտութեան օրինացս մերոց, և
կատարեալ էր յամենայն 'ի գենիս
և ամենայն մեծամեծաց սիրելի, և
գրէ թէ բոլոր աշխարհս կախեալ
էր զնմանէ, և վասն զի անարգեաց
զդենի մաղդէան, և պատրեցաւ 'ի
ձեր տխմար գիտութիւնդ, ոչ ինչ
խնայեաց թագաւորն 'ի մեծ պա-
տիւ նորա, այլ իբրեւ զգերի մի
զանաշխարհիկ չկօթակ արարի զնա
յայնչափ օտարութիւն հեռաւոր,
զի ընդ երթալն իսկ ոչ ժամանէ 'ի
տեղի պատուհասին իւրոյ:

Արդ եթէ 'ի բուն դայեկութիւ-
նըն վասն պատուական օրինացն ոչ
խնայեաց 'ի նա, որչափ եւս առաւել
'ի ձեզ յօտարաշխարհիկսդ, որ մա-
հապարտ իսկ էք յիրս արքունի: Եւ
չէք ինչ ձեզ այլ հնար կենաց, բայց
եթէ երկիր պագանիցէք արեգա-
կան, և կատարիցէք զկամս թա-
գաւորին, որպէս և ուսոյց զմեզ
մեծն Զրադեշտն: Եւ եթէ զայդ
առնէք, ոչ միայն արձակիք 'ի կա-
պանացդ և ապրիք 'ի մահուանէ,

այլ և մեծամեծ պարգևօք յուղարկէք յաշխարհն ձեր ։

Յառաջ մատուցեալ Ղևոնդ երէց և Թարգմանն կացոյց զՍահակ եպիսկոպոս . Զխնդիրդ լուիցուք , ասէ , երկդիմի հրամանացդ քոց . ահա զերկրպագութիւնդ նախ ետուր արեգական , և զկատարումն երկրպագութեան 'ի կամս Թագաւորին ձգեցեր . մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձայնելով զանուն նորա , և մեծացուցեր զԹագաւորն առաւել քան զարեգակն . և յայտ արարեր՝ եթէ առանց կամաց իւրոց սպասաւորէ արեգակնն արարածոց , իսկ Թագաւորն 'ի կամս ազատութեանն իւրոյ՝ զոր կամի աստուածացուցանէ , և զոր կամի ծառայեցուցանէ . և ինքն 'ի ճշմարտութեանն վերայ չեւ է հասեալ ։ Մի՛ խօսիր ընդ մեզ իբրև ընդ տղայս , զի հասակաւ կատարեալ եմք , և գիտութեան ոչ եմք անտեղեակ . ուստի սկսար դու , այտի տաց քեզ պատասխանի ։

Ապաքէն զմեզ եդիր պատճառս աւերածոյ աշխարհին մերոյ և հա-

րուածոց զօրացն արքունի. մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն, այլ յոյժ պատուել հրամայեն զերկրաւոր թագաւորս, և սիրել զնոսա յամենայն զօրութենէ մերմէ, ոչ իբրեւ զմարդ ոք դուզնաքեայ 'ի մարդկանէ, այլ իբրեւ Աստուծոյ՝ ճշմարիտ կալ 'ի ծառայութեան. և եթէ զրկիմք 'ի նոցանէ, փոխանակ ընդ երկրաւորիս զերկնիցն խոստացաւ մեզ զարքայութիւն: Եւ ոչ միայն զարբանեկութիւն հպատակութեան պարտիմք հատուցանել նոցա, այլ և մահու չափ զանձինս 'ի վերայ դնել սիրոյ թագաւորին: Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանութիւն փոխանակել զնա ընդ այլում տեառն, նոյնպէս և յերկինս չունիմք իշխանութիւն փոխանակել զճշմարիտ Աստուածն մեր ընդ այլում, որ չիք Աստուած բայց 'ի նմանէ:

Բայց ասեմ քեզ՝ որում սակաւիկ մի տեղեկագոյն ես: Ո՞վ 'ի քաջ զօրականէն զկնի մտանիցէ 'ի պատերազմ. և եթէ զայս արասցէ, ոչ

․քաջ անուանի նա, այլ յոյժ վատ ։ Եւ կամ ո՞ յիմաստուն վաճառականաց զպատուական մարգարիտն փոխանակիցէ ընդ անարգ թրուշայի, բայց եթէ յիմարեալ լիցի տգիտութեամբ, որպէս և ձեր մոլորութեան առաջնորդքդ ։

Միայն գտեր զմեզ 'ի բազում յաւաքմնեացն մերոց, և կամիս զողութեամբ աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց․ չեմք մեք միայն՝ որպէս և դուդ կարծես․ չիք տեղի ունայն, ուր չիցէ Քրիստոս թագաւորն մեր․ բայց միայն այնոքիկ են թափուր 'ի նմանէ, որ իբրեւ զքեզ և զչարադեւ իշխանն քո, որք ուրացեալ էք 'ի նմանէ ։ Զի թէ զինուորք աշխարհին մերոյ, որ աշակերտեալքն էին մեւք 'ի Քրիստոս, առ ոտն հարին զահագին հրամանս թագաւորին ձերոյ, և զմեծամեծ պարգեւս առ ոչինչ համարեցան, և զհայրենի տէրութիւնն 'ի բաց կողոպտեցան, չխնայեցին 'ի կին և յորդիս և 'ի գանձս մարմնաւորս կենաց աշխարհիս, նա և ոչ

զարիւնն իւրեանց ածէին զմտաւ
ինչ վասն սիրոյն Քրիստոսի, այլ
զերկրպագուս արեգականն՝ որ ձեր
վարդապետք էին, չարաչար հա-
րուածովք սատակեցին զնոսա, և
մեծամեծ չարիս հասուցին 'ի վե-
րայ զօրացն ձերոց, և բազումք 'ի
նոցանէ անկանէին 'ի նմին պատե-
րազմի, և այլք մատնեցան 'ի պէս
պէս փորձութիւնս, և կէսքն ընկե-
ցան 'ի հեռաւոր օտարութիւն, և
եւս բազմագոյնք վարեցան 'ի գե-
րութիւն: Նա ամենեքին նոքա յառա-
ջեցին քան զմեզ յարքայութիւնն
Աստուծոյ, և խառնեալ են 'ի գուն-
դս վերին հրեշտակացն, և ցնծան
'ի պատրաստեալ յուրախութիւնս,
յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի
այրն, զոր դու ասես չկօթակ արա-
րի: Երանի տամ նմա, և երանի
երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ, և
տեղւոյն՝ ուր նայն վախճանեսցի.
ոչ միայն զարքունեօք ձերովք ան-
ցանէ պատուականութեամբ, այլ
և զերկնից լուսաւորօքդ՝ որում
դուքդ երկիր պագանէք:

Ետ պատասխանի Մուլան հանդերձապետ և ասէ ցնոսա. Աստուածքն բարերար են, և երկայնամտութեամբ ջանան ընդ ազգի մարդկան, զի զղջասցեն և ծանիցեն զիւրեանց փոքրկութիւնն և զնոցա մեծութիւնն, և վայելեսցեն ՚ի պարգևս աշխարհիս, զոր ունեալ է յիշխանութիւն ՚ի ձեռս Թագաւորի, և ՚ի բերանոյ նոցա ելանեն հրամանն մահու և կենաց: Եւ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդդիմանալ կամաց նոցա և ոչ առնուլ յանձն զերկրպագութիւն արքայական, որ Ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, և ջերմութեամբ իւրով հասուցանէ զկերակուր մարդկան և անասնոց. և վասն հասարակաբաշխ առատութեանն և անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած, զի չէք ՚ի նմա նենգութիւն և անիմաստութիւն: Վասն որոյ և մեք երկայնամիտ լինիմք ՚ի վերայ տգիտութեան ձերոյ. քանզի չեմք մարդատեացք իբրև

զջազանս շաղղակերս և արբենար-
բուս : Խնայեցէք յանձինս ձեր , և
մի խառնէք զմեզ ակամայ յարբենդ-
ձեր : Թողէք անդր զառաջին յան-
ցանս ձեր , և զառաջիկայ իրս ուղ-
ղեցէք · զի և այլոցն վասն ձեր լիցի
ողորմութիւն 'ի մեծ Թագաւորէն :

Առ այս ետ պատասխանի Սա-
հակ եպիսկոպոս և ասէ · Իբրեւ
ունեալ և յոյժ խրատեալ` զգեղե-
ցիկ հոգ յանձին ունիս շինութեան
աշխարհի և փառաց Թագաւորին ·
բայց զայս կարի ագխտաբար ուսու-
ցանես , զի աստուածս բազումս խոս-
տովանիս , և զմի կամս ոչ ասես ա-
մենեցուն : Եթէ մեհեքն առ մի-
մեանս մարտուցեալ են , մեք խո-
նարհագոյնք քան զնոսա զիա՞րդ
կարացուք հաւանել բանից քոց :
Միաբանեա զջուր և զկրակ , զի ուս-
ցուք 'ի նոցանէ զխաղաղութիւն ·
կոչեա զարեգակն 'ի տուն որպէս
կրակ , և եթէ նմա ոչ մարթի գալ`
զի մի' աշխարհ 'ի խաւարի մնասցէ ,
յղեա զդա առ նա , զի ուսցի 'ի նմա-
նէ զանկարօտութիւնն :

Եւ եթէ մի է բնութիւն աստուածոցն քոց, հաւատարեսցեն առ միմեանս զուգութեամբ. լիցի անկերակուր կրակ իբրեւ զարեգակն, և մի՛ խափանեսցին ծառայքն արքունի 'ի ծախս ռոճկաց սորա: Արդ մինդ անյագ ուտէ, և հանապազ մեռանի. և մինն որ չուտէ, առանց օդոյն նուաղի լոյս ճառագայթից իւրոց. ցրտանայ ձմերայնի, և սառուցանէ զամենայն բոյս դալար խոտոյ. տօթանայ յամառայնի, և հրակէզ առնէ զամենայն կենդանիս: Եւ որ ինքն յար 'ի փոփոխման կայ, ոչ կարէ հաստատուն կեանս ումեք շնորհել: Եւ քեզ ոչ կարեմ մեղադիր լինել. որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ թագաւորն, պատուաւորացն մատուցանէ զերկրպագութիւն. իսկ եթէ դք զայս 'ի հմուտ գիտնոցն արարցէ, վաղվաղակի մահ 'ի վերայ հրամայեն:

Այլ վասն արեգական, եթէ կամիցիս ուսանել, զճշմարիտն ասացից քեզ: Մասն է նա աշխարհիս արարածոց, 'ի բազում մասանց մի մասն

որոշեալ է. կէսքն 'ի վերոյ են քան զնա, և կէսքն 'ի ներքոյ նորա ։ Ոչ է նա առանձին սուրբ յատակ լուսոյ, այլ 'ի ձեռն օգոյն հրամանաւն Աստուծոյ տարածանի զճառագայթըս իւր, և հրային մասամբ ջեռուցանէ զամենայն գոյացեալս 'ի ներքոյ իւրոյ կայանին ։ Իսկ վերինքն ոչ ինչ մասն ունին 'ի նորա ճառագայթիցն. քանզի իբրև յաման ինչ արկեալ է զլոյսն 'ի գունդ նորա, և 'ի վայր կոյս հեղու բերանացեալ առ 'ի պէտս ներքնոցս վայելչութեան ։ Եւ զոր օրինակ նաւ մի թռուցեալ 'ի վերայ ծովային ջուրցըն բազմութեան, անգիտութեամբ գնայ զուղեւորութիւնն 'ի ձեռն հմուտ և ճարտար նաւապետին, այսպէս և արեգակն 'ի ձեռն կառավարին իւրոյ ունի զփոփոխմունս շրջանին իւրոյ տարեւոր ժամանակին ։

Եւ որպէս այլ մասունք աշխարհիս հաստատեալ են վասն մեր կենացն, և զնա իբրև զմի յայլոց մասանց տուեալ է մեզ յառաջնոր-

գութիւն լուսոյ, որպէս զլուսին և զաստեղս և զօդս յարածուս և զամպս անձրեւաբերս. Նոյնպէս և յերկրիս մասանց զծով և զգետս և զաղբեւրս և զամենայն պիտանացու ջուրս, նոյնպէս և զցամաքային ամենայն պիտոյիւք իւրովք: Աստուած՝ և զմի ոք 'ի սոցանէ չէ արժան անուանել. և եթէ ժպրհիցի ոք ասել, զանձն տգիտաբար կորուսանէ. և աստուածանունն մեծարելով զնոսա՝ նոքա ոչ ինչ օգտեցան: Միոյ իշխանութեան երկու թագաւորք ոչ լինին. և եթէ մարդ զայդ քեզ յանձն ոչ առնու, քանի՞ եւս հեռի է այս յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդպիսի կարգ շփոթել:

Արդ եթէ կամիս ուսանել զճշմարիտն, քաղցրացո զդառնութիւն սրտիդ, և բաց զաչս մտացդ, և մի՛ յարթնութեան կուրութեամբ ընդ խաւար գնայցես. որ անկեալ ես 'ի խորխորատ, և զամենեսեան կամիս առ քեզ ձգել: Եւ եթէ քոյքն դան զկնի մոլար վարդապետութեանդ՝

որ ոչ տեսանեն և ոչ իմանան, մի՛ և զմեզ կարծեր զոյն օրինակ. քանզի բաց են աչք մտաց մերոց և սրատես իսկ եմք: Մարմնոյս աչօք զարարածս տեսանեմք, և իմանամք զսա յայլմէ արարեալ. և ամենեքեան են ընդ ապականութեամբ: Իսկ արարիչն ամենեցուն աներեւոյթ է 'ի մարմնաւոր աչաց, այլ մտաց իմանի զօրութիւն նորա:

Եւ վասն զի ետես զմեզ 'ի մեծի ազատութեան, և ողորմեցաւ մերում անուսումնութեանն, յորում և մեք իբրեւ զձեզդ երբեմն զերեւելիսս կարծէաք արարիչ և գործէաք զամենայն անառակութիւնս, վասն այնորիկ առ սէր իւր եկն մարմնացաւ 'ի մարդկանէ, և ուսոյց մեզ զաներեւոյթ աստուածութիւնն իւր: Այն զի բարձրացոյց զինքն 'ի խաչն կախաղանի, և զի մարդիկ զհետ լուսաւորացդ մոլորեցան, մերկեաց յարեգակնէ զլոյս Ճառագայթիցն իւրոց. զի եղիցի խաւար սպասաւոր մարդկութեան նորա, զի որ իբրեւ զձեզ անարժանք լիցեն, մի՛ տեսցեն

զկեանս իւրեանց 'ի մեծի անարգութեան: Որպէս և այսօր, որ ոչ խոստովանի զխաչելեալն Աստուած, նոյն խաւար մածեալ է զոգւով և մարմնով նորա. որպէս և դու իսկ այսօր 'ի նմին խաւարի կաս, և զմեզ դեռ ևս չարչարես: Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեառն մերոյ մեռանել. որպէս զիարդ և կամիս կատարեա զկամս դառնութեան քո:

Յայնժամ իբրեւ հայեցաւ 'ի նոսա անօրէնն Դենշապուհ, և ետես 'ի մեծի ուրախութեան զուարթագին զամենեսեան, գիտաց եթէ ոչ գնան առ նոսա բանք սպառնալեաց և ողոքանաց: Հրամայեաց զմի ոմն 'ի կրաւորագունիցն յառաջ մատուցանել, երէց մի Արշէն անուն, վասն որոյ յառաջ կասկածն իսկ եղեւ սրբոցն: Կապեցին զոտսն և զձեռսն, և մեծաւ ուժով պրկեցին, մինչեւ ճարճատիւն հատաւ ամենայն ջլացն. և այնպէս կայր մեծ ժամս յանհնարին պրկոցսն:

Եբաց սուրբն զբերան իւր և ասէ. Ահա շրջեցան զինեւ շունք բա-

զումք , և ժողովք չարաց պաշարեցին զիս . ծակեցին զոտս իմ և զձեռս իմ , և փոխանակ բերանոյ իմոյ աղաղակեցին ամենայն ոսկերք իմ ։ Լուր ինձ , Տէր , և լուր ձայնի իմում , և ընկալ զոգի իմ 'ի ժողովս սուրբ զօրականին քո , որ երեւեցաւ նորակերտ դաստակերտին քոյ ։ Ես որ կրսերս եմ յամենեսեան , ողորմութիւն քո գթացեալ յառաջեցոյց զիս ։

Եւ զայս խօսեւ ասաց , ոչ եւս կարէր բանալ զբերանն յանհնարին պրկոցաց գելարանին ։ Եւ անդէն վաղվաղակի դահճիճքն հրաման առեալ յերից նախարարացն՝ սրով հատանել զպարանոց երանելոյն , և ընկեցին զմարմինն 'ի խորխորատ մի ցամաք ։

Եւ անդէն 'ի տեղւոջն սկսաւ խօսել Դենշապուհ ընդ եպիսկոպոսին և ասէ . Յորժամ եկի ես յաշխարհն Հայոց՝ զտարի մի և զվեց ամիս եհաս շրջել ինձ անդ . ոչ յիշեմ ես ամենեւին՝ եթէ բան մի տրտունջ յումեքէ լուայ վասն քո ,

նոյնպէս և առաւել վասն Յովսէփայ. զի դա իսկ էր իշխան ամենայն քրիստոնէից, և հաւատարիմ յամենայն իրս արքունի: Նա և որ մարզպան աշխարհին լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն, մեծապէս գոհ էր զառնէս զայսմանէ. և ես ինձէն աչօք իմովք տեսի, զի որպէս հայր հաստատուն համարեալ էր ամենայն աշխարհին, և անաչառութեամբ սիրէր զմեծամեծս և զփոքունս:

Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես աղաչեմ զձեզ. խնայեցէք 'ի պատուական անձինս ձեր, և մի՛ մատնիք 'ի մահ չարչարանաց ըստ առաջնոյն կարգի, զոր տեսէք աչօք ձերովք: Քանզի թէ 'ի դոյն միտս յամառութեան կայք, և իմ եդեալ է 'ի մտի իմում բազում չարչարանօք կարճել զձեզ 'ի կենաց ձերոց: Ես գիտեմ, զի 'ի հրապոյրս առնդ այդորիկ եղեալ էք դուք. քանզի ինքն ախտացեալ է մարմնով, և ձեռնարկութեամբ բժշկաց չէք գտեալ առողջութիւն. և հիւանդոտ կենօք

ձանձրացեալ է, և փափագէ 'ի մահ քան 'ի կեանս :

Առ այս ետ պատասխանի սուրբն Յովսէփ և ասէ. Գովութիւնդ՝ զոր ետուր դու նախ եպիսկոպոսիդ և պապ ինձ, յիրաւի արարեր և ըստ կարգի պատուեցեր վասն ալեացդ, այդպէս իսկ արժան է : Այլ ճշմա-րիտ ծառայից Աստուծոյ ոչ է օրէն գլխադարձ լինել երկրաւոր իշխա-նաց, և ոչ զոք 'ի ժողովրդոց տըր-տունջ առնել վասն մարմնաւոր զօ-շաքաղութեան. այլ ցածութեամբ և հեզութեամբ ուսուցանել զպա-տուիրանս Աստուծոյ, և առանց խարդախ իմաստութեան խաղաղա-սէր լինել առ ամենեսեան, և ան-աչառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բո-լորեցունց :

Այլ վասն առնս այսորիկ հրա-պուրանաց՝ զոր ասացեր, և զայդ ոչ ստեցեր, այլ կարի զճշմարիտն ասացեր : Զի ոչ իբրև զօտար ոք հրապուրէ զմեզ, և ոչ իբրև ըզ-պատրող ոք խաբեբայ մոլորեցու-

ցանէ զմեզ, այլ յոյժ սիրէ զմեզ։
Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ
երկնեացն զմեզ, և մի է հայր մեր
սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ. զի֊
ա՞րդ համահայրք և միոյ մօր որդիք
երկպառակք լինիցին, և ոչ միա֊
բանք։ Որ քեզ թուին՝ թէ հրա֊
պոյրք իցեն, մեք 'ի տուէ և 'ի գի֊
շերի գոյն խորհուրդ էր՝ զի անքակ
ունիցիմք զկենաց միաբանութիւն։
Իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ ե֊
լանել յախտալից մարմնոյս, աւա֊
ղել եւս մեք ամենեքեան. զի չիք ոք
ամենեւին 'ի ծնունդս կանանց, որ
ունիցի զմարմինս առանց ցաւոց չար֊
չարանաց։

Ետ պատասխանի Դենշապուհ
և ասէ. Զայդ ոչ գիտէք, ո՛րչափ
երկայնամիտ լինիմ ես 'ի վերայ ձեր.
այս ոչ հրամանաւ արքունի է այս֊
չափ երկայնաբան լինել ընդ ձեզ
պայքարաւ, այլ յիմմէ քաղցրու֊
թենէ թողացուցի ձեզ. զի չեմ իբ֊
րեւ զձեզ անագորոյն, զի անձանց
ատելի էք և այլոց թշնամիք։ Իմ
զի աղ և հաց կերեալ է յաշխարհին

ձերում, գութ և սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր ։

Նա պատասխանի Ղեւոնդ երէց և ասէ ․ Որ առ արտաքինսն գութ և սէր ունի, զպատուիրանսն Աստուծոյ կատարէ, այլ պարտի և յիւր ոգւոյն խնայել ․ զի չեմք անձանց տեարք, այլ է որ համարս խնդրէ 'ի մէնջ և վասն արտաքնոց և վասն ներքնոց ։ Այլ որ ասացեր՝ յինէն անսամ ձեզ և ոչ հրամանաւ թագաւորին, եթէ դուք սովոր էք անցանել ըստ հրամանաւ թագաւորին ձերոյ, զայդ բարւոք առնէք, զի աւերիչ աշխարհի է և սատակիչ անմեղ մարդկան, բարեկամ սատանայի և թշնամի Աստուծոյ ։ Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, և ոչ զանանց կեանսն մեր կարեմք փոխարկել ընդ ապականացու պատրանս աշխարհիս ։

Այլ վասն իմ զի ասացեր, չըգտեալ զառողջութիւն 'ի բժշկաց, սիրէ զմահ քան զկեանս, այդ բանք ոչ այնոցիկ են՝ որ անսանեն զամե-

նոյն չարչարանս աշխարհիս ։ Այլ ցածո զքեզ սակաւիկ մի 'ի զայրագին սրտմտութենէդ , և եկ զհետ Ճշմարիտ բանից իմոց , և հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս ։ Ո՞ ոք 'ի մահկանացուացս ունի կեանս անտրտունջս ․ ո՞չ ահա ամենայն լի են ախտիւք , է որ 'ի ներքոյ , և է որ արտաքոյ ․ ցուրտ և տօթ , քաղց և ծարաւ և ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան ։ Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն , յափշտակութիւն , գէճ պղծութիւն անառակ յարձակմամբ ․ 'ի ներքոյ՝ ամբարշտութիւն , ուրացութիւն , տգիտութիւն , անդարձ մոլորութիւն 'ի կամաւոր ազատութենէն ։

Բայց դու որ զբժիշկս խոտեալ անարգեցեր , թէ չիք իմ 'ի նոցանէ գտեալ զառողջութիւն , չեն ինչ զարմանք , վասն զի մարդիկ են նոքա ․ է ցաւ՝ որում գտանեն հնարս առողջութեան , և է՝ որ ապստամբէ 'ի հնարից նոցա ․ վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք , այն որ բժշկէն և որ բժշկին ։ Այլ երանի

թէ և դու՛ք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զնմանութիւն. զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժըշկութեանն: Քանզի յորժամ տեսանեն նոքա զոք հիւանդացեալ, ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա, այլ փութացեալ հնարին մատուցանել զառողջութիւն: Մանաւանդ եթէ յանքունիս մի ոք 'ի սիրելեաց թագաւորին ախտանայցէ, և հասեալ 'ի մեծ հրապարակն՝ տեսանիցէ զբազմութիւն պատուաւորացն և զառողջութիւն գեղեցիկ երիտասարդացն, և եւս 'ի ներքս մատուցեալ 'ի սրահան արքունի, և անդ տեսանիցէ զամենայն սպասաւորացն զչքնաղ և զսքանչելի տեսիլն, ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշալերս տեսիլն: Նա և եթէ դահոյք ականակապք իցեն և համակ ոսկեղէնք՝ յորոց վերայ հիւանդն անկեալ դնիցի, չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայնէ: Այլ 'ի բաց հրամայէ առնուլ զոսկէհուռ վերարկուն, և ձեռն 'ի ներքս տարեալ՝ զննէ զամենայն մարմինն, եթէ ջերմ իցէ

բնութիւնն, և եթէ սիրտն 'ի տե-
ղւոջն հանդարտ կայցէ, և կամ թէ
լեարդն կակուղ իցէ, և կամ թէ
շարժք երակացն յարմար իցեն. և
ըստ նմին զդարման բժշկութեանն
առնիցէ՝ շնորհելով նմա զառողջու-
թիւն:

Իսկ արդ եթէ մարդկային բժշ-
կութիւնն այսպիսի գիտէ քամա-
հել զամենայնիւ, և միայն զիւր ա-
րուեստն յառաջ մատուցեալ՝ ըղ-
գործն կատարէ, որչափ ևս առա-
ւել ձեզ արժան էր, որ զբոլոր աշ-
խարհս ունիք յիշխանութեան մե-
ծի, հոգ յանձին տանել՝ նախ զհո-
գւոյ բժշկել յամենայն ախտալից
մոլորութեանց աշխարհիս, և մար-
մնովք իսկ կային ամենեքեան ձեզ
'ի ծառայութեան: Արդ այժմ զի
դուք տգիտացարուք, և զանմահ
հոգիդ մահկանացու արարէք յան-
չէջ հուր գեհենին, մարմնովդ՝ եթէ
կամիք և եթէ ոչ կամիք՝ ախտա-
ցեալ էք յախտաւորութիւն անա-
ռողջութեան. և զմեզ նախատէք
մարմնոյ ցաւովք, որ ոչ 'ի կամս մե-

րոյ ազատութեան է, այլ որպէս դիպեցաւ 'ի բնութեանս մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ ։

Եւ Քրիստոս Ճշմարիտ Աստուած կենդանի և կենդանարար՝ 'ի կամս իւրոյ բարերարութեան եղեւ բժիշկ հոգւոց և մարմնոց. և նախ ինքն 'ի ցաւս չարչարանաց իւրոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան ։ Եւ եւս խանդաղատագոյն գթացեալ, վերստին ծննդեամբն ծնեալ զմեզ յառողջութիւն՝ անցաւս և անվէրս, և 'ի ծածուկ հարուածոց զհեն ծակոտուածն վիշապին ողջացոյց. և արար զմեզ անապակս և անարատս հոգւով և մարմնով, զի լիցուք բանակակից հրեշտակաց և զօրք երկնաւոր Թագաւորին մերոյ ։ Եւ քո զայս ոչ գիտացեալ, և ոչ վայելեալ յերկնաւոր պարգեւսն Աստուծոյ, և ոչ եւս այլ կամիս ուսանել 'ի մէնջ. այլ և զմեզ եւս վրիպեցուցանել կամիս, որում չէք հնար, և մի՛ այլ լիցի, և ոչ կարես իսկ առնել ։

Այլ վասն խմոյ ախտալից մար֊

մնոյս ասացից քեզ կարճառօտս : Խնդամ և ուրախ եմ յորժամ տեսանեմ զմարմինս իմ չարչարեալ․ գիտեմ, զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ : Մանաւանդ զի ունիմ ինձ գրաւական զմեծ վարդապետն հեթանոսաց, որ 'ի ցաւս մարմնոյ անձին մխիթարէր, և 'ի կռփումն սատանայական մարդոյ պարծէր և ասէր․ Զի եթէ տնկակիցք եղաք նմանութեան մահու նորա, որչափ եւս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա : Այլ դու որ ունիս իշխանութիւն 'ի վերայ մեր, դատեա զմեզ ըստ չարութեան կամաց քոց : Չեմք ինչ զանգիտելոց յահագին յահաւոր սպառնալեացքոց, և ոչ երկիւղած 'ի դառն մահուանէն՝ զոր ածելոց ես 'ի վերայ մեր :

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի զերանելին 'ի միմեանց, և միայն ասէ ցուրբ եպիսկոպոսն․ Գովութիւն, զոր ետու քեզ յառաջ, ոչ իմացար պատիւ անձին քո : Յիշեցուցանեմ քեզ զչարիսն,

զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ: Արդարեւ դու՞ աւերեցեր զատրուշանն յուլշտունիս, և կամ զկրակն դու՞ սպաներ. Նա և որպէս լուայ և ստուգեցի, թէ և զմոգսն դու չարչարեցեր, և սպաս պաշտամանն դու տարար. արդ եթէ արդարեւ դու աւեր, պատմեա ինձ:

Նա պատասխանի սուրբն և ասէ. Ա՞րդ կամիս ուսանել զայդ յինէն, եթէ յառաջագոյն գիտէիր: Դենշապուհ ասէ. Այլ է համբաւ, և այլ է ճշմարտութիւն: Եպիսկոպոսն ասէ. Որպէս կարծեսդ սաս ինձ: Դենշապուհ ասէ. Իմ լուեալ էր, եթէ զամենայն մխան յուլշտունիս դու արարեր: Եպիսկոպոսն ասէ. Եւ զի այդպէս հաւատեաւ 'ի վերայ հասեր, կրկին զի՞ հարցանես: Դենշապուհ ասէ. Զճշմարիտն 'ի քէն կամիմ ուսանել: Եպիսկոպոսն ասէ. Ոչ զօգուտ կենաց քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան խմոյ ցանկան միտք քո: Դենշապուհ ասէ. Զեմ դաղան ա-

րինախանձ, այլ վրէժխնդիր եմ աստուածոյն անարգութեան ։

Եպիսկոպոսն ասէ. Զտարերս համերս աստուածս անուանես, և զպատկերակիցս քո մարդիկ խողխողել կամիս. տալոց հատուցանելոց ես վրէժ Թագաւորաւն քով յանկաշառ ատենին Աստուծոյ ։ Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լսել յինէն, զայդ ես ասեմ քեզ ։ Զտունն արդարև ես աւերեցի, և զմոգսն չարչարեցի գանիւ, և զկրակ պղծութեան՝ որ 'ի տանն էր՝ 'ի ծովն ես ընկեցի ։ Այլ զկրակ ով կարէ սպանանել. քանզի ամէնիմաստ արարիչն արարածոց հոգ խնամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ անմահս հաստատեաց զընութիւն չորից նիւթոցս ։ Աղէ ապա դու զօդ՝ եթէ կարես, և կամ ապականեա զհող՝ զի մի՛ բուսուսցէ զդալարի, փողոտեա զջուր՝ զի մեռցի ։ Եթէ զայդ երեսին կարես առնել, ապա և զկրակ կարես սպանանել ։

Ապա եթէ Ճարտարապետն մեր միաբանեաց զչորից տարերացդ զան-

քակութիւն, ահա և գտանի ընու-
թիւն հրոյ 'ի քարինս և յերկաթս
և յամենայն տարերս զննելիս, ընդ-
է՞ր ստութեամբ զրպարտես զիս,
թէ դու զկրակ սպաներ: Աղէ դու
սպան զջերմութիւն արեգական,
զի ունի նա մասն հրոյ. և կամ տուր
հրաման, զի մի՛ թափեսցի հուր յեր-
կաթոյ: Մեռանի այն՝ որ շնչէն և
շարժի և գնայ և ուտէ և ըմպէ.
Ե՞րբ տեսեր դու զկրակ գնայուն կամ
խօսուն կամ գիտուն: Արդ զոր
կենդանի քո չէ տեսեալ, մեռեալ
խոստովանիս: Քանի՛ անթողլի է
ամբարշտութիւնդ ձեր քան զամե-
նայն հեթանոսաց, որ գիտնագոյնք
են քան զձեզ. որ թէպէտ և 'ի ճըշ-
մարիտն Աստուծոյ մոլորեալ են,
զանխօս տարերս Աստուած ոչ խոս-
տովանին: Արդ եթէ դու անգիտու-
թեամբ կորնչելի ասես զընութիւն
հրոյ, ոչ առնուն քեզ յանձն արա-
րածքս. քանզի խառն է դա յամե-
նեցունց:

Դենշապուհ ասէ. Ոչ ինչ մտա-
նեմ ես ընդ քեզ 'ի պայքար քննու-

թեան վասն բնութեան արարածոցս. այլ խոստովանեա ինձ, եթէ դո՞ւ անցուցեր զկրակն, եթէ ոչ:

Պատասխանի ետ երանելին և ասէ. Որովհետև ոչ կամեցար լինել աշակերտ ճշմարտութեանն, ասացից զկամս հօրն քոյ սատանայի: Ես ինձէն մտի ՚ի կրակատունն ձեր, և տեսի՝ զի կային պաշտօնեայք ամբարշտութեանն սնոտի կարծեացն ձերոց, և կրակարանն լի հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր: Հարցի ցնոսա բանիւք և ոչ գանիւ, թէ զի՞նչ համարիք ՚ի միտս ձեր զկրակ պաշտամանս այսորիկ: Նոքուն պատասխանի և ասեն. Մեք ինչ ոչ գիտեմք. բայց այսչափ ինչ իմանամք, զի սովորութիւն է նախնեացն և հրաման բուռն թագաւորին:

Ասեմ դարձեալ ցնոսա. Եւ ըզբնութիւն կրակին. զի՞նչ իմանայք, արարի՞չ կարծէք, թէ արարած: Ասեն միաբան ամենեքեան. Արարիչ մեք զդա ոչ գիտեմք, նա և ոչ հանգուցիչ աշխատելոց: Ձեռք մեր փապարեալ են ՚ի կացնի, և ոլունք

մեր տեռեալ են 'ի փայտակրի , աչք մեր գիջացեալ են արտասուօք 'ի կծուութենէ ծխոյ դորա , և երեսք մեր մրոտեալ են 'ի խոնաւութեանց թանձրութենէ նորին ծխոյ : Եթէ շատ մատուցանեմք նմա զկերակուրն, յոյժ քաղցնու . և եթէ բնաւ չտամք , ամենևին անցանէ . և եթէ մօտ երթամք և երկիր պագանեմք, կիզու զմեզ . և եթէ ոչ երթամք մօտ ամենևին , մոխիր լինի : Մեր այդպէս հասեալ է 'ի վերայ բնութեան դորա :

Ասեմ դարձեալ ցնոսա . Իսկ լուեա՞լ է ձեր , եթէ ո՛յր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորութիւն: Նոքա պատասխանի և տան . Զի՛ 'ի լսելոյ հարցանես զմեզ, այլ հայեաց ընդ առաջիկայ խրատ . զի օրէնադիրքն մեր հոգւովք մտաց միայն կուրացեալ են , այլ թագաւորն մեր մարմնով միով ակամբն կոյր է , այլ ոգւոյն բնաւ չիք իսկ աչք :

Վասն այնորիկ և ես իբրև լուայ զայս 'ի մոգուցն, յոյժ ողորմեցայ .

զի տգիտութեամբ զարգարն խօսե-
ցան : Սակաւիկ մի չարչարեցի զնո-
սա գանիւ , և նոցուն իսկ ետու
զկրակն 'ի ջուրն ընկենուլ , և տա-
ցի այսպէս . Աստուածք , որ զեր-
կինս և զերկիր ոչ արարին , կորի-
ցեն 'ի ներքոյ երկնից . և ապա ըզ-
մտան 'ի բաց արձակեցի :

Զայս ամենայն իբրեւ լուաւ Դեն-
շապուհ 'ի բերանոյ սուրբ եպիսկո-
պոսին , անհնարին զահի հարաւ 'ի
թշնամանաց թագաւորին և յա-
նարգանաց դենին : Վասն որոյ և
երկեաւ իսկ մատուցանել զնա 'ի
տանջանս հարուածոց , թէ գուցէ
այլ եւս մեծ անարգանս զթագա-
ւորէն տացէ աւել յատենին , և 'ի
նա ձգեսցին կարծիք թշնամանացն .
զի երկայնմտութեամբ պայքարե-
ցաւ ընդ նոսա :

Եւ .քանզի սուսեր ընդ մէջ ա-
ծեալ նստէր յատենի առ արկանե-
լով սրբոցն , գոչեաց իբրեւ առեւծ
զայրագին , և հանեալ զսուսերն գա-
զանաբար յարձակեցաւ 'ի վերայ ե-
րանելեացն . և եհար եպիսկոպոսին

զաջ ուսն, Թիկամբն հետ և զձեռն 'ի վայր ընկէց ։ Եւ նորա յահեակ կողմն յերկիր անկեալ, և դարձեալ անդրէն պատսպարէր, առնոյր զաջ ձեռն 'ի վեր . աղաղակեաց մեծաձայն և ասէ . Ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս՝ որ ինձէն զիս քեզ մատուցի բոլորովին, և խառնեա զիս 'ի գունդս սուրբ զինուորացն քոց ։

Դարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն իւր և ասէր . Ահամպա առաքինիք, եհաս ժամ կատարման մերոյ . խցէք զաչս մարմնոյ վայր մի, և այժմ տեսանէք զլոյսն մեր Քրիստոս ։ Եւ Թաւալելով ընդ արիւնն անձին իւրոյ ասէր . Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, հանապազ օրհնութիւն նորա 'ի բերան իմ ։ 'Ի Տէր պարծեսցի անձն իմ, լուիցեն հեզք և ուրախ եղիցին ։ Եւ ասելով ըզսաղմոսս զայս կատարէր մինչեւ ցայս տեղի . Բազում նեղութիւնք են արդարոց յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր և պահէ զամենայն ոսկերս նոցա ։

Եւ մինչ դեռ կայր յուժի մար-

մնոյն սակաւիկ մի, խուռովք աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գունդս բազում հրեշտակաց և վեց պսակ 'ի ձեռին հրեշտակապետին : Դարձեալ և լսէր եւս բարբառ 'ի վերուստ, որ ասէր. Քաջալերեցարուք, սիրելիք իմ. զի ահա մտուցայք զվշտալի կեանդ, և հասէք երանելի պսակացդ, որ ձերով ճարտարութեամբդ կազմեցէք. առէք դէք յիւրաքանչիւր գլուխ : Զի նիւթ պատրաստական 'ի ձէնջ հիւսեցաւ, իսկ ճշմարտութիւն գործոյդ յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի կազմեցաւ. զոր 'ի սպասաւորաց այտի իսկ ընկալեալ, ընդ Ստեփանոսի լինիք պսակակից : Նա և զայն եւս քաջալէս տեսանէր, զի դեռ եւս շողայր սուրն 'ի վերայ պարանոցի երանելեացն :

Զոր իբրեւ ետես սուրբն Ղեւոնդ, եթէ ոչ եւս զմի մի կամին հարցանել և դատել, այլ միանգամայն հրաման եղեւ մահու, ասէ ցերանելին Յովսէփ. Մատիր, յառաջեա ընդդէմ սրոյն, զի դու աստիճանաւ

'ի վեր ես քան զամենեսեան ։ Եւ զայս իբրեւ ասաց, կարգեցան կացին մի ըստ միոջէ. և առ ձեպ տագնապի ստիպելոյ դահճացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին. և նորա ընդ հանել ոգւոցն աղաղակեաց և ասէ. Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր ամենեցուն, և խառնեա զմեզ 'ի գունդս սրբելեացն քոց ։ Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան 'ի նմին տեղւոջ ։

Եւ եթէ զմոգպետն ես, որ հաւատաց 'ի Քրիստոս, կամիցիս ընդ նոսա 'ի համար արկանել, թուով են եւթն. թող զերկուսն եւս որ 'ի Վարդէսն կատարեցան, և մեւս եպիսկոպոսն Թաթիկ անուն յասորեստանի ։ Բայց անդէն 'ի տեղւոջն վեցեքին, որոց անուանքն են այսոքիկ. Սահակ եպիսկոպոս յռշտունեաց, սուրբն Յովսէփ 'ի Վայոց ձորոյ՝ 'ի գեղջէ Հողոցմանց, Ղեւոնդ երէց 'ի Վանանդայ՝ 'ի գեղջէ Իջաւանից, Մուշէ երէց յԱղբակոյ.

Արշէն երէց 'ի Բագրեւանդայ՝ 'ի գեղջէ յՇղեգեկայ, Քաջաջ սարկաւագ՝ ուստի եպիսկոպոսն էր յռշտունեաց, իսկ երանելի մոգպետն 'ի Նիւշապուհ քաղաքէ, Սամուէլ երէց յԱյրարատոյ՝ 'ի գեղջէ յԱրածոյ, Աբրահամ սարկաւագ 'ի նմին գեղջէ :

Արդ զվեց զայս սուրբս յանապատին՝ ուր կատարեցին, Դենշապուհ, մոգպետն և ջնիկանն և մայպետն անդէն 'ի տեղւոջն պահապանս ընտրեցին յիւրաքանչիւր սպասաւորացն, և պահել հրամայեցին զմարմինս երանելեացն ցաւուրս տասն կամ եւս աւելի, մինչեւ կարաւանն արքունի անցեալ գնասցէ . զի մի՛ այլադենքն եկեալ բառնայցեն զոսկերս դոցա, և բաշխեալ սփռեսցեն ընդ աշխարհս ամենայն, յոր և մարդիկ եւս տուեալ յորդորեալ մոլորեցին զկնի նածարացւոց աղանդին :

Իսկ Խուժիկն, զոր յառաջագոյն ասացաք, զինու հանդերձ մնայր անդէն ընդ պահապանսն որպէս զմի

'ի նոցանէ. այր լի իմաստութեամբ և կատարեալ աստուածային գիտութեամբ, սպասէր և դէտ ակն ունէր՝ եթէ որով օրինակաւ հնարս գտցէ զոսկերս սրբոցն գողանալ 'ի նոցանէ:

Եւ իբրեւ աւուրք երեք անցին 'ի վերայ, արհաւիրք մեծ անկանէին 'ի վերայ ամենեցուն, և իբրեւ թըմբրեալ և կխամեալք անյարիրք անկեալ դնէին զերիս աւուրսն: Իսկ 'ի չորրորդումն աւուրն երկուք 'ի պահապանացն չարաչար ըլկեցան 'ի գլուէ: Դարձեալ հասարակ գիշերաւ չափ՝ ձայնք ահեղք հնչէին, և թնդիւնք և որոտաձայնք 'ի ներքուստ՝ որպէս դղրդումն գետնաշարժի. երկիրն դողայր 'ի ներքոյ նոցա, և շողիւնք սուսերաց փայլատակունս արձակէին շուրջ զնոքօք: Եւ զամենեսեան զզխակունսն կանգնեալ տեսանէին, և զնոյն բանս ատենին ահագինս բարբառէին 'ի լսելիս նոցա. մինչեւ խուճապել նոցա ընդ միմեանս, դեռ եւս զիրեալս սատակէին: Եւ այսպէս տագ-

նապետալք և ցնորեալք, մինչև այր զընկերի փախուստ չգիտէր ընդ որ երթայր: Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցս չարչարանացն, զոր կրեցին:

'Ի խորհուրդ մտին նախարարքն երեքեան, և սկսան զարմանալով ասել ցմիմեանս. Զի՞նչ գործեացուք, զի՞նչ արասցուք վասն անքնին աղանդոյն քրիստոնէիցն. քանզի մինչ դեռ կենդանի էին, զարմանալի էր կեանք նոցա. ընչատեացք էին իբրև զանկարօտս, որբասէրք էին իբրև զանմարմինս, անաչառք էին իբրև զարդարադատս, աներկեւղք էին իբրև զանմահս: Եթէ զայս ամենայն ասեմք իբրև զոգիտաց և իբրև զյանդգնելոց, իսկ զայն զի՞ առնիցեմք, զի ցաւոք ամենայն 'ի կարաւանի աստ նոքօք առողջանան: Եւ կամ որ մեծս է քան զայդ ամենայն, ո՞յր ուրուք դի կանգնեալ երևեցաւ 'ի կենդանեաց կամ բարբառ բանից ոք լուաւ 'ի նմանէ:

Զի սուտ չեն մեր սպասաւորքն.

մեր մեղէն խակ հասեալ է 'ի վերայ ստուգութեան սոցա ։ Եւ եթէ կամեցեալ էր սոցա մարմնաւոր ինչ ագահութիւն 'ի ներքս խառնել, սակաւ մի ակնարկէին քրիստոնէից 'ի կարաւանիս, զկշիռ իւրաքանչիւր մարմնոցնոցա ոսկի առնուին ։ Դարձեալ և արքդ, որ 'ի դիւէ չարչարեցան, զի յայնժամ ցաւոտք չէին՝ և մեք դիտեմք․ յայտ է եթէ այսօր նշանն մեծ երեւեցաւ ։ Եթէ լուալինիմք, այսպէս մեզ և անձանց մերոց կասկած խակ է․ և եթէ տանիմք զդոսա առաջի թագաւորին, լսելով նորա 'ի դոցանէ զայդ ամենայն մեծամեծ սքանչելիս, դուցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ հասանիցէ ։

Ետ պատասխանի մոգպետն և ասէ ցնոսա․ Ո՞չ զիս ոստիկան արարին 'ի վերայ ձեր երկոցունցդ․ զի՞ այդ նեղեալ տագնապիք յանձինս ձեր․ դուք զգործ ձեր կատարեցէք, և զհրամանն արքունի 'ի գլուխ տարայք ։ Արդ եթէ համբաւդ այդ յայտնեսցին, և հարցափորձ ինչ

լինիցին առաջի արքային, այդ խըն-
դիր մեր մոգայց է. դուք անհոգ լե-
րուք, և մի ինչ ածէք զմտաւ: Եւ
եթէ զարհուրեցայք ինչ յոգիս
ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն 'ի դա-
րնթիր եկայք. զի վաղիւ անդ մով-
պետան մովպետ ռատ յաղէ, և
նոյն հաճեալ հաւանեցուցէ զմի-
տըս ձեր:

Իսկ Խուժիկն իբրեւ լուաւ զայս
ամենայն, և գիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ
ոչ է նոցա յայնմ հետէ սուրբ սպա-
նելոցն, փութացաւ վաղվաղակի է-
առ տասն այր, որոց զչափ գիտէր
զքրիստոնէութեանն, և հասեալ
'ի տեղին՝ չէն եգիտ զամենեսեան:
Եւ քանզի կասկած ունէր տակա-
ւին 'ի նոցուն 'ի դահճացն, դար-
ձեալ փոխեցին անտի զսուրբսն յայլ
տեղի բացագոյն իբրեւ երկու հրա-
խօք: Եւ իբրեւ յանհոգս եղեն,
արբեցին կազմեցին զոսկերս երանե-
լեացն. բերին 'ի բանակն և ունէին
'ի ծածուկ. և առ սակաւ սակաւ
յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց,
և ապա բազում քրիստոնէիցն՝ որ

էին 'ի կարաւանին ։ Եւ զաւագն պտուղ ընծային մատուցանէին կապեալ նախարարացն ․ և անդէն վաղվաղակի արձակեցան նոքա 'ի կապանաց իւրեանց , և սպառնալիք մահուանն անցին զնոքօք ․ և հրովարտակք թողութեան առաքեցան յաշխարհն Հայոց ։

Արդ այս երանելի Խուժիկս , որ արժանի եղեւ 'ի ծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն , որ ինչ 'ի մահուանէն և այսր ասացաւ դատակնիք վճռիս այսորիկ , սա երկրորդեաց մեզ զամենայն կարգաւ ․ զչարաչար քարշումն , և զհարց և ըղփորձ դատաւորացն , և զիւրաքանչիւր անձանց սրբոցն զպատասխանիսն , և զկատարումն մահուան նոցա , և զահագին արհաւիրսն՝ որ 'ի վերայ պահապանացն անկաւ , և զհեծեծումն քննութեան նախարարացն երեցունց , և զամփոփումն սուրբ ոսկերաց նոցա , ոչ խառն'ի խուռն 'ի մի վայր ժողովելով , այլ զմի մի 'ի նոցանէ ուրոյն ուրոյն 'ի վեց տապանս ժողովէր , և զանուա-

նըս խուրաքանչիւր ուսեալ և 'ի վերայ տապանացն նշանակեալ էր։ Եւ զկապանսն երկաթիս ընդ խուրաքանչիւր ոսկերսն եդեալ էր , քանզի դահճացն 'ի բաց ընկեցեալ էր . որպէս և զհանդերձս զխուրաքանչիւր տապանակի նշանակեալ էր ։

Եւ կատարեցան սոքա վեցեքեան սուրբ և ցանկալի մահուամբն խուրեանց որ օր քսան և հինգ էր հրոտից ամսոյ, 'ի մեծ անապատին յԱպր աշխարհի 'ի սահմանս Նիւշապուհ քաղաքի ։

Դարձեալ վասն խոստովանող աշակերտաց նորանց :

ԻՍԿ աշակերտք երանելեացն 'ի կապանս կային 'ի ներքս 'ի քաղաքին . եկն դահճապետ մի արքունի և եհան զնոսա 'ի քաղաքէ անտի արտաքս :

Եհան 'ի նմին քաղաքէ ասորեստանեայս քրիստոնեայս արս հինգ , քանզի և նոքա 'ի կապանս էին վասն անուանն Քրիստոսի . եհարց ցնոսա բանիւք , և ոչ հաւանեցան երկիր պագանել արեգական : Զարչարեաց զնոսա գանիւ , և նոքա եւս առաւել 'ի նոյն միտս պնդեցան . կտրեաց զնոցա ունչս և զականջս , և ետ տանել յասորեստան , զի կայցեն 'ի մշակութեան արքունի : Երթային մեծաւ յօժարութեամբ , իբրեւ այն՝ թէ մեծ պարգեւս գտեալ 'ի թագաւորէն :

Արդ եկն դարձեալ նոյն դահճապետն առ աշակերտս սուրբ սպանելոցն , ընտրեաց երկուս 'ի նոցա-

նէ՝ որ համեստագոյնքն էին, առեալ
մեկուսի յայլոցն և ասէ ցնոսա.
Զի՞նչ անուանք են ձեր: Եւ պա-
տասխանի մինն և ասէ. Ա՛ռ 'ի ծնօ-
ղաց ինձ խորէն, և դմա Աբրահամ.
իսկ ըստ շնորհատուր կարգիս՝ ծա-
ռայք Քրիստոսի եմք, և աշակերտք
երանելեացն՝ զոր ասանէք:

Եւ պատասխանի դահճապետն
և ասէ ցնոսա. Իսկ արդ զի՞նչ գործ
է ձեր, և կամ բնաւ ո՞յր իսկ ածեալ
է զձեզ այսր: Առ այս ետ պատասա-
խանի Աբրահամ և ասէ ցնոսա.
Զայդ ձեզ 'ի վարդապետաց մերոց
արժան էր ուսանել. զի ոչ դուզ-
նաքեայք ոք էին նոքա, այլ ունէին
ստացուածս հայրենիս ըստ արժան
բաւականին, ըստ նմին և ապասա-
ւորս, էր որ իբրեւ զմեզ, և էր որ
լաւագոյն քան զմեզ. որոց սնու-
ցեալ և ուսուցեալն էր, ընդ նոսա
եմք եկեալ: Քանզի և պատուէր
իսկ ունիմք յաստուածատուր օրէ-
նացն մերոց՝ սիրել զնոսա իբրեւ ըզ-
սուրբ ծնօղս, և ապա տանել նո-
ցա իբրեւ հօգեւոր տերանց:

Ցասեաւ դահճապետն և ասէ. Իբրև զանխրատ և զաներկեւղ ըստամբակս խօսիս: Մինչդեռ 'ի խաղաղութեան և յաշխարհի էիք, բարիոք էր. յորժամ գրուահ եղեն նոքա յիրս արքունի և մահապարտ գտան ըստ գործոց իւրեանց, ձեզ չէր արժանի ամենևին մօտ երթալ առ նոսա: Ո՞չ տեսանէք 'ի մեծ կարաւանիս, յորժամ ոք 'ի պատուաւորացն 'ի գխպահուոյն արքունի լինիցի, ազգոյ հանդերձ ազանի, և զատեալ և որոշեալ 'ի բաց է նստի միայնիկ, և ամենևին հուպ ոչ ոք իշխէ երթալ առ նոսա: Եւ դու այդպէս իբրև զանյանցի աշակերտ պարծելով խօսիս:

Առ այս ետ պատասխանի Խորէն և ասէ. Ոչ ձեր կարգդ անիրաւ է և ոչ մերս ստութեամբ. նախարարն յանցաւոր՝ ուստի զպարգևսն դըտեալ էր, այնպէս պարտ էր նմա հպատակ լինել, զի 'ի պատուոյն վերոյ և այլ ևս պարգևս մեծամեծըս գտանէր 'ի նմանէ: Արդ փոխանակ զի զայն չարար, ձախողակի

յետս ընդդէմքն պատահեաց նմա ։ Եւ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին, և կամ առ Թագաւորն մեղուցեալ ինչ էին, նոյն օրինակ և մեք առ նոսա առնէաք. ոչ յաշխարհի մօտ երթայաք, և ոչ 'ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա գնայաք ։ Արդ քանզի առ երկոսին կողմանսն արդարութեամբ կեցեալ են, և դուք զուր տարապարտուց սպանէք զնոսա, մեք արդ եւս առաւել սպասաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա ։

Ասէ ցնոսա դահճապետն. Նա յառաջագոյն իսկ ասացի, եթէ կարի ստամբակ ոմն ես դու. ահա յայտ եղեւ աւադիկ, եթէ յամենայն միտս նոցա խառն էք դուք ։ Աբրահամ ասէ. Յո՞ր միտս ։ Դահճապետն ասէ. Առաջին 'ի մահ մոգուցն, ապա և յայլսն ամենայն ։ Աբրահամ ասէ. Այդ ոչ միայն 'ի մէնջ է, այլ ըստ կարգի և ձերոց օրինացդ. Թագաւորք ձեզ տան հրաման, և դուք 'ի ձեռն ձերոց սպասաւորացդ գործէք ։

Դահճապետն ասէ. 'Ի Միհր աս-
տուած երդուեալ է իմ, խստագոյն
եւս խօսիս քան զվարդապետն քո.
յայտ է եթէ մաստակարագոյնք եւս
էք դուք: Արդ ոչ է հնար ձեզ
ապրել 'ի մահուանէ, բայց եթէ
երկիր պագանիցէք արեգական, և
կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց:

Խորէն ասէ. Յայժմ իբրեւ ըղ-
մարդ չարախօսէիր, և արդ իբրեւ
զշուն անալխատան ընդ վայր հաչես:
Եթէ դոյր արեգական ականջք,
դու տայիր նմա թշնամանս զնել.
արդ նա բնութեամբ անզգայ է,
և դու չարութեամբ անզգայագոյն
քան զնա: Յիմ տեսեր զմեզ պա-
կասագոյն քան զհարսն մեր. մի բա-
նիւք զփորձ առնուլ կամիս զմեր,
այլ հանդէս արա քում չարու-
թեանդ և մերում բարութեանս,
և ամաչեցեալ դատանի հայրն քո սա-
տանայ, ոչ միայն 'ի մէնջ՝ որ կա-
տարելագոյնքս եմք, այլ և որ կարի
փոքրիկն թուի քեզ, նա դիցէ վէրս
սաստիկս յոգիս և մարմինս քո:

Զայս իբրեւ լուաւ դահճապետն,

սրտմտեալ բարկացաւ 'ի վերայ նոցա: Նա քարշել չարագոյն քան զառաջինսն. և այնչափ սաստիկ քարշեցին, մինչև բազմաց կործիք եղեն՝ թէ մեռան: Իսկ իբրև ժամք երեք 'ի վերայ անցին, դարձեալ խօսել սկսան երկոքեանն և տսեն. Փոքր համարիմք զանարգանս զայս և առ ոչինչ զցաւս մարմնոյս առ մեծ սէրն Աստուծոյ, որով կատարեցան հարքն մեր հոգևորք: Հա՛սլա մի՛ դլար և մի՛ դադարեր, այլ զոր ինչ առ նոսայն արարեր, զնոյն և առ մեզ կատարեա: Եթէ չարագոյն թուին քեզ գործքն նոցա, կրկին և զմերս համարեաջիր. զի նոքա բանիւք հրամայէին, և մեք գործովք զարդիւնան կատարէաք:

Յայնժամ եւս առաւել զայրացնեցաւ 'ի վերայ նոցա, և հրամայեաց զմահու դան հարկանել: Եւ առ մի մի 'ի նոցանէ փոխեցաւ վեց վեց այր 'ի դահճացն: Եւ մինչ դեռ կխսամեռք յերկիր անկեալ դնէին, հրամայեաց զերկոցունց ականջս մոտ կտրել: Եւ այնպէս բրեցին,

որպէս թէ չիցէ լեալ 'ի տեղւոջն ։

Զարթեան որպէս 'ի քնոյ 'ի սաստիկ հարուածոցն, սկսան աղաչելով պաղատանս մատուցանել, և ասեն. Աղաչեմք զքեզ, քաջ զինուոր թագաւորին, կամ կատարեա ընդ մեզ իբրեւ զհարան մեր մահուամբ, և կամ արա զպատուհաս ըստ օրինակի վերջնոյս ։ Զի ահա լուեալք մեր առողջացան զանախտաւորութիւն երկնաւոր, իսկ հոտոտելքս դեռ ևս աստէն 'ի տեղւոջ կամք յանցս չարչարանաց. մի՛ կիսապարգեւ առներ զմեզ յերկնից բարութենէն ։ Արբեցեր զմարմինս մեր քարշելով և զանէլիս մեր կոտրելով, որպէս և զսրնգունս մեր հատանելով. քանզի որչափ տգեղս առնես զմեզ երկրաւորաւս, գեղեցկագոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւն ։

Եւ պատասխանի հեզութեամբ դահճապետն և ասէ. Եթէ և այլ յամեմ ես առ ձեզ մօտ կալով, կարծեմ՝ եթէ և աշակերտէք զիս 'ի ձեր յամառութիւնդ ։ Զի ահա արդ և զխորհուրդս արքունի 'ի վեր հա-

նեմ ձեզ։ Ցայդ վայր եղեւ հրամանն պատուհասից ձերոյ, և 'ի վերայ դորին պատուհասի՝ երթալ ձեզ յասորեստան, և լինել ձեզ մշակ յարքունիս. զի որ ընդ ձեզ հայեսցի, մի 'ի գմին յամառութեան ապնդեսցի ընդդէմ հրամանաց թագաւորին։

Ասեն ցնա երանելիքն. Դու զմեր երկիրս կիսագործ թողեր. մեք յարքունի երկիրն կէս մարմնովք մերովք ոչ վաստակեմք։ Իբրեւ զայս լուաւ դահճապետն, աղաչեաց զզինուորսն՝ որ տանէին զնոսա, և ասէ. Միայն աստի դուք առէք գնացէք, և հասեալ յասորեստան՝ ուր կամ իւրեանց է և շրջեսցին։

Այս են Հայոց խոստովանողք, որ զխեղդութիւնն և զչարչարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց։ Եւ վասն զի վրիպեցին 'ի սուրբ մահուանէն, սգով և տրտմութեամբ երթային զերկայնութիւն ճանապարհին։ Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանք ոտիցն և ձեռացն, իբրեւ զայն՝ թէ ընդէ՞ր ոչ եղաք ար-

ժամի հաւասարել ընդ քաջ նահա-
տակսն ։

Եւ երբեւ տարան հասուցին զնո-
սա յերկիրն բաբելացւոց, 'ի գաւա-
ռին զոր Ղահուղն անուանեն, թէ-
պէտ և էին յայլքունի պատուհա-
սին, սակայն և յայտ և գաղտ մե-
ծապէս ընկալեալ եղեն 'ի բնակչաց
աշխարհին ։ Սակայն երանելիքն և
յայնմ յոյժ տրտմագին էին, երբ
այն՝ եթէ սակաւ վաստակեցաք և
մեծապէս հանգչիմք . և հանապազ
'ի նմին զղջման կային ։

Եւ անդէն թեւակոխէին տեսա-
նել զսուրբ կապանսն նախարարա-
ցըն, լինել սպասաւոր մարմնաւոր
պիտոյից նոցա ։ Իմացուցին զայս մե-
ծամեծաց աշխարհին, որք էին 'ի
նմին սուրբ ուխտի քրիստոնէու-
թեանն ։ Եւ հաւանեալ ամենեցուն
մեծամեծաց և փոքունց՝ ազդ առ-
նել ամենայն երկրին, զի հաճոյ
թուեսցի ամենեցուն՝ 'ի ձեռն մար-
մնաւոր պիտոյիցն կցորդ լինել սուրբ
կապելոցն 'ի հեռաւոր օտարու-
թեանն ։

Եւ այսպէս առ յամէ ժողովէին ըստ իւրաքանչիւր կարի մարդկանն, ոմն սակաւ և ոմն շատ, որ զինչ և 'ի ձեռս պատրաստութիւն լինէր, եթէ դրամոց և եթէ դահեկանաց, ժողովէին կազմէին տային յերանելին՝ տանել նոցա։ Եւ այսպէս յարբանեկութեան կային, մինչեւ տասն ամն լցաւ սպասաւորութեանն։

Եւ վասն զի յոյժ խստադոյնս պահէին 'ի ջերմոջ աշխարհին, և անդադար էին 'ի ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Ղահուղ, ընդ Մեշոյն և ընդ Քաշկար և ընդ ամենայն ասորեստան և խուժաստան, սաստիկ տապով հարեալ 'ի խորշակէ մեռանէր սուրբն Խորէն, և աւանդեալ լինէր 'ի բնակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վկայսն։

Իսկ երանելին Աբրահամ կայր 'ի նմին առաքինութեան անդադար· և զամենայն տուրս հաւատացելոցն շրջէր ժողովէր և տանէր 'ի մեծ հեռաստանն, և ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան։

Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչեւ յերկոտասաներորդ ամն պատմաւորացն, մինչեւ աղաչել զնա միաբան ամենեցուն, զի հաւանեսցի երթալ յաշխարհն Հայոց. զի ընդմտանել նորա առ նոսա, 'ի նմա տեսցեն և զքաջ նահատակն՝ որք կատարեցան սրով, 'ի նմա տեսցեն և զսուրբ կապանս չարչարանացն:

Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապեալք նովաւ տեսանին, նովաւ օրհնի աշխարհն ամենայն, նովաւ օրհնին և աղօթք նոցա յաճումն, նովաւ զդաստանան երիտասարդք նոցա 'ի սրբութիւն, նովաւ համեստանան ծերք նոցա յիմաստութիւն: Նովաւ ուսանին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն, նովաւ անկանի գութ յԱստուծոյ 'ի սիրտս թագաւորին՝ չինել և խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին: Նովաւ եկեղեցիքն պարծին իբրեւ քաջ և կատարեալ զինուոր, նովաւ վկայարանքն զարդարին, նովաւ և վկայքն ցնծացեալ բերկրին: Նովաւ և դաշտն Աւա-

րոյրն պայծառացեալ ծաղկալից լի-
նի, ոչ յանձրեւաբեր ամպոց, այլ
՚ի սուրբ և յարխնաբուխ վկայից
ցանեալ և ցրուեալք սղխտակու-
թիւնք սուրբ ոսկերացն ։ Յորժամ
կոխեսցեն ամենավաստակ ոտք խոս-
տովանողին զլայնատարած տեղիս
պատերազմին, յորժամ կենդանի
մարտիրոս ընդ նա շրջեսցի, կենդա-
նի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն
աշխարհին կրկին լինի կենդանու-
թիւնն ։

Գիտեմք, ասեն, յորժամ տեսցեն
զնա ամենայն միայնակեացք աշ-
խարհին Հայոց, սովաւ յիշեսցեն
զհողեւոր գունդս պատերազմողա-
ցըն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ե-
տուն զանձինս ՚ի մահ, և հեղին
զարիւնս իւրեանց ՚ի հաշտութիւն
պատարագ Աստուծոյ ։ Սովաւ յի-
շեն սուրբ քահանայքն, որք խող-
խողեցան յօտարութեանն և ցածու-
ցին զպատմութիւն բարկութեան
Թագաւորին ։ Սովաւ թերեւս զի
զմեր կապանս յիշեսցեն, և աղօթս
առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ,

զի դերեդարձ լիցի մեզ անդրէն 'ի հայրենի երկիրն մեր ։

Քանզի յոյժ անձկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել ըզսուրբ եկեղեցին մեր և զսրբասէր պաշտօնեայսն մեր, զոր 'ի նմա կարգեալ հաստատեցաք ։ Եւ եթէ միտիս յաջողեսցէ մեզ Աստուած երթալ և լինել զկարօտութիւն մնացելոցն, գիտեմք զի և մեզ բանայ Աստուած զդուռն ողորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ ոտք սրբոյս կարապետեն ։

Զայս խորհուրդ խորհելով աստուածաշնորհ նախարարացն, մեծաւ թախանձանօք ածէին զխոստովանողն 'ի հաւանութիւն ։ Եւ վասն զի ոչ էր սովորութիւն երբէք բարւոյն ընդդէմ դառնալ, ըստ առաջին սովորութեան և յայսմ վայրի փութացաւ վաղվաղակի կատարել զհրամանն զմիաբան հաւանեցելոցն յաստուածային առաքինութիւնն ։ Եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց ։

փութացան և ելին ընդ առաջ նորա վաղվաղակի արք և կանայք, մեծամեծք և փոքրունք, և ամենայն բազմութիւն ազատաց և շինականաց: Անկանէին և փարէին զոտիւք և զձեռօք առաջի սրբոյն և ասէին. Օրհնեալ Տէր Աստուած 'ի բարձունս, որ առաքեաց մեզ հրեշտակ յերկնից՝ բերել մեզ աւետիս յարութեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայութեան: Զի ահա 'ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեսեան զհրաժարեալսն յուսով յարութեանն, և զկապեալսն անկնկալութեանն արձակելով: 'Ի քեզ տեսանեմք և զաշխարհին շինութիւն խաղաղութեան. քեւ եկեղեցիքն մեր ցնծացեալ բերկրին, և քեւ սուրբ վկայքն մեր անդադար լիցին մեզ 'ի բարեխօսութիւն առ Աստուած: Օրհնեա զմեզ, սուրբ հայր մեր. դու ես բերան հանդուցելոցն, խօսեաց ընդ մեզ յայանի օրհնութեամբ, զի յոդիս մեր լուիցուք 'ի ծածուկ զօրհնութիւնս սրբոյն:

Հորդեցեր ճանապարհ այնոցիկ՝

որ անձկացեալ էին գալ յերկիր խու-
ռեանց , խնդրեա յԱստուծոյ՝ զի
ստէպ եկեսցեն զհետ սուրբ կարա-
պետին : Եւ որպէս հորդեցեր զար-
գելեալ ճանապարհ երկրի , բաց և
յերկինս զդուռն աղօթից մերոց ,
զի և մեր մեղաւորաց մտցեն պա-
ղատանք առաջի Աստուծոյ 'ի բարե-
խօսութիւն նոցին կապելոց . և մինչ
դեռ եմք յեղանելի մարմինս , որպէս
տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ ,
տեսցուք և զսիրելի անձկալեան մեր ,
որ 'ի բազում ժամանակաց հարեալ
և պաշարեալ եմք յոգիս և մարմինս
մեր : Արդ հաւատամք յանսուտ
յոյսն , զի որպէս լցեալ կատարե-
ցաւ 'ի քեզ տեսիլս 'ի սուրբ սէր քո ,
այսպէս և ընդ մօտոյ ունիմք տեսա-
նել զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի ,
որ հանապազ խանդակաթ եմք 'ի
տեսիլս երկնաւոր դեղոյ նոցա :

Բայց երանելի խոստովանողն ,
թէպէտ և այսպէս սիրով ընկալեալ
եղեւ յամենայն աշխարհէն , ոչ ինչ
կամեցաւ ամենեւին մերձենալ առ-
ղք ըստ մարմնոյ կարօտութեան .

այլ ընտրեաց իւր տեղի մի զատ յա-
մենայն բազմամբոխ ժողովրդոց, և
առաքինի եղբարբք երկուք կատա-
րեաց զկեանս իւր մեծաւ ճգնու-
թեամբ:

Զոր եթէ կամիցի ոք 'ի կարգ
արկանել, դժուարաւ կարասցէ ա-
սել զվարս առաքինութեան նորա:
Զի եթէ զտքնութիւնն առնցես,
իբրեւ զկանթեղ անշէջ կայր զա-
մենայն գիշերս. և եթէ զսակաւա-
պիտութիւնս կերակրոյն, համա-
րեաց՝ եթէ զանկերակուր հրեշտա-
կացն բերէր զնմանութիւնն: Եթէ
զհեզութիւն ցածութեանն կամի-
ցիս ասել, ոչ զոք 'ի կենդանեաց կա-
րիցես գտանել նման նմա. և եթէ
զանընչասիրութիւնն կամիցիս ա-
սել, դարձեալ զոր օրինակ չպատրի
մեռեալ 'ի կարասի, զնոյն օրինակ
ճշմարտութեամբ և առ երանելին
իմասջիր:

Անյագական ձայնիւ հանապա-
զորդեալ էր 'ի պաշտաման, և ան-
հատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ
'ի բարձունս խօսէր: Ալ եղեւ նա

անհամեղոց, և խթան ընդոստուցիչ ամենայն հեղգացելոց։ Դարտվեցաւ նովաւ ագահութիւն, և կարի յոյժ ամաչեաց նովաւ շուայտութիւն որկորամոլութեան։ Առողջութիւն եղեւ նա աշխարհիս Հայոց, և բազում վիրաւորք 'ի ծածուկ նովաւ գտին զառողջութիւն։ Եղեւ նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց, և սուրբ հայր խրատտու հարանց իւրոց։ 'Ի լռել համբաւոյ նորա իմաստնացան որդեսք, և 'ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան ընկերք։ Բնակեալ էր ըստ մարմնոյ 'ի նեղ խցկանն, և ահ սրբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորօք և զմերձաւորօք։ Զարհուրեցան դեւք և փախեան 'ի նմանէ, իջին հրեշտակք և բնակեալ էին զնովաւ։

Յոյնք երանի ետուն վասն նորա աշխարհին Հայոց, և բազում բարբարոսք փութացան տեսանել զնա մարմնով։ Սիրելի եղեւ նա սիրելեացն Աստուծոյ, և զբազումս 'ի թշնամեաց Ճշմարտութեանն ած 'ի

հաւանութիւն սուրբ սիրոյ։ Սկիզբն արար առաքինութեանն անդստին 'ի տղայ տիոց իւրոց, և նովին առաքինութեամբ կատարեցաւ 'ի վախճան կենաց իւրոց։ Որպէս ոչ խառնեցաւ 'ի կարգս սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս, այսպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն ապականացու իրաց աշխարհիս։ Եւ եթէ պարտ է պարզաբար ասել, որպէս փոխանակեաց զպէտս մարմնոյ ընդ պիտանացու հոգևոր իրաց, այսպէս փոխադրեալ եղեւ յերկրէ 'ի յերկինս։

Անուանք նախարարացն, որք կամօք յօ-
ժարութեամբ զհետն սրբոյն Գրիգորիոսի
Ետուն զանձինս 'ի հաւանս արքունի ։

ՅԱՋԳԻՆ Սիւնեաց երկու եղ-
բարք Բաբգէն և Բակուր, յազ-
գէն արծրունեաց Ներշապուհ և
Շաւասպ և Շնգին և Մեհրուժան
և Պարգեւ և Տաճատ, յազգէն
մամիկոնէից Համազասպեան և Հա-
մազասպ և Արտաւազդ և Մուշեղ,
յազգէն կամսարականաց Արշաւիր
և Թաթուլ, Վարձ, Ներսեհ և
Աշոտ, յազգէն ամատունեաց Վա-
հան և Առանձար և Առնակ, յազ-
գէն գնունեաց Ատոմ, յազգէն գի-
մաքսենից Թաթուլ և Սատոյ, և
երկու եւս այլովք ընկերօք, յազ-
գէն անձեւացեաց Շմաւոն և Զուա-
րէն և Առաւան, յազգէն առաւե-
ղենից Փապակ և Վարազգէն և
Գադ, յարծրունեաց տոհմէն Ա-
պըրսամ, 'ի տոհմէն մանդակու-
նեաց Սահակ և Փարսման, յազ-

գէն տաշղացեաց Վրէն, յուսափանեան տանէն Բաբելի և Յուլխնան ։

Այս երեսուն և հինգ արք, են որ յաւագ նախարարացն, և են որ ՚ի կրսերագունիցն, սակայն ամենեքեան ըստ մարմնոյ են նախարարազունք, իսկ ըստ հոգեւոր առաքինութեանն ամենեքեան երկնային քաղաքացիք ։ Եւ բազում եւս այլ ազատ մարդիկ, են որ յարքունի տանէ, և են որ ՚ի տանէ նախարարացն իւր նոցուն, նիզակակիցք և մարտակիցք քաջ նահատակացն ։ Եւ ամենեքին սոքա կամօք մատնեցան ՚ի սուրբ կապանս չարչարանացն ։

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս եմք զարմացեալ միայն, զի կամօք չոգան մտին ՚ի փորձութիւնն, այլ առաւել ընդ այն եմք սքանչացեալ, զի մարդիկ փափուկ իբրեւ զնոսա՝ ընդարձակասուն բնակիչք ձիւնեզէն լերանց՝ եղեն բնակիչք խորշակաբեր դաշտաց ։ Որ զօրէն ազատ էրէոյ շրջէին ՚ի մէջ ծաղկաբեր լերանց, ընկեցան ՚ի բոցակէզ աշ֊

խարշն արեւելից կապեալ տոխք և կապեալ ձեռօք ։ Հայց նեղութեան և ջուր կարօտանաց, խաւարարգել 'ի տուէ և անլոյս 'ի գիշերի, անվերարկուք և անանկողինք, գաղանաբար գետնախշտիք լինէին զինն ամ և զվեց ամիս ։ Եւ այնպէս մեծաւ խնդութեամբ տանէին զնեղութիւնն, զի ամենեւին ոչ ոք տրտունջ հայհոյութեան 'ի բերանոյ նոցա լուաւ, այլ յորդառատ գոհացողութիւն ըստ նմանութեան բարեկեցիկ մարդկան, որ են յաստուածպաշտութեան ։

Եւ մինչ դեռ էին յայնպիսի նեղութեան, կարծիք եղեն 'ի միտս թագաւորին՝ թէ առ յոյժ վշտին ձանձրացեալ են դառնութեան կենօքն իւրեանց ։ Յղեաց առ նոսա զմեծ հազարապետն և ասէ ․ Գոնեայ յայամ հետէ զգաստացայք յանձինս ձեր, և մի՛ կայք 'ի նոյն յամառութեան ․ երկիր պագէք արեգական, և արձակիք 'ի չարաչար կապանացդ, և ունիք անդրէն զիւրաքանչիւր հայրենի կեանս ձեր ։

Նոցուն պատասխանի երանելւոյն և ասեն . Առ փորձ ինչ եկեալ հարցանես զմեզ, եթէ արդարեւ թագաւորն իսկ կոչեաց զքեզ : Երդուաւ հազարապետն և ասէ . Չե՞ք այդր բան աւելի կամ՝ պակաս՝ որ ոչ 'ի բերանոյ նորա ելեալ է : Ասեն ցնա անդրէն . Որք միանգամ աշակերտեալ են ճշմարտութեանն, ոչ երբէք փոխեն 'ի նմանէ . այլ որ ենն՝ նոյն կան : Մի թէ յայնժամ առ չեմանն ինչ ընդդեցաք, և այսօր նեղութիւնս իմաստնացոյց ինչ զմեզ . այլ ոչ այնպէս : Այլ զղջումն մտաց մերոց այս է, եթէ ընդէ՛ր ընդ առաջինն չկատարեցաք զկեանս մեր : Բայց արդ աղաչեմք զքեզ և զքեզթագաւորն ձեր, մի՛ այլ վասն այդպիսի իրաց հարցանէք ցմեզ . այլ զինչ եդեալ է 'ի մտի ձերում վասն մեր՝ կատարեցէք :

Իբրև լուաւ զայս մեծ հազարապետն, յոյժ գովեաց 'ի միտս իւր զանդրդութիւն հաստատութեան նոցա . և յայնմ հետէ սկսաւ արկանել սէր ընդ նոսա՝ իբրև ընդ սի-

բեղխ Աստուծոյ ։ Եւ բազում բանիւք ողոքանօք ածէր զթագաւորն 'ի հաւանութիւն, զի թողութիւն արասցէ նոցա 'ի կապանացն իւրեանց ։ Զի թէպէտ և փոխեցաւ նա 'ի գործոյ հազարապետութեանն արքունի, և 'ի բազում իրս գտաւ վնասակար, ինքն իսկ յանձն իւր կրթէր զաւեր աշխարհին Հայոց, վասն որոյ և մեծաւ անարգանօք յուղարկեցաւ 'ի տունն իւր, սակայն զկապելոցն ոչ երբէք չարախօս կամէր լինել մինչև ցօր վախճանի կենաց իւրոց ։

Իսկ յերանելեացն բազումք, 'ի նոցանէ՝ որ մանկագոյնքն էին, ուսան զդպրութիւն հայրենի աշխարհին իւրեանց, և եղեւ նոցա այն կերակուր հոգեւոր, որով զանձինս քաջալերէին և զընկերսն մխիթարէին ։ Եւ այնպէս զմայլեցան 'ի միտս և յոգիս իւրեանց, զի և որ ծերագոյնքն էին 'ի նոցանէ, փափկացան մատաղացան մանկացան ։ Զի թէպէտ և դպրութեան ժամանակքն անցեալ էին, սակայն բազում սաղ-

մոսս 'ի բերան առեալ՝ հոգեւոր եր-գակից լինէին մատաղերամ բազ-մութեան մանկաւոյն ։

Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչեւ ո-մանք 'ի դահճացն, մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա, և որչափ 'ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին դիւրութիւն տանէին նոցա, և սէր խնամոյ ունէին առ ամենեսեան, և բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա լնուին նոքա ։ Մանաւանդ զի նշանք եւս բժշկութեան յԱստու-ծոյ յաջողեալ լինէր 'ի ձեռս նոցա․ որպէս զի բազումք 'ի դիւահարաց սրբեցան 'ի նմին քաղաքի՝ ուր կա-պեալքն կային ։ Իբրեւ ոչ ոք գոյր առ նոսա քահանայ, դիմէին առ նոսա հիւանդք և ախտաժետք քա-ղաքին, և ընդունէին 'ի նոցանէ զիւ-րաքանչիւր ցաւոց զառողջութիւն ։

Նա և որ մեծ իշխանն էր աշխար-հին, զոր և Հարեւ Շղոմշապուհ ա-նուանէին, և նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս

գութ սիրոյ էարկ առ ամենեսեան ։ Զծերս 'ի նոցանէ առ հարս ունէր, և զմանկագոյնս 'ի նոցանէ իբրև զսիրելի որդիս գգուէր ։ Բազում անգամ գրեաց և եցոյց յարքունիս զվշտս նեղութեան կապելոցն , և զառն առն իւրաքանչիւր զբարս ազ-նուականութեանն ցուցանէր նո-ցա ․ առաջի մեծամեծացն տառա-պէր , ջանայր ազգի ազգի հնարիւք , մինչև բազում բարեխօսիւք ածին 'ի հաւան զթագաւորն ։ Հրամայ-եաց լուծանել զկապեալս նոցա , և բառնալ 'ի նոցանէ զտուգ պատու-հասին , և ագանել նոցա հանդերձ զօրէն նախարարութեանն ․ կար-գեաց նոցա ռոճիկ , և զպատրաս-տութիւն սպասաւորութեանն հրա-մայեաց յարքունուստ ։ Գրեաց և յանձն արար մեծ սպարապետին , զի ընդ զօրս արքունի երթիցեն 'ի գործ պատերազմի ։

Եւ իբրև այս այսպէս կարգե-ցաւ , և կազմեցաւ նոր հրամանն թա-գաւորին , 'ի բազում տեղիս՝ ուր և հասին՝ առաւելեալ գտան 'ի գործ

արութեան, մինչեւ դոլութեան հրովարտակ վասն նոցա 'ի դուռն տային։ Որպէս զի քաղցրացաւ խակ մտաց թագաւորին, հրամայեաց զամենեսեան ածել զառաջեաւ։ Եկին և յանդիման եղեն Յազկերտի արքային։ Ետես զնոսա զուարթութեամբ, խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ, և խոստացաւ տալ նոցա զիւրաքանչիւր իշխանութիւն ըստ կարգի հայրենի պատուոյն, և արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիստոնէութեանն, յորս վերայ և մեծապէս էին չարչարեալ։

Եւ մինչ դեռ անդէն մեծաւ խընդութեամբ շրջէին 'ի կարաւանին առաջի թագաւորին, 'ի նմին ժամանակի հասանէր վախճան կենաց թագաւորին՝ յինն և 'ի տասներորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ։ Եւ ընդ հակառակս եղեալ երկու որդիք նորա 'ի վերայ տէրութեանն կռուէին. սաստկանայր գործ դառնութեան պատերազմին զերկուս ամս։

Եւ մինչ դեռ նոքա յայնմ խռովութեան էին, ապստամբեաց և Աղուանից արքայն. վասն զի քեռորդի էր նոցա, և ըստ կարգի հայրենի հաւատոցն՝ քրիստոնեայ էր յառաջ, և Յազկերտ արքայից արքայ բռնի մոգ արար: Եւ նորա գըտեալ ժամանակ անձինն պարապոյ, հարկեցաւ զանձն ՚ի մահ դնել. լաւ համարեցաւ մեռանել ՚ի պատերազմի, քան ուրացութեամբ ունել ըզթագաւորութիւնն: Վասն այսր ամենայնի յապաղումն եղեւ չարձակելոյն նոցա յաշխարհն:

Իսկ կրտսեր որդւոյն Յազկերտի դայեակն, Ռահամ անուն ՚ի Մեհրան տոհմէն, Թէպէտ և ետես ըզգունդն Արեաց ընդ երկուս բաժանեալ, սակայն կիսովն գաղտնաբար յարձակեցաւ ՚ի վերայ երէց որդւոյ թագաւորին. հար, սատակեաց ըզգունդն, և ձերբակալ արարեալ զորդի թագաւորին, անդէն ՚ի տեղւոջն հրամայէր սպանանել: Եւ զմնացեալ զօրսն ածէր հաւանեցուցանէր, և առնէր միաբանութիւն

ամենայն Արեաց գնդին. և Թագաւորեցուցանէր զլուր սանն, որում անուն էր Պերոզ:

Զի Թէպէտ և Արեաց աշխարհին առնէր մեծապէս խաղաղութիւն, սակայն Աղուանից արքայն ոչ կամէր նուաճել անդրէն 'ի ծառայութիւն. այլ խրամատեաց ընդ պահակն Ճորայ, և անցոյց յայս կոյս զզօրսն Մազքթաց. միաբանեաց զմետասան Թագաւորս ընդ լեռնորդեայսն, և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց գնդին, և բազում վնասս արար զօրացն արքունի: Թէպէտ և երկիցս և երիցս ետուն հրովարտակ աղաչանաց, ոչ ինչ կարացին ածել զայրն 'ի հնազանդութիւն. այլ դրով և պատգամաւ յանդիմանէր զնոսա, վասն զուր աւերածին աշխարհին Հայոց: Յիշեցուցանէր նոցա զմահ նախարարացն և զչարչարանս կապելոցն: 'Ի վերայ անչափ սիրոյ և վաստակոց, փոխանակ կեանս առնելոյ՝ զարեւհատէք, ասէր: Նա լիցի ինձ, ասէ, զնոցա չարչարանսն յանձն իմ

առնուլ, քան թողուլ զքրիստո-
նէութիւնն ։

Եւ իբրեւ տեսին, թէ ոչ բռնու-
նութեամբ եւ ոչ սիրով կարացաք ա-
ծել 'ի հաւանութիւն, զանձս սաս-
տիկս ետուն տանել յաշխարհն Խայ-
լանդրաց, բացին զդրունս Ալանաց
եւ հանին գունդ բազում 'ի Հոնաց,
եւ կռուեցան տարի մի ընդ Ալուա-
նից արքայի ։ Թէպէտ եւ թօթափե-
ցան եւ ցրուեցան զօրքն իւր 'ի նմա-
նէ, սակայն զնա ոչ կարացին հնա-
զանդել. այլ եւ հարուածք եւս մե-
ծամեծք հասին 'ի վերայ նոցա, էր
որ կռուով եւ էր որ ախտիւ չարչա-
րանօք ։ Եւ յայնչափ ժամանակաց
ընդերկարել պաշարմանն, մեծ կէս
աշխարհին աւերեցաւ, այլ ոչ ոք
'ի նմանէ երկմտեալ բաժանեցաւ ։

Ցղեաց առ նա դարձեալ թագա-
ւորն Պարսից. Զքոյրդ իմ, ասէ,
եւ զքեռորդիդ 'ի բաց տուր ածել,
զի 'ի բնէ մոգք էին եւ դու քրիստո-
նեայ արարեր, եւ աշխարհդ քեզ
լիցի ։ Իսկ սքանչելի այրն ոչ 'ի տե-
րութեանն վերայ կռուէր, այլ յա-

տուածպաշտութեանն ։ Զմայրն և զկինն ետ տանել, և զաշխարհն բովանդակ 'ի բաց եթող. և ինքն զաւետարանն առ և յաշխարհէն 'ի բաց կամէր գնալ։

Զայս իբրեւ լուաւ Թագաւորն, կարի զեղջ և ապաշաւ անկանէր 'ի միտս նորա, և զամենայն վնասս իւրացն զհարքն իւրով արկանէր։ Անսուտ երդումն կնքէր և տայր տանել առ նա, եթէ յաշխարհէդ միայն մի՛ գնար, և զինչ սակս առնեմ։ Խնդրեաց զմանկութեան սեփհականն, զոր հօր իւրոյ շնորհեալ էր նմա 'ի տղայութեանն՝ հազար երդ. առ զայն 'ի Թագաւորէն, և նստաւ 'ի նմա միայնակեցօք հանդերձ։ Եւ այնպէս հանապազորդեաց զինքն յաստուածային պաշտամանն, զի և չյիշէր ամենեւին՝ թէ և Թագաւոր լեալ իցէ յառաջ։

Եւ այս ամենայն յերկար խառնութիւնք, որ եղեն մինչեւ 'ի հինգերորդ ամն Պերոզի արքայից արքայի, պատճառք եղեն չարձակելոյն նախարարացն Հայոց. այլ ուռ-

կաւ և 'ի տաճար մտանել յարքունիս մեծապէս առատացոյց քան զամաց սովորութիւնն : Եւ 'ի նմին հինգերորդ ամին զբազմաց նոցա անդրէն զկեանս շնորհեաց. և այլոցն առ յոյսն խոստացաւ՝ յամին վեցերորդ միանգամայն արձակել զամենեսեան կենօք և պատուով :

Բայց 'ի տեղի այսր լինձ դարձեալ դալ ալխոի :

ԻՍԿ կանայք երանելի առաքինեացն և կապելոցն և անկելոցն 'ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են՝ զոր ոչ գիտեմ, քան թէ գիտիցեմ : Զի հինգ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ. ոչ որ միայն աւագագոյնքն էին, այլ զբազումս 'ի կրտսերագունաց անտի :

Ամենեքեան միահամուռ զերկնաւոր նախանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երեւեցան յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ : Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ ման-

կադոյնք , զմի առաքինութիւն հաւատոյ զգեցան : Ոչ ի՞նչ յիշեցին ամենեւին զանուն փափկութեան մայրենի ազատութեանն , այլ իբրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ իցեն անդստին՛ի շինական սովորութեանցն տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս , անդրադոյնք եւս քան զնոսա յանձն առին զհամբերութիւն վշտաց :

Ոչ միայն յոգւոն մխիթարեալ կային առ աներեւոյթ զօրութիւնն յուսոյն յաւիտենից , այլ եւ մարմնոյ նեղութեամբք առաւել եւս բարձին զբեռն ծանրութեան : Զի թէպէտ եւ ունէին զիւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս , ոչ ոք երբեւէր ՚ի նոցանէ՝ թէ որ տիկինն իցէ եւ կամ՝ որ նաժիշտն . մի հանդերձ էր հասարակաց , եւ միապէս գետնախշտիք երկոքեան : Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր . քանզի եւ չձանաչէին իսկ զխոտեղէնան ընտրել՝ի միմեանց . մի գոյն թխութեան փրարայիցն , եւ մի գոյն սեւութեան սընարից բարձիցն :

Ոչ գոյր նոցա համեմ խախամուք անուշարար ատամնձինն, և ոչ հոցարարք որոշեալ ՚ի պէտս սպասու ըստ պղատոց կարգի. այս հասարակացն էր: Համաթամուսն ըստ կարգի միայնակեցաց, որ յանապատ բնակեալ են: Ոչ ոք ումեք ջուր ՚ի ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք աւագաց զսպասաւորս մատուցանէին. չանկաւ օճառն ՚ի ձեռս փափկասուն կանանց, և ոչ մատուցաւեալ ՚ի զուարթութիւն խրախութեան: Չեղան առաջի սուրբ սկուտեղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց ՚ի տաճարս նոցա. չյիշեցան նոցա՝ թէ գուցէ ոք ամենեւին ՚ի բնակասնունդ գայեկաց և կամ ընտու ՚ի սիրելի հարազատաց:

Փոշոտեցան և ծխոտեցան սրահակք և սրահապանք նորեկ հարսանց, և սարդի ոստայնք ձգեցան ՚ի սենեակս առագաստաց նոցա. կործանեցան բարձրագահք տաճա-

րաց նոցա, և խանգարեցան սպասք երախանաց նոցա․ անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա։ Զորացան աղաղեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, և դաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա։ Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարոց իւրեանց, և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտից սիրելեաց իւրեանց․ առան գանձք իւրեանց յարքունիս, և ոչ մնացին ամենեւին զարդք երեսաց իւրեանց։

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ գրգեալք և գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաստեռունս և 'ի դահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային 'ի տունս աղօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն։ Որ 'ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց և ամճովք եղէոց, խոտաբուտ կենօք իբրեւ զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդու-

Թեամբ , և ոչ կիշէին ամենևին զաւլորական փափկութիւնն : Սեւացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա . վասն զի ցերեկ արեւակէզք էին և զամենայն գիշերն գետնաբեկք : Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմռունջք 'ի բերանս նոցա , և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն : Միաբանեցին երկու երկու իբրեւ ամոլք հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեանն , զի առանց վրիպելոյ հասցեն 'ի նաւահանգիստն խաղաղութեան :

Մոռացան զկանանցի տկարութիւն , և եղեն արուք առաքինիք 'ի հոգեւոր պատերազմին . մարտ եդեալ կռուեցան ընդ մեղսն կարեւորս , հատին կորեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա : Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեանն , և սուրբ սիրով լուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն . հատին զարմատս ագահութեան , և չորացան մահաբեր պտուղք ստոյ նոցա : Խոնարհու_

թեամբ կափեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն ։ Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս 'ի փրկութիւն. լուան աւետիս 'ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած 'ի բարձունս ։

Այրեք որ 'ի նոսա էին՝ եղեն վերըստին հարստունք առաքինութեան, և բարձին յանձանց զնախատինս այրութեանն ։ Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. 'ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, և 'ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանդարգելեացն ։ Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յաղքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա 'ի մխիթարութիւն ։ Անարիւն ճիպուանց նմանեցին, որ երկդյն քաղցրութեամբ ա-

ւանց կերակրանաց կեան, և կեն-
դանի են միայն զօդն ծծելով, զան-
մարմնոցն բերեն զնմանութիւն ։

Բազում ձմերաց հալեցան սառ-
նամանիք, եհաս գարուն և եկին
նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խըն-
դացին կենդաղասէր մարդիկ, և նո-
քա ոչ երբէք կարացին տեսանել
զանձկալին իւրեանց ։ Ծաղիկք
գարնանայինք յիշատակեցին զպա-
կասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւ-
րեանց կարօտացան տեսանել զցան-
կալի դեղ երեսաց նոցա ։ Սպառե-
ցան բարակք որսականք, և խցեալ
կուրացան արշաւանք որսորդաց ։
Բնադրօք յիշատակեցան նոքա, և
ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ ածին
զնոսա 'ի հեռաստանէ. 'ի ճաշակա-
տեղս նոցա հայեցան և արտասուե-
ցին, և յամենայն յատեանս յիշե-
ցին զանուանս նոցա ։ Բազում ար-
ձանք կանգնեալ էին յանուն նո-
ցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշա-
նակեալ 'ի նոսա ։

Եւ իբրեւ այնպէս յամենայն կող-
մանց ալէկոծ լինէին միտք նոցա,

ոչ ինչ կասեալ թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն ։ Առաքինոյն երեւելին իբրեւ այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով ։ Ոչ եւս սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք 'ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիան մեր. այլ այն էին խղճք աղօթից նոցա առ Աստուած, եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ 'ի նմին կատարեսցին լի երկնաւոր սիրովն ։

Եւ մեք և նոքա հասարակ ժառանգեսցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ 'ի Քրիստոս Յիսուս 'ի Տէր մեր ։

ՎԵՐՋ

ՆՈՐԻՆ
ԵՂԻՇԱՅԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ԲԱՆ ԽՐԱՏՈՒ
ՑԱՂԱԳՍ ՄԻԱՆՁԱՆՑ

ՄԱՐԴԻԿ, *որ են 'ի մարմնի և կամօք ետուն զանձինս իւրեանց յաստուածպաշտութիւն, անդըրառին 'ի տղայութենէ խոկան՝ կրթին 'ի վըշտամբերութիւն. հեռանան 'ի հայրենի բնակութենէն, և վարին յանապատ յանշէն երկիր. ոչ իբրև չարակնելով նախանձոտք փախուցեալք 'ի բազմամարդոյ աղքատաց, այլ զի տեսանեն զաշխարհս լի ամենայն չարեօք, խոյս տան 'ի խորշս և 'ի ստորոտս անապատ վայրաց:*

Զոր տեսանեմք իսկ յաճախ 'ի կողմանս հարաւոյ բազմութիւն արանց՝ առանց կանանց միաբանութեան, յազգաց և 'ի լեզուաց ըզ-միով վայրօք հասեալք, ժողովեալք

իբրեւ 'ի հայրենի գաւառս՝ առնեն զընակութիւնս երկու ընդ երկուս, և կամ երեք ընդ երիս, և կամ եւս բազում քան զայնս ։ Եւ շինեն իւրաքանչիւր խցկունս զատուցեալս 'ի միմեանց. որմք դուզնաքեայ առ ցրտոյն պահպանութիւն, և զոյգ նմին ձեղուն՝ առ արեգական պահպանիլ. յատակք անպաճոյճք՝ շատացեալք խոտեղէն անկողնօք ։ Եւ քանզի բնութիւնս մեր զուգակ է՝ սիրէ ծածկել զմերկութիւն, առնեն և նոքա համդերձս անպաճոյճս և յոյժ գձուձս, կողոբս ամարանի և թեզանաւորս ձմերանի. արկանեն և ալաբողոնս մեկնաւորս ։

Մանաւանդ 'ի պալրս շրջագայ անդադար պաշտամանն՝ երգս հոգեւորս հօրն բոլորեցուն մատուցանեն զուարթ հոգւով ։ Կան ընդդէմ միմեանց զաչս 'ի վայր արկեալ՝ ըղծայրս ոտից մատանցն նկատելով, իբր թէ մի կէտ տեսակի ամենեքեան հայեցին. զաջ ձեռն 'ի վերայ ծնօտին եդեալ և զահեակն 'ի վերայ

կրծիցն, որպէս կարծեմ՝ ուսեալ 'ի բնական հարցն ։ Երկու են պատուականագոյնք 'ի մարմնի, կենդանական և խոհական, երկոքումք երկոցունց սպասաւորեալ. կենդանականին՝ սրտմտականն է հակառակ, իսկ խոհականին՝ արտաքերական բանս ։ Արդ ձախուն զերասանակ 'ի ձեռն առեալ՝ զսրտմտականն սանձահարեցէ, և զաջ ձեռն 'ի վերայ աջոյ ծնօտին եդեալ՝ խոհականին սպաս ունի առ դրան բերման բանին, զի մի՛ պղպջութիւն յուղիղ փառատրութիւնն խառնեսցի ։ Եւ ընդ այսու երկու մասամբքս նահանգին ամենայն զգայութիւնքս. աչք յուղիղ տեսութիւն և ականջք 'ի զգաստութիւն, մռուք 'ի սուրբ խմաստութիւն և այլն ըստ իւրաքանչիւր մասին ։

Եւ իբրև այսպէս կարգեալք և յօրինեալք, ամենեքեան 'ի նմանութիւն վեցթեւեան սերովբէից շուրջ պարփակեալք, ձայնս անհատս 'ի վեր հնչեցուցանեն, և օրհնութիւն եռաչափս 'ի խորհուրդս միաբանու-

թեան արարչին խուրեանց բոլորեն ։ Ջախուն ամենայն պարապեն երգոցն քաղցրութեան, յագեալք և զմայլեալք 'ի կերակուրն երկնայինս՝ առլցեալք հատաննեն 'ի ժամ երեկոյին ։ Եւ քանզի մարմին ունին ըստ բնութեանս մերում զգայութեանս, ուտեն՝ զի մի՛ քաղցիցեն, և ըմպեն՝ զի մի՛ ծարաւեսցին ։

Արդ դու իբրեւ լսիցես զուտելն, մի՛ առ մերս ընթանայցես. զի հաց է նոցա անպաճոյճ և բանջար վայրենի՝ զոր համով աղին համեմեն, և ջուր յստակ՝ զոր յամպոց բերմանէ 'ի գուբս ժողովեն ։ Սակայն և զայս ոչ երբէք 'ի տուընջեան մատուցանեն 'ի գարմանս պիտոյից մարմնոյ. այլ միաբան պահելով զերկայնութիւն աւուրն, տեղի տան արեգական մտանելոյ. ձգեն երկայնեն զերեկունն, մինչեւ աստեղք յիւրաքանչիւր կայանս պայծառանան. գոհանան իբրեւ ընդ մի բերան ասելով. 'Ի խաւարային ժամու զխաւարային կերակուրս խաւարային մարմնոյս տացուք ։

Եւ զայս տեսելով, 'ի ձայն բար-ձրր փառաւորեն զսուրբ Երրորդու-Թիւնն, խնդալից ուրախութեամբ ակրմբին յիւրաքանչիւր տեղիս: Եւ որպէս ասացաք՝ ունեն հաց և զո-պա, և ըմպեն ջուր ցուրտ: Քան-զի գոն 'ի նոսա ծերք փափկավորք, մատուցանեն ջուր ջերմ, զոր և բա-րեխառն անուանեն. այլ գինի և կամ այլինչ զանազանեալ, և գտա-նի ոչ 'ի սուրբ միայնանոցս նոցա:

Եւ յարուցեալ յանպաճոյճ ընթ-րեացն, միաբանութեամբ ասեն. Փառք քեզ Տէր, փառք քեզ Թա-գաւոր մեր, զի ետուր մեզ կերա-կուր ուրախութեան. լցո զմեզ Հո-գւով սրբով, զի գտցուք առաջի քո հաճոյք, և մի' ամաչեսցուք. զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ գործոց իւրեանց: Եւ այսպէս տեառնագրելով զինքեանս՝ տան զանձինս սակաւ մի անօսր քնոյ. զի մի' ահաւ կերակրովք գեղեցիկ չի-նուած մարմնոյն չփոթեալ խանգա-րեսցի: Նա և եթէ յամեն եւս 'ի քունն, երագ հոգեկան տեսանեն,

և անդէն զանուրջան մեկնեն իբր զբանս սուրբ մարգարէիցն ։

Եւ զարթուցեալք առ հասարակ անդէն 'ի շրջանս պարուց բոլորին. ոչ հակառակք և ոչ ընդդիմացեալք, քաղցր հաւանութեամբ և հեզ հանդարտութեամբ ։ Առաջնորդք դասուցն հնչումն ձայնի արձակեն, երգս հոգեւորականս քաղցրանուագս փոփոխելով. իսկ այլ կրսերագոյնքն ձայնիցն միտ դնելով, խառնեն զիւրաքանչիւր բարբառսն յարմարելով և կազմելով զմիաբանութիւն հնչմանն, զի իբրեւ 'ի միոջէ բերանոյ ամենայն բազմութիւն ձայնիցն հնչիցէ ։ Եւ այսպէս յերկարելով զձայնաւոր պաշտօնն, ծունր դնեն ամենեքեան, յաղօթս կան լռութեամբ. և 'ի ձեռն առաջնորդի աղօթիցն կանգնեալք ամենեքեան զփառաւորութիւնն կատարեն ։

Եւ կատարեալ զտունջեան պաշտօնն, լաւ համարեցան զգիշերան վաղայարոյց լինելով մինչեւ յառաւօտ աղօթիցն պատրաստեալք, և ըն-

թեանն զգիրս սուրբս․ իսկ որք ունին շնորհս վարդապետութեան, ամենեն մեկնութիւնս ՚ի մխիթարութիւն լսողացն։ Պատմեն վասն լինելութեան աշխարհի յոչընչէ եղեալ, և կարգեալ մի ըստ միոջէ զխրատս բարեաց կարգեն ՚ի լսելիս ժողովրդոցն վկայութեամբ սուրբ գրոց։ Եւ այսպէս ուսուցանելով մինչեւ մոռանալ լսողացն զամենայն իրս աշխարհականս, և չյիշել ամենեւին զհարկաւոր կերակուր և ըմպելիս։

Եւ այնպէս ուրախացեալք ՚ի սէրն Աստուծոյ, մինչեւ չհամարեալ զինքեանս ՚ի մարմնի, այլ յերկինս․ և հեշտութեամբ անցուցանեն զերկայնութիւն գիշերոյն մինչեւ յառաւօտ։ Քանզի ասկացեալք են յերկրէս և զգեցեալք զերկինս։ Ամաչէ մահ առ դրունս նոցա, և դառնացան դժոխք յիջանել նոցա։ Կենդանութիւն նոցա դրունք են աղօթից աշխարհի, և ոսկերք նոցա գանձ են ամենայն ապաւինելոց։ Լուր նոցա յորդորիչ է ամենայն

հեղձացելոց , և գործք նոցա վարդապետութիւն ամենայն կամեցողաց • դասակիցք են հրեշտակաց , և օթեւանք սուրբ Երրորդութեանն ։

Արդ զայս ամենայն դիտելով , եղբարք , պարտիմք թեւակոխել • և զնոյն նախանձ սրբութեան յանձինս բերելով , նմանողք լիցուք այնպիսւոյ բազմագունդ միայնացելոց յաշխարհէ և դիմելոց 'ի քաղաքամայրն վերին , որ ազատ է յախտից երկրաւորաց • քանզի ընկերակիցք են մերոյ բնութեանս , որ զօրացուցանէ զտկարութիւնս ։ Միայն կամեաց , բուռն հար հաւատովք , յուսով , սիրեա , և կարես տեսանել զայնպիսի նահատակութիւն ։ Զի ոչ ինչ համեմատ են չարչարանք ժամանակեանք առ կեանսն՝ որ պատրաստեալ է այնպիսի ճգնօղաց ։

Քանզի յոյժ իսկ երկուցեալ եմ ես ընդ հեղգութիւնս մեր • դրեթէ զամենեսեան տեսանեմ թաւալեալ յերկրաւոր ստացուածս ։ Իսկ արդ բնութիւնս իմ ոչ կշտամբեալ յանդիմանէ զիս , եթէ սանդձայ մերկ ,

և եթէ եղայ 'ի դրախտին մերկ, և եթէ ելի անտի մերկ, և եթէ ծնայ մերկ, և եթէ անդրէն յերկիր մերկանդամ երթամ: Արդ եթէ տանել տանի ոչ կարեմք, զի՞ եւս աստէն 'ի սմին թարթափիմք յաշխարհիս: Մերկացիր սոսկացիր, ով միայնակեացդ, մի՛ թաւ ամուր ընդունակ լինիր նենգաւոր թշնամւոյն. զուցէ 'ի դարան մտեալ մօտալուտ՝ զքեզ անդէն 'ի քեզ արշաւեսցէ կողոպտել, զերծանել 'ի քէն զգանձն երկնաւորս: Բաւական համարեաց քեզ զտերունեան կանոն, ոչ ոք յերկրաւորացս կարէ երկուց տերանց ծառայել. որ յայտնագոյն իսկ ցուցանէ առանց միջնորդի և մեկնութեան. Ոչ կարէք դուք, ասէ, Աստուծոյ հաճոյ լինել և Մամոնայի:

Եւ արդ ես տեսանեմ 'ի մերում աշխարհիս և ոչ զոք ազատեալ յայսպիսի աղէտից: Յետս ընդդէմ ընթերցաք զգեղեցիկ գրեալն. 'ի պատճառս ուխտաւորութեան հեռացաք 'ի սուրբ ծնօղացն, և սրա֊

րաք բազում հարս օտարոտիս. զորս պատուելոյ արժանի էր՝ անարգեցաք, և յորս ոչն ունէաք իշխանութիւն դնել մեծարանս՝ զախտ աղետից մերոց յոյժ ծախեցաք: Ազատացաք 'ի հարկաց արքունի՝ զորս տուանց մեղաց էր հարկին, և մտաք ընդ հարկաւ ստացուածոց, որ լի են անհատակ ագահութեամբ: Զելաք յանկողինս սուրբ հարսանեաց, և արարաք մեզ բարձրագահոյս առաւել քան զաշխարհի: Փափկանամք յանկողինս յարմարեալս, և յածեալ կոծին միտք մեր 'ի խորհուրդս աղտեղիս զգիշերն ամենայն:

Կօշիկք ոտից մերոց յանդիմանեն զմեզ, եթէ ոչ են սուրբ ճանապարհք մեր: Հանդերձք մեր աղաղակեն զգործոց մերոց, եթէ մերկ եմք յերկնաւոր զգեստուցն: Երեսարք մեր ցուցանեն զմեզ, եթէ ոչ եմք յափշտակելոց ընդ առաջ Տեառն 'ի վերայ օդոց: Ընդունածք ապարանից մերոց յայտ առնեն, եթէ ոչ ունիմք մեք տաճար առանց ձեռագործի յերկինս, յոր մտանե-

լոց են ամենայն դատք սոսկացելոցն յերկրաւոր ախտից ։ Կալուածք անդաստանաց մերոց կշտամբեն զմեզ, եթէ չիք մեր բաժին 'ի վիճակին երկնաւորս ։

Մրգուղք անյագք եղաք 'ի կերակուրս, և առանց չափոյ արբաք գինի պղտորիչ խորհրդոց և մտաց ։ Խոր 'ի քուն ննջեմք ամենեքեան, և երազ թուի մեզ ճշմարտութիւնն ։ Կափուցեալ են աչք մտաց մերոց 'ի տեսական խորհրդոց, և անյագպակշոտեալ հայել 'ի կեանս աշխարհիս ։ Արգելեալք զանելիս 'ի սուրբ ընթերցուածոց, և ունկնդիր եմք բառաչման խաշանց մերոց ։ Ոչ եկն մեզ հոտ անուշ 'ի Հոգւոյն սըրբոյ, վասն զի սիրեցաք մեք զեւղ ախտալից աշխարհիս ։ Ոչ ճաշակեցին քիմք ոգւոց մերոց զկերակուր երկնային, վասն զի պարարեցաք զանձինս մեր 'ի զանազան խորտիկս ։ Մութ է գոյն դիմաց մերոց, վասն զի ոչ զուարթացան երեսք մեր 'ի խորհուրդս սրբութեան ։ Ցաւալից են անդամք մարմնոց մերոց,

վասն զի յառաջ քան զմարմինս՝ զո֊
գիս ախտացուցաք ։ Գերեզմանաց
բուելոց նմանեցաք յանձինս մեր ,
վասն զի ունայն եմք 'ի շնորհաց
սուրբ Հոգւոյն ։

Վասն այսորիկ և ամենայն չարիք
եկին հասին յաւուրս մեր . կենդա֊
նեաւ մերով տեսաք զքակումն ան֊
ձանց մերոց ։ Քաջ նահատակք մեր
անկան 'ի պատերազմի , և սուրբ
քահանայք մեր խողխողեցան 'ի ձե֊
ռաց անօրինաց . գեղեցիկ երխա֊
սարդքն զենան 'ի սպանումն , և բա֊
զում կուսանք վարեցան 'ի գերու֊
թիւն . գիրգ կանայք անկան 'ի տա֊
ռապանս այրութեան , և բազում
որբք կականին զառնապէս ։ Ազատ
եկեղեցի անկաւ 'ի ծառայութիւն
հեթանոսաց , և սուրբ քահանայք
նորա կափին չարչարին յանօրէն
հարկահանաց ։ Բարձեալ է ողոր֊
մութիւն յաշխարհէ , և հեռացեալ
է գութ յիւրաքանչիւր մտաց ։ Եր֊
կինք 'ի վերուստ բարկացեալ են ,
և երկիր 'ի ներքուստ կայ յերերի
սասանման ։

Շինուածք մեր եղեն գերեզմանք գիւղականաց մերոց, և վաստակք ձեռաց մերոց տապալեցան 'ի վերայ մեր: Պայթեաց և պատառեցաւ թանձրութիւն երկրիս, և բաղում մարդիկ 'ի վայր հոսեցին: Ոչ սպասեաց որդի հօր, և ոչ քոյր զաչս եղբօր կալաւ, և ոչ եւ ձայն լալոյ կանանց 'ի վերայ ծննդոց իւրեանց, վասն զի լքոյց սով զբերանս նոցա: Հզօրք խորտակեցան յանկարծակի իբրև զմայրս բարձունս Լիբանանու. Հնծանք եղեն բարկութեան, և ճմլեցան ամենեքեան իբրև զողկոյզս ընդ ոտամբ, փոխանակ գինւոյ՝ արիւն անմեղաց ցայտեցաւ 'ի հանդերձս մեր: Դառնացաւ քան զլեղի կերակուր 'ի քիմս մեր, և 'ի քացախ դարձաւ սուրբ ըմպելիք մեր: Ընդ հարեալն հարաք ամենեքեան յոգի և 'ի մարմինս մեր, և ընդ մեռեալն զմահ ճաշակեցաք: Արդ ո՞չ ապաքէն վասն մերոյ հեղգութեան անցին այս անցք չարչարանաց ընդ աշխարհ:

Օ՞ն անդր 'ի բաց կաց յաշխար-

հէ, որ վաղ ելեր մեկնեցար յաղետից սորա. Թօթափեալ ընկեա 'ի բաց զկեղեւանս ախտալից աշխարհիս: Մերկեաց իբր զմբշամարտիկ, օծ իւղովն Քրիստոսի, զի մի կռուեսցին 'ի քեզ ձեռք ախոյանին: Իսկ արդ եթէ հեթանոսք, որ ըմբռնեցան 'ի տեսական իմաստութիւն, ոչ միայն 'ի ստացուածոց 'ի բաց կացին, այլ և յօրինաւոր կերակրոց հրաժարեցին, համառօտ և անպաճոյճ ըմպելեօք շատացան յանձինս իւրեանց, և առաքինի մահուամբ վախճանեցան 'ի կատարած կենաց իւրեանց, որչափ եւս առաւել մեք պարտիմք նմանողք լինել սիրելեացն Քրիստոսի, որք հրեշտակակրօնք զանձինս կարգեցին, խառնելով զինքեանս 'ի դասս վերնոցն:

Եկայք և մեք, ով միայնացեալք, զօրէն Թշնամեացն մնցուք 'ի մերն ստացուած իբր յօտար երկիր, արմատախիլ զծառաստանիս Թշնամւոյն կոտորեսցուք. Իբրեւ զգերի առեալ ծախիցեմք 'ի նեղեալս զինչս մեր, ոչ զի ատիցեմք զազգականս,

պէտ զի սիրեսցեմք զաղքատսն, որ են զօրականք Քրիստոսի և ճշմարիտ բարեխօսք։ Ապա թէ ատեն կամիս ընծիւք, և քեզէն վարես զքեզ յանդարձ գերութիւն, ուր չիք անդգինք փրկանաց։ Փութա փութա ճեպեա, եղբայր, ապրիլ յայնմանէ անողորմ գեհենէ. զի կարիցես հասանել յամուր քաղաքն, ուր ոչ դոյ քեզ կասկած կամ երկեւղ խախտիլ և վարիլ 'ի գերութիւն։

Եւ եթէ եկեսցես զհետ գեղեցիկ վարդապետութեան հարցն, զորս վերադոյնն գծագրեցի քեզ զվարս սուրբ միայնակեցացն, յայնժամ կարասցես համբառնալ զաչս մտացդ առանց ախտից չարչարանաց, հայել և տեսանել զքեզ գեր 'ի վերոյ քան զամենայն երկինս։ Նորանի տայցես անձինդ քաջապէս ճողոպրել 'ի վշտալից կենաց աշխարհիս, և խառնեսցիս յերամ միայնակեցացն, 'ի գունդս սրբոց արդարոցն, 'ի վիճակ առաքելոցն, 'ի գումարս մարգարէիցն, 'ի կաճառս մարտիրոսացն, 'ի բանակս հրեշտակացն և

'ի ժողովս անդրանկացն, 'ի մեծ քաղաքն երկնից, 'ի բազմականան աբրահամեան, և 'ի կերակուրս երկնայինս և յըմպելիս անկարօտս: Դու ես այնուհետեւ մարգարէն, որ ոչ պատուեցար 'ի մարմնական աշխարհիս. այլ թեւածեալ թռուցար յանմարմին աշխարհն, և հանգուցեալ դադարեցեր յանապական ուրախութիւնն: Յորս լիցի և մեզ՝ վերջին գրչութեամբ աշխատողացս՝ միաբանութեամբ սուրբ ուխտիս վայելել, շնորհօքն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

ԱՌ ԲԱՆԱՍԷՐՍ

ԸՍՏ յաճախել օրինակաց գրոց՝ բազմանան և կրկին վրիպակք գրչաց, որ ակամայ և որ կամաւոր առ տգիտութեան. զայսր փորձ գիտէ և Եղիշէ՝ ամենեցուն ցանկալի մատեան: Որ 'ի մեր ձեռս եկին օրինակք վեց էին, չորք ամբողջ, երկու 'ի մասնէ. երկոյն եւեթ թուականք յայտնի. ՌՃԻ, ՌՃԽԶ, ՌՄԼ. յորոց զառաջին զհնագոյնն՝ և ստուգագոյն քան զամենայն գտեալ, զնոյն առաք մեզ յօրինակ, զակամայ և զյայտնի սխալմունս գրչին ուղղեալ յայլոց միաբանութենէ: Իսկ թուեցեալն ոմանց ընտրելագոյն և անսխալ հաւաստարիմ գրչութիւն՝ ՌՄԼ օրինակն, իբրև 'ի հնագունէ գաղափարեալ՝ գրելոյ 'ի ՌԺԶ, մանրախուզիւ քան զըննաւան փարթամագոյն գտաւ երկատեսակ վրիպակօքն:

Թէպէտ մատենագիրն զհատուածս գրոցն և յեղանակ և գլուխ կոչէ 'ի յառաջաբանին, բայց գրչագիրք 'ի կարգի անդ ուրեք ուրեք յեղանակ միայն ունին, և գլուխ և ոչ ուրեք. սմին իրի և մեք զայն կալաք: Առաջին յեղանակին չիք գլուխ և մակագրութիւն 'ի գրչագիրս, այլ կից գնայ ընդ յառաջաբանին. սակայն որպէս այլոց՝ և մեզ պատշաճ թուեցաւ որոշել զայն ըստ նորին մատենագրին ակնարկելոյ, միայն ուր 'ի դէպ եւս թուեցաւ մեզ, մեք անտի հատաք:

Որպէս և բիւզանդացւոց առաջին տպագրին ազդ առնէ, խորագիր հինգերորդ յեղանակի չիք և ոչ 'ի մի գրչագիր. այլ վեցերորդ զնոյն մակագրեն՝ նորին վեցերորդին վերնագրովն, և միահետ տանին մինչեւ ցեւթներորդն, բայց միայն 'ի միոյ՝ որ հինգերորդ կոչէ զայն, սակայն և նա նովին վեցերորդին մակագրով: Մեր ըստ յառաջաբանի մատենագրին մակագրեալ զայն, զգլուխ վեցերորդին չկամեցաք առ

ժամս խախտել յերից տուաջնոց
քան զմեզ տպագրութեանցն ։ Եւ
չունիմք տաել, հինգերորդ յեղա-
նակն ինքն արդեւք կորուսեալ իցէ
կամ 'ի Բարձրումայէ խորաման-
կեալ, եթէ գլուխ վեցերորդին այսր
անդր անկեալ վտարանդի ։ Կարգ-
պատմութեանն, թէպէտ և անընդ-
հատ, չասայ ինչ հաւաստի գուշա-
կել ։

Այսչափ ինչ 'ի հարկէ հաւա-
տարմութեան ծանօթս տուեալ բա-
նաւորաց, կարգեսցուք զկարեւորսն
յայլեւայլ ընթերցուածոց օրինա-
կացն ։

ԱՅԼ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՔ

ԷՋ· ՏՈՂ·

7· 8· Զբանն կամ բանն զոր ։
8· 9· ծայրալիր պատարմամբ ։
— 11· ընթեռնուցուն ։
— 14· ոչ յանձին կարողութիւն
քո առ աշխատութեան գալ
կամ գոլ լըման ։
— 17· անտեսութեանն մատակա֊
րարէ ։
— 22· այլ դնելով մեծի գիտու֊
թեանն · գուշէ այլ դուն
ելով մեծ՚ի գիտութեանն ։
10· 13· անցանիցեմք ։
12· 1· որդւոյն Տիրանայ Տրդա֊
տայ կամ որդւոյն Տրդատայ
կամ որդւոյն Տիրանայ , և
կռուէր ։
— 4· որդւոյն Վռամշապհոյ ։
— 22· դարան դեղեալ նետիւք ։
— 24· և գոռոզանայր և գոռա֊
լով հողմ հանէր ։
13· 2· անխաղաղանէր ։

16. 7. գէշաքարշ :
17. 14. պնդով դեսպան :
18. 26. տանէ զոռւանիկ մարդիկ :
19. 6. 'ի Կորդուաց, 'ի Դասան կամ և 'ի Գ.Թաց ... և յԱրզնա-րաղուն :
20. 5. պատուիրանապահք :
21. 26. դադարեցին հայելընդ ու-րուք կամ ընդ ուրեք . վեր օրինակն խայլընդուք :
22. 21. ոչ միայն յիրս մարմնական :
24. 1. Թագաւորն 'ի խոր խոցեալ վեր 'ի վերոյ ծիծաղեցաւ :
25. 2. զկրացն պատահումն . ամէ-նայն օրինակ :
33. 10. զօրէնս պղադեշական :
36. 2. կերակուրն : Եւ անոփ :
37. 16. և աշտարակ կամ և կրբեւ աշտարակ զպաշտօնն :
40. 1. աշխարհականաց քրիստո-նէից :
41. 10. վզըրկ կամ վզուրկ :
— 15. զօրէնս դենխմազդեն կամ զօրէնս մազդեզանց :
— 16. խառամանոյ . և վերին եր-կիցս :

44. 13. յանձանց պայմանեն ։
— 21. նածարեցիադ ։
46. 16. Մելքիսէ ... Եզնիկ ։
— 21. Տորոսբերանոյ կ՟մ Տուրու-
բերանոյ ։
— 26. Մարդաղւոյ կ՟մ Մարդու-
ղոյ . փխ՟ Մարդոյ աղխոյ ։
55. 12. Տի՛ր օ՛ն անդր ։
— 15. դեհպետք . փխ՟ դահա-
պետք ։
56. 1. զապատուութ՟ն բրտութեան
... զմանրամասն ... զանդա-
նէ ... հողոյն փափկմանբ ։
— 22. չորիւք յեղանակօք ։
59. 18. անցցեն զպատուիրանաւն ։
64. 11. Աստուած՝ որ արար ։
74. 17. եթէ վաղիւ ընդ առաւօ-
տու ։
79. 19. զամենայն խոստորութ՟ն . բէ-
րէ՟ խոխոստութ՟ն ։
80. 18. կոխ եղեալ ։
82. 5. մի ոմն ներքինի 'ի խորհըր-
դակցացն ։
— 9. տանէր հնարից կենաց ։
84. 26. տապականէր ։
86. 2. կատարեալ լիցէք ։

87. 2. ՄԷՐՆ և Գասան · ԱՅԼ և զա-րան ԿԱՄ և տաւասան :

— 17. հրամանաւ մինչեւ 'ի Նա-ւասարդ ԿԱՄ մինչեւ 'ի Նա-ւասարդէ 'ի Նաւասարդ : Աւէ · Յամենայն :

88. 13. 'ի հրահանգս նոցին մո-գուց :

— 24. ՅՕՐԷՆՍԱԿԷՆ անյաղ · ԱՅԼ ան-յաղդք ԿԱՄ անյաղդք ԿԱՄ ան-յաշոք :

89. 2. փանդանի ... ծիւք և :

— 4. դումիղոյ ԿԱՄ քումիղոյ :

98. 23. պատրաստակ դիպեցաւ :

100. 12. գործոյն ուր որ եկեալն :

106. 4. մոգպետան մոգպետի :

108. 9. զորկ բանիւք :

119. 22. ունէին յառաջ 'ի բնու-թեանն :

122. 12. զօրօք Հայոց :

124. 25. չարախափան :

125. 5. Եփիղարիոս · Ն ՎԷՆԻ :

128. 11. ԵՐԿՈՒ ՕՐԷՆՍԱԿ և գունդն երկ-րորդ · ԱՅԼ ԵՐԿՈՒՔ և զգուն-դս ԿԱՄ զգունդն :

131. 10. Լոռնաս ԿԱՄ Լռնաս :

131. 15. զՄուշն և սպանին ։
132. 2. գետամինացս առնէին ։
135. 15. զԴրոխանակերտն ... զամուրն Ուշական ... զԱրգեօնան կամ զՍարգեօնան , զՁողակերտն կամ զՁողակերն ։
136. 22. չու արարին ։
140. 26. յաղերսաբանութեան կամ յաղերսաբանութիւնս ։
143. 24. երահք կամ երայինհք լինէին ։
144. 4. և իբրեւ հաւատարիմ ոստիկանս՝ յանձն առնէր ։
147. 5. զիարդ ինչ և կարգք էին ։
160. 6. յազատաց և զյոլովագոյնս 'ի շինականաց , և զայլ ։
163. 10. և քան զամենայն կողմն ։
164. 17. և զփոխան և զփխլքայինան կամ զփլքուանն . . . Թօսպարանն ։
167. 23. իւրաքանչիւր համհարզացն կամ համհազարացն լիցեն , և քանի ։
172. 10. յօտարութիւն՝ ընտանութիւն ընդ Աստուծոյ գիտացին ։

173. 7. զօրս տայ կամ տամն նոցա ։
174. 4. Հախուռնապետն ։
178. 15. բարձրացեալ փրփուրն պղծ֊
թեայ ։
183. 9. Անտիոքոսի ։
189. 1. մեծապէս վայելեցաք ։
193. 6. ընդ սիրոյն Քրիստոսի ։
— 19. ընդ այս աստիճանս ոտնա֊
փոխ ։
194. 11. ախտաբեր թշուառու֊
թիւնք ։
197. 21. զկատարեալ նահատակու֊
թիւնն . զախոյեանն ։
199. 1. եթէ ՚ի ձեղ զերկուսեանն ։
203. 25. զապարահարիկ կամ զապա֊
րահիկ ։
205. 8. և իբրեւ այսպէս ։
— 18. և ՚ի փայլուն ։
206. 18. ձի ՚ի վեր առեալ ։
208. 1. Նխապաշտութեան ՚ի վերայ
գաղանացն որ նստէր կամ
Նիւսպաշտութեա մնայր գա֊
զանացն Արտաշրի՝ որ նըս֊
տէր ՚ի բարձր գխաանոցին
իբրեւ յամուր ։
211. 7. ընդ լինն մեծամեծ նախա֊

բարին որ կամ ընդ մեծամեծ
նախարարացն որ անդէն ։

215. 1. յեղանակ , կարգադրի ։

216. 5. Մի ումն 'ի քաջ զօրակա-
նացն ։

220. 5. դարափողքն կամ դարափողո-
քըն ։

222. 17. հարկ եղեւ քահանայիցն
իջանել առ նոսա ։ Որում
... , խօսէր ։

231. 22. զամենայն գործս ։

232. 4. եթէ յեկեղեց, զինչ կեանս ։

— 19. զդէնխմազդէն ։

238. 14. զտարբերս պաշտօնէն ։

241. 3. զպատուիրան կամ զպատու-
վարսին ․ Վերն զպատ ու-
վորան ։

242. 3. նստաւ 'ի ներքին դահ-
լիճն ։

248. 2. երբեւ զէշ քարշեցաւ ։

249. 12. յԱպար աշխարհ ․ և զէնէ ։

251. 4. ստուգեաց 'ի Բելայ զայն
եւսեթէ կամ 'ի Բելայն թէ ։

253. 19. զտադեշական ։

— 25. զպահլաւիկն կամ զպահլօ-
նիկն ։

254. 3. զոր պետոմոգն կոչեն ։
256. 7. ապա եթէ պահել ։
261. 17. անմահ աստուածութեա֊
նըն ։
262. 5. միայնիկ մնջիկ, և ։
267. 25. ըռբունայն կամ ռաբունեան
պատկն ։
272. 18. առնլով զնշան ։
275. 16. 'ի բազմականաց անտի կամ
'ի բազմականացն և գոհա֊
նայեն ։
278. 19. հրատախաւ կամ հրատա֊
հաւ . Ն. չէնէ ։
280. 19. մարձիկս … նածարացւոց ։
— 23. մեք մեզոյն լինիմք ։
281. 12. փուրսիշ ։
282. 16. եղբայր համարեալ էիր ։
283. 5. գաղտ գողացի կամ գաղտա֊
գողացի ։
— 11. որ էր մարզպետ … անդեր֊
ձապետ ։
287. 7. զգէնխմազգէն ։
— 24. Զրադեշն ։
289. 13. պարտիմք հարկանել կամ
արկանել նոցա ։
— 15. 'ի վերայ ունել սիրով ։

296. 2. յարարածուս կամ յարա-րածոյս կամ յարարածուփս :

298. 1. լուրեանց , այլ 'ի մեծի ա-նարգութեան եղիցին :

— 4. խաւար մնացեալ է :

— 22. Ճարճատումն հարաւ կամ Ճարճատեցան ամենայն ջիւքն :

303. 20. կարեմք փոխանակել :

304. 7. անտրտումս :

306. 4. շարք երակացն :

307. 7. և նա ինքն :

308. 9. սատանայական մարդոյ կամ մարմնոյ :

— 18. և ոչ երկնչիմք 'ի դատուն :

311. 14. քանզի անթողլի :

315. 12. հմայս :

— 26. կայր ոյժ 'ի մարմնոյն կամ յուշի մարմնոյն կայր :

316. 10. Ճշմարտութեամբդ կամ Ճըգ-նութեամբդ կազմեցիք :

— 12. նիւթ պատուական 'ի ձէնջ գործեալ հիւթեցաւ , իսկ Ճարտարութիւն :

317. 6. առաջին զսուրբ եպիսկո-պոսն :

317. 18. վատդետան կամ վատդե-տոյն կամ վատդէան :
318. 10. Դենշապուհ և Ջնիկանն և մայպետան կամ մովպետան :
319. 10. կխասմեռք անարէք :
320. 11. կենդանի են, զարմանալի են . . . ընչատեացք են . . . որբասէրք են ... անաչառք են ... աներկեւղք են :
321. 9. զի յայլ ժամս կամ յայլում ժամու :
— 21. զի՞ այդչափ կամ այդպէս նեղեալ :
322. 5. 'ի Դարիթեւր կամ 'ի Դա-րիթիւ :
— 7. ուստ ազդէ :
324. 6. յիւրաքանչիւր տապանի եդեալ էր : Բայց հապաւածք Եւ զկապանան մինչեւ 'ի նշանակեալ էր օտար Բուն յԵղիշէային ոճոյ և եկամուտ 'ի ճառընտրաց :
327. 8. չէր արժան :
328. 17. եղեւ ահաւադիկ :
335. 23. կատարեալ զինուորաւ :
336. 3. յարինաբուղխ վտակաց

ցանեալք և ցրուեալք ամէ-
տակութիւն :
336. 24. Թերեւս և զմեր :
343. 11. Արշաւիր, Թաթ և Վարձ
կամ և Թաթվարդ :
— 24. տոհմէն Վահապրաամ կամ
Աբրահամ :
344. 1. յառափոնեան կամ յուսի-
կիմեան տոհմէն Բաբիկ և
Յոհան :
351. 13. եղեւ արձակելոյ նոցա յաշ-
խարհս :
356. 5. վշտաբերք . . . իշխանական
սովորութեանցն :
357. 1. նոցա խախամունք անուշա-
բարք :
— 4. կարգի . այլ համարակաց էր
շաբաթամուտն :
358. 11. զվիշտս չարչարանաց :
— 17. պատուեռունս :
— 23. ուղղոց կամ խուզմք զուա-
րակաց և ամձոմք էրիոց :
359. 11. յարքայութեան կամ յար-
քայութիւնն :
360. 25. Ճիպուաց :
361. 6. ծիծառունք կամ ծիծռունք :

ՑԱՆԿՔ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբրահամ խոստովանող 326-342.

Աբրահամ նահապետ 81. 187.

Աբրահամ սարկաւագ 229. 253. 318.

Ադէն 263.

Ալանաց դրունք 353.

Ակեայք, որ և Ակէ 160.

Ակէացիք 174.

Աղբակ 317.

Աղձնիք 18. 87. 162. 234.

Աղուանք 18. 19. 33. 87. 107. 120. 127-129. 133. 134. 137. 162. 163. 228. 234. 237. 351. 352.

Ամատունի 47. 71. 160. 173. 184. 343.

Այրարատ 46. 138. 318.

Այրուկ 174.

Անանիա 46.

Անաստող 13. 125.

Անգղ 98.

Անի 117.

Անձաւացի, անձեւացի 47. 71. 173. 343.

Անտիոքացիք 183.

Անտիոքոս 234.
Աշնակ 135.
Աշոտ 343.
Ապահունի 47. 71. 127. 160.
Ապար, Ապր 18. 249. 253. 324.
Ապարհացիկ 203.
Ապրսամ 174. 343.
Առանձար 184. 343.
Առաւան 343.
Առաւեղէն 343.
Առնակ 343.
Ասիացիք 122.
Ասորեստան 325. 332. 334.
Ասորեստանեայ 325.
Ասորի 125.
Ատոմ 121. 173. 235. 343.
Ատրորմիզդ 227. 228. 230. 233. 234.
Ատրպատական 118. 128. 136.
Արագած 135.
Արած 318.
Արդեանք 135.
Արղնարղիւն 19.
Արիք 17. 47. 48. 143. 164. 205. 207. 215. 250. 351. 352.
Արծրունի 47. 71. 173. 174. 204. 229. 343.

Արհմն 42. 43. 53.
Արհնի, որ և Արխնի 117.
Արձախ, Արցախ 163. 221. 225.
Արմաւիր 135.
Արշակ Բ. Հայոց 11.
Արշակունի 11.
Արշարունի 131. 173.
Արշաւիր 131. 173. 205. 343.
Արշէն 222. 229. 271-275. 298. 299. 318.
Արուճ 135.
Արուէն 174. 204. 211.
Արտադերս 117.
Արտազ 174.
Արտակ մոկացի 71.
Արտակ պալունի 173. 210. 266.
Արտակ ռշտունի 71. 160.
Արտաշատ 47. 117. 135. 173. 229.
Արտաշէս Գ. Հայոց 12.
Արտաշիր 208.
Արտաւազդ 343.
Արտէն 160.
Արցախ. տես Արձախ.
Արփանեալ 117.
Աւարայր 335.
Աքար, որ և Աքաար 189.
Բարգէն 343.

Բաբիլացի 333.
Բաբիլոն 24.
Բաբիկ 344.
Բագրատունի 127. 160.
Բագրեւանդ 46. 318.
Բակ 216.
Բակուր 343.
Բաղաստական 131. 237.
Բասեան 46.
Բասիլ 47.
Բարձրաբուղ 117.
Բզնունիք 46.
Բէլ 250. 251.
Գաբեղեան 127. 160. 173.
Գադ 47.
Գադերոն 123.
Գադէշոյ , Գադիշոյ 71. 160.
Գաղբիկ 131. 173.
Գառնի 117. 135.
Գարեգին 24.
Գարեգին Սրուանձտայ 211.
Գաւ 164.
Գեդէոն 191.
Գեղք 203.
Գիտ , որ և Գիւտ 71. 160.
Գղուար 164.

գնթունի 173. 204. 210.
գնունի 121. 173. 210 343.
գուգք կամ գուլթք 19.
գուեալ 117.
Դաղ 343.
Դաան 87.
Դաւիթ երէց 7.
Դաւիթ մարգարէ 190.
Դենշապուհ 38. 253. 278. 279. 281-283. 286. 298. 299. 302. 308. 309. 311. 314. 318.
Դիմաքսեան 131. 173. 210. 343.
Դրունք Ալանաց 353.
Դրասխանակերտ 135.
Եգիպտացի 187. 188.
Եղնակ, որ և Եղնիկ 46.
Եղբայր 47.
Եղեգեակ 318.
Եղիսա 189.
Եղիշայ, որ և Եղիշէ 47.
Եմփարիոս 125.
Երամօնք 135.
Երան և աներան, Արեաց և անարեաց 41. 47.
Երեմիա 46.
Երեմիաս 47.

Երէքով 191.
Երկայնորդք 117.
Եւղաղ 46.
Եւրովպէ 122.
Եփթայեա, որ է Եփթայէ 191.
Զանգակ 161.
Զանդիկ 104.
Զարաւանդ 128. 184.
Զարեհաւան 235.
Զուարէն 343.
Զրադաշտական 33.
Զրադեշտ, որ և Զրադեշ, Զրա-
դաշտ 287.
Զրադեշտական, որ և զրադեշա-
կան 253.
Զրուան 41. 42.
Ընծայլին, ընձայացի 174. 204. 211.
Ընջուղ 160.
Թաթիկ 46.
Թաթիկ այլ 317.
Թաթուլ դխմաքսեան 173. 343.
Թաթուլ կամսարական 343.
Թաթուլ վանանդեցի 204.
Թաւասպարք 164. 228.
Թէոդոս փոքր 13. 122. 124.
Իջաւանք 317.

Իսրայէղ 190. 191.
Լոփնաս 131.
Լփինք 18. 19. 87. 131. 164. 228.
Խաղխաղ 129.
Խաղտիք 163. 221.
Խայլանդուրք, Խայլընդուրք 21. 250. 353.
Խարաման. տես Հարաման.
Խիբխովան 228.
Խոսրով 173.
Խորանիստ 117.
Խորէն խոստովանող 326-334.
Խորէն խորխոռունի 173. 204. 210. 266.
Խորխոռունի 71. 127. 160. 173. 204. 210.
Խուժաստան 80. 354.
Խուժիկ 284. 318. 322. 323.
Խուրս 174.
Խրասան 164.
Ծախանիստ 117.
Ծօդէք 18. 19. 87.
Կամսարական 343.
Կապկոհ, որ և Կապկոխ 133.
Կապոյտ 117. 222.
Կատշայ դուռն 203.

Կարէն 173.
Կորդիք 163.
Կորդուք 18. 19. 87.
Կուաշ 135.
Կուր 129.
Կուրան 281.
Համազասպ 343.
Համազասպեան 205. 343.
Հայք ազգ 7. 12. 18. 29. 33. 73. 123.
129. 148. 164.
Հայք աշխարհ 100. 107.
Հայք սորին 162.
Հարաման, որ և Խարաման 41.
44. 77.
Հարեւ 348.
Հեճմատակ 164. 228.
Հեռան 237.
Հէր 128. 184.
Հմայեակ Դիմաքսեան 173. 210.
Հմայեակ Մամիկոնեան 225.
Հնդիկք 101.
Հողոցիմք 317.
Հոն 21. 22. 71. 120. 133. 134. 137.
164. 203. 225. 228. 237. 250. 353.
Հոռոմ, Հոռոմք 13. 19. 21. 44.
162. 237.

Հռոմ. տես Հոռոմ.
Հռովմ, որ և Հռոմ 123.
Հրեայ 66. 104.
Ձողկերտ, որ և Ձողակերտ 135.
Ղեւոնդ երէց 174. 185. 199. 217. 218. 229. 238. 262. 288. 303. 316. 317.
Ճիղբք 164. 228.
Ճորայ պահակ 22. 164. 352. մարզպան 127. կողմանք 129.
Մաղդէղն 41. 143.
Մազքութք, որ և Մասքութք 352.
Մակարայեցիք 183.
Մակուրան 281.
Մամիկոնեայ, Մամիկոնեան 71. 162. 210. 343.
Մանազկերտ 46.
Մանդակունի 174. 343.
Մանէճ 71. 160.
Մանէն 160.
Մատաթի 183.
Մատեան գունդ 203. 207.
Մարդ աղի 46.
Մարդաստան 46.
Մարիամ մայր Տեառն 44. 64.
Մարկիանոս 125. 148.

Մեհրան 351.
Մեհրուժան 343.
Մեղետ 46.
Մեշողն 334.
Միհր 53. 58. 292. 329.
Միհրներսեհ 41. 47. 152. 153. 157. 165-168. 227. 230. 238. 240. 252. 345-347.
Մծբին 13.
Մոկք 47. 71. 204.
Մովան 283. 292.
Մովսէս 58. 187.
Մուշ դիմաքսեան 131.
Մուշեայ , Մուշէ եպիսկոպոս 47.
Մուշեղ 343.
Մուշէ երէց 229. 317.
Մուշկան Նիւսալաւուրտ 168. 184. 201-204. 207. 211. 215. 216. 218. 226. 228. 235.
Յազկերտ Ա. 75.
Յազկերտ Բ. 12-351.
Յեսու 191.
Յոյնք 13. 16. 17. 20. 123. 139. 162. 163. 234. 235. 237. 341.
Յովհաննէս 66.
Յովսէփ եպիսկոպոս 46. 47. 72. 122.

174. 185. 217. 218. 229. 238. 258. 272. 300. 301. 316. 317.
Յովսէփ հայր Տեառն 44.
Յորդանան 66.
Յուխնան 344.
Նածարացիք , Նածրացիք 44. 280. 318.
Ներշապուհ 71. 122. 126. 173. 204. 343.
Ներսէհ կամսարական 343.
Ներսէհ ուրծացի 160.
Ներսէհ քաջբերունի 173. 204. 210.
Նիւշապուհ 249. 318. 324.
Նխաղաւուրտ , Նիւաղաւուրտ . տես Մուշկան :
Նոյ 186.
Շահ կամ շահախոռապետ , որ և շախոռապետ 174.
Շահուղ 333. 334.
Շապուհ Բ. որմզդեան 12. 75. 101.
Շաւասպ 343.
Շղոմշապուհ 348.
Շմաւոն անձեւացի 71. 173. 343.
Շնդլին 343.
Ողական 117.
Ոստանիկ 18. 160.

Ոտն Արագածու 135.
Որմիզդ 41-43. 53.
Որմիզդ արքայ 48.
Որոտն 117.
Ուրծ 127. 160.
Պալունի 173.
Պալունիք 127. 210.
Պալունիք մեւս եւս 160.
Պարգեւ 343.
Պարսիկ 11. 13. 40. 278.
Պարսիկք 12. 22. 117. 132. 133. 140. 223. 224. 235.
Պարսք 87. 91. 101. 102. 104. 120. 125. 128. 149. 153. 162. 164. 165. 184. 201. 206. 207. 216. 221. 222. 224. 226. 237. 353.
Պաւղոս Առաքեալ 20.
Պետրոս երէց 161.
Պերող 352. 354.
Պիղատոս պոնտացի 66.
Ջնիկան 283. 318.
Ռահամ 351.
Ռափսոնեան 344.
Ռըմբոսեան 122. 126.
Ռըշտունիք 47. 71. 160. 174. 228. 238. 309. 317. 318.

Սագաստան 80.
Սահակ եպիսկոպոս ռշտունեաց 47. 228. 238. 262. 271. 288. 293. 299. 308-317.
Սահակ եպիսկոպոս Տարօնոյ 46.
Սահակ մանդակունի 343.
Սահակ Նահապետ 81.
Սահակ սարկաւագ 161.
Սահառունի 173.
Սամուէլ երէց 229. 253. 318.
Սասան 11.
Սատոյ 343.
Սերուխտ 128.
Սէիր 123.
Սինէ, որ և Սինեայ, Սինայ 58.
Սիւնիք 47. 71. 107. 109. 127. 138. 155. 173. 239. 242. 343.
Սլկունի 174.
Սուրմակ 46.
Ստահրաշապուհ, որ և Վռամշապուհ 12.
Ստեփաննոս 316.
Սրուանձտայ աղբ. 211.
Սրուանձտեայք 174.
Վահան Աղուանից 134.
Վահան ամատունի 71. 173. 343.

Վահան գնունի 210.
Վահեւունիք 71. 127. 160. 173.
Վաղինակ 242.
Վայոց ձոր 317.
Վան 117.
Վանանդ 47. 317.
Վանանդեցի 204.
Վասակ մամիկոնեան 162.
Վասակ սիւնի մարզպան 71. 106-113. 122. 127-129. 135. 137. 140. 141. 155. 157-169. 184. 201. 212. 215. 216. 218. 221-223. 226. 228-230. 234-248.
Վասակաշատ 117.
Վատ 164.
Վարազդէն 343.
Վարազշապուհ 160.
Վարդան մամիկոնեան սպարապետ 71. 109. 110. 122. 127-129. 137. 138. 167. 172-174. 182. 204-208. 210. 225. 266.
Վարդանաշատ 135.
Վարդէս 317.
Վարձ 343.
Վիրք 18. 19. 33. 82. 87. 127. 129. 162-164. 234. 237. 239.
Վուրկ 131.

Վռամ Բ. 12.
Վռամական 120.
Վրէն 174. 344.
Վրկան 249.
Տաճատ արծրունի 343.
Տաճատ գնթունի 173. 204. 210.
Տաճատ եպիսկոպոս 46.
Տաճկաստան 19. 104.
Տայք 46. 224.
Տաշրացի 174. 344.
Տարուբերան 46.
Տարօն 46.
Տիգրան 14.
Տիրան Բ. 12.
Տիրոց 160.
Տղմուտ 205.
Տմորիք 163. 221. 223.
Տրդատ, Տրդատիոս 12. 123.
Տրպատունիք 174.
Փայտակարան 152. 165.
Փապակ 343.
Փառախոտ 135.
Փասխ 164.
Փարսման 174. 343.
Փենէճէղ 189.
Փիւքօնան 164.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՀ—Арм.ССР
им. А. Мясникяна
ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

Փոխ 164.
Քաղդէացի 24.
Քաշկար 334.
Քաջաջ 229. 318.
Քաջբերունի 173. 204. 210.
Քասու 46.
Քողեանք 174.
Քուշանք 16-18. 21. 32. 82. 101. 249-251.
Օշական 135.